

Ս. Մ. ԾՈՅԻԿԵԱՆ

ՀԱԼԱԾ ՈՒԱԾՆԵՐ

1919

Տպարան «Ասպարեգ»-ի
FRESNO, CALIFORNIA

891.99
Ծ-84

891.99

0-84

ՀԱԼԱԾՈՒԱԾՆԵՐ
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Վճռէն Մեռած

Հոռիիկ և Յոլակ

Անասան Հայ Ոգին

Զոյգ Քաջերը

Ճերմակ Աստուածը

Տարագրութեան Ճամբուն Մէջ

Գերման Մշակոյթ

Հալածանքներէ ու տառապանքներէ ետք

Այս գրքի տպագրութեան ծախքը հոգա-
ցած է Պրն. Հայկակ Յովսէփեան: Հրատա-
րակուած է 1000 օրինակ: Գրքերը Հ. Բ. Ը.
Միութեան Ֆրէզնոյի Մասնաճիւղին ձեռամբ
սլիտի վաճառուն և անոնցմէ դոյացող ամ-
բողջ արդիւնքը սլիտի յատկացուի Հայ որբե-
րու:

Դիմել Հ. Բ. Ը. Միութեան Ֆրէզնոյի
Մասնաճիւղին, հետեւեալ հասցէով.

ARM. GEN. BEN. UNION,
C—of Dr. V. K. Tashjian
REPUBLICAN BLDG.
Fresno, Calif.

891.99
Ծ-84

Ս. Մ. ԾՈՑԻԿԵԱՆ

ՀԱԼԱԾ ՈՒԱԾՆԵՐ

Տպարան «Ասպարեգ»-ի

ՖԻԶՆՈ, ՔԱՆ.

1919

ՎԻՇՏԷՆ ՄԵՌԱԾ

Հազիւ քառասուն տարեկան մարդ մըն էր ան: Էջմիածնի Վանքը խոնուող փախստականներուն մէջ անիկա ամենէն աւելի ուշագրութիւն գրաւողներէն մէկն էր, իր արտակարգ երևոյթով: Բարձրահասակ էր: Նիհար մարմին մը և կանոնաւոր դժերով դէմք մը ունէր: Անոր աչքերը լի էին զորովով: Տոգոյն էր: Մեռելալի նման տոգոյն: Անժամանակ կերպով, արագօրէն, անոր բոլոր մազերը ճերմկած էին: Անիկա կը շարժուէր անտարբեր ձևով: Անփոյթ ու անեղանդ էր դէպի ամէն բան: Խիստ քիչ կը խօսէր: Շարունակ մտածմանց մէջ էր: Յայտնի կ'երևէր, թէ անիկա ծանր, անբնականոն վիշտ մը ունէր, որմէ կը տանջուէր միշտ, լուռ կերպով:

Երեմիա Դաւիթեան, Տարօնոյ դաշտաշխարհին զաւակն էր: Ծնուած ու մեծցած Մշոյ Ս. Կարապետ Վանքին մօտ գտնուող հայ գիւղի մը մէջ: Նահապետական, մեծատուն ընտանիքի մը անդամը: Առաջին անգամն էր, որ անիկա, կեանքին մէջ, իր ծննդավայր գիւղէն

63526-07

հեռացած էր և այլոց հետ եկած, ինկած էջ-
միածնի վանքը:

Անոր տարադրութեան պատճառը բացա-
յայտ էր: Օր մը յանկարծ զարհուրելի փոթո-
րիկ մը բարձրացած էր իր խաղաղ գիւղին մէջ:
Անօրինակ, աննախնիքաց, անբնական մարիկ
մը: Բիւրաւորներէ կազմուած մարդակերպ հը-
րէշներու ջոխիւրներ, ամէն կողմէ շրջապատած
էին գիւղը: Հայ գիւղացիք կրցած ինքնապաշտ-
պանական ջանքերնին թափած էին: Ու տեղի
տուած վերջապէս, անհամեմատ մեծ ուժով
վրանին յարձակող դահճադործ խուժաններուն
առջև: Կանանց աղաղակներով, երեխայոց ճի-
չերով, մարդոց գոչիւններով և հրագէշներու
պայթիւններով գիւղին մթնոլորտը լեցուած
էր: Հրդեհուած տներու ու խոտաղէզներու ծու-
խերէն երկինքն ու նարեւ վարադուրուած: Ա-
րիւնը, մահն ու աւերը ամէն դի: Ի վերջոյ,
փախչողը միայն ազատուած: Եւ փախցուե-
լով, համատարած աղէտէն զերծանողներէ մէ-
կըն ալ Երեմիա Դաւիթեանն էր:

Ահսելի, հոգեւտանջ երազի մը ու մարդուն
արիւնը սառեցնող մղձաւանջի մը նման, անոր
աչքերուն առջևն էին շարունակ այն ամենը զոր
տեսաւ ան: Իրական մեծագոյն եղբերեղու-
թիւն մը: Իր ամբողջ մեծ ընտանիքին անդամ-
ները, կին թէ մարդ, տարէջ թէ դեռատի, ին-
կած էին ի մահ, յարձակող անօրէշներուն դէմ

մղուած անհաւասար կռուին մէջ: Ու ինքը,
իրենց այրուող տան առջև, զգեստնուած էր
վիրաւոր: Մահն անխուսափելի էր անոր հա-
մար, եթէ անիկա մնար դժոխք մը դարձած
հայրենի գիւղին մէջ: Գիւշերուան մութին, սա-
կայն, տիրող բռնամահէն վրիպելով
վերապրող երկու հ ա մ ա գ իւ ղ ա ց ի
աղգակիցներ, կին մը և մարդ մը, տեսնելով
անոր ողջ ըլլալն ու շարժելու անկարող վիճա-
կը, զայն գետնէն վերցուցած և տարած էին ի-
րենց հետ: Գիւղէն բաւական հեռու, ապահով
վայրի մը մէջ, հնար եղածին չափ խնամած է-
ին անոր վէրքը, որ ծանր չէր: Ու երբ որ խն-
քը գլուխն եկած ու ամէն ինչ ըմբռնած էր Ե-
րեմիա Դաւիթեան, սկսած էր մեղադրել իր ա-
զատարարները, թէ ինչո՞ւ զինքը գիւղին մէջ
թողած չէին, որ մեռնէր: Մեռնիր շատ աւելի
քաղցր ու ցանկալի էր անոր համար, քան թէ
ողջ մնալն ու յուսահատ տառապիլը: Կին, զա-
ւակներ, ծնողներ, եղբայրներ, քոյրեր և բազ-
մաթիւ աղգականներ ու աղգակիցներ նահա-
տակուած էին: Ի՞նչքը ինչու ապրէր ու շարու-
նակ անոնց դառն սուգը կրէր: Սակայն և այն-
պէս, զինքը փրկող բարի Սամարացի երկու
աղգակիցները, իր ըրած արտունջներուն, գան-
գատներուն ու յանդիմանութիւններուն կարե-
ւորութիւն տուած չէին: Եւ զայն, քիչ մը ի վի-
ճակի հասցնելով, իրենց հետ առած, քալած է-
ին գաղթի մեծ ճամբուն մէջէն: Վերջապէս ա-

դէտադերձ հայ փախստականներու մեծ խում-
բի մը միանալով, անոր հետ կովկաս մտած եւ
հասած էին Էջմիածին:

Երեք ամիս անցած էր այն օրէն ի վեր, երբ
որ Երեմիա Դաւիթեան եկած էր Էջմիածնի
Վանքը: Բայց երթալով, հետզհետէ, դէպի լա-
ւը չէր դարձած: Միշտ թոյլ էր, վատոյժ: Ա-
նիկա իր յարաճուն հնհունքներուն ու տուայ-
տանքներուն մէջ, միշտ աւելի շուայր վիճակ
մը ունէր: Ո՛չ ուտել ու խմել կ'երևար անոր
աչքին և ոչ ալ քուն ու հանգիստ: Աշխարհ
ամբողջ անոր համար ոեւէ արժէք ու կարեւո-
րութիւն չունէր: Կենդանի մեռեալ մըն էր ա-
նիկա, որ կը սպասէր գերեզմանի կոշին: Ու
այդ կոշը կը յապաղէր, հակառակ առ Աստ-
ուած ըրած իր այնքան պաղատանքներուն: Երբ
որ Էջմիածնի փախստականաց մէջ վարակիչ
սուր հիւանդութիւններ դոյացան և օրուան մէջ
հարիւրաւոր թշուառներ կ'իջնէին ի հող, Երե-
միա Դաւիթեան, անվախօրէն, անոնց մօտե-
ցաւ: Մինչդեռ ուրիշ շատեր կը փախչէին հա-
մաճարակ ախտերու ենթակայ եղողներուն
մերձանալէ, ինքը խումբ մը անձնուէր գործիչ-
ներու շարքին մէջ մտաւ: Եւ սկսաւ ծառայել
ախտաւարակներու խնամատարութեան գոր-
ծին, որքան որ կը ներէին իր տկար ուժերը:
Մահէն բնաւ չէր քաշուեր: Մահացու ախտէ
մը վարակուիլը իրեն համար բարեբախտու-

թիւն մը կը համարէր: Այս պարագային ներ-
քեւ, անիկա բնաւ մոքովն իսկ չէր անցըներ,
թէ իր ըբածը ծառայութիւն մըն է, օգնու-
թիւն, անձնուէր զոհողութիւն, և այլն: Երկար
ժամանակ, այսպէս, մինչև որ համաճարակ
բոլոր ախտերը անհետացան Էջմիածնի փա-
խստականներու շրջանակներէն, Երեմիա Դա-
ւիթեան անվարձ կերպով ու իր թոյլ ուժերը
լարած, աշխատեցաւ հիւանդարաններուն մէջ:
Ու բան մը չեղաւ:

Վերջապէս, սակայն, զինքը մահուան կո-
չելու մասին իր ըրած աղերսաղին խնդիրքնե-
րը, այլևս շատ ժամանակ չանցած, լսեց բա-
րին Աստուած: Ու օրին մէկը, Երեմիա Դա-
ւիթեան հիւանդացաւ: Անիկա իր ղետնամահ-
ճին մէջ պառկած մնաց: Չի կրցաւ շարժիլ:
Չայն տարին Վանքի փախստականներուն յա-
տուկ հիւանդանոց մը: Անոր խելքը գլուխն էր
այնու ամենայնիւ: Անիկա գիտէր, թէ պիտի
մեռնէր: Իր մահուան ժամը հնչելու վրայ էր
արդէն: Ուստի դո՛հ էր, որ ալ ցաւ ու վիշապ
պիտի չի զգար: Այլևս պիտի չի շարշարուէր:
Պիտի ազատուէր արդար ու բնական կերպով
մը, իրեն համար գեհէն մը դարձած այս աշ-
խարհէն: Ու կը հաւատար հաստատապէս, թէ
իր կորսնցուցած սիրելիներու հոգիներուն պի-
տի միանար ինքն ալ հողուով:

Վանքի բոլոր փախստականները լսեցին ա-

նոր հիւանդանալուն ու մահամերձ վիճակի մը հասնելուն լուրը: Շատեր արդէն գիտէին անոր սև պատմութիւնը: Իրենք ալ ունէին նոյն կարգի պատմութիւններ: Բայց կ'ընդունէին, թէ Երեմիա Դաւիթեանինը ամենէն ողբերգական տեսակներէն է: Եւ ուստի, խիստ շատ կը կարեկցէին անոր: Կը համարէին զայն ճշմարիտ կենդանի նահատակ մը: Վանքի միաբաններէն ոմանք ալ այցելութիւններ կ'ընէին և մխիթարական խօսքեր կ'ուղղէին անոր: Ասոնք չէին գիտեր, ի հարկէ, թէ արդէն անիկա, հետզհետէ, միշտ աւելի մեծ սպոյթանք մը կ'զգայ, քանի մահուան սառն պողպատաթեւերը կը շրջապատէին զինքը:

Երբ որ իր հոգեկարգ վիճակին հասաւ, դարձեալ ուշքը վրան, սկսաւ ժպտիլ շուրջը գտնուողներուն: Չէր խօսեր թէև, բայց, մերթ րնդ մերթ բացուող աչքերուն մարած նայուածքներովը կը ջանար հասկցնել ամենուն, թէ ինք ուրախ է, շատ երջանիկ այլևս: Չինքը շատ սիրող վարդապետ մը, նուիրական պարտականութիւն համարեցաւ անոր սրբութիւն տալ, վերջին պահուն: Սուրբ հայրը, աղօթքներով, հաղորդութեան խորհուրդը սկսաւ կատարել: Եւ սակայն, մահամերձին բերանն այլ ևս զոցուած էր: Անոր ակռաներու շարքերն ևս իրարու փակած: Ուստի վարդապետը, սրբութեան մասնիկը քսեց անոր շրթունքներուն: Ա-

պա խաչակնքեց զայն և արտասուօք ու ջերմեռանդեամբ գլուխ մը աւետարան կարգաց անոր վրայ:

Իր վերջին շունչն արձակելէ առաջ, Երեմիա Դաւիթեան, անգամ մը ևս տեսաւ հայրենի գիւղն ու ընտանիքին բոլոր անդամները: Ամենն ալ ճերմակներ հագած և մարտիրոսական պսակներով զարդարուած էին: Ու ընտանիքին ծերունի հայրը, որ ձեռքը բռնած էր ուրիշ պըսակ մը, զինքը կը կանչէր իր մօտ: Անիկա մօտեցաւ իր հօրը: Անոր ձեռքէն ընդունեցաւ մարտիրոսութեան պսակը: Եւ իր բոլոր սիրելիներուն հետ ողջագուրուեցաւ: Այն ատեն անոնք, բոլորն ի միասին, իրենց թեւերը շարժելով, բարձրացան հայրենեաց մառախլապատ, մուխ հորիզոնէն վեր, զէպի երկնային լոյսաշխարհները:

Այսպէս, Երեմիա Դաւիթեան, իր սև, մեծ վիշտէն շարունակ տանջուելով, մեռաւ: Բայց անիկա, մեռնելու վայրկեանին, իր մաքուր, պայծառ հոգեովը տեսաւ, թէ անանց երջանկութեամբ մը կը փառապսակուի, կորսնցուցած սիրելիները վերագտնելով ու անոնց հետ այլևս անբաժանօրէն ապրելով յաւիտեան:

ԱՆՍԱՍԱՆ ՀԱՅ ՈԳԻՆ

ՊՈԼՍԷՆ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

Ճիշդ իր տասնութ տարեկան հասակին մէջ կը գտնուէր Պարոյր, երբ դէպքերն այնպէս առաջնորդեցին, որ անիկա սորվի կեանքի փորձառութեան փորձիկ դաս մը: Անիկա կը յաճախէր Պոլսոյ Գալաթա արուարձանի Հայոց կեդրոնական Վարժարանը: Իր ուսմանը մէջ աչքառու յառաջդիմութիւն մը ցոյց կուտար: Եւ ինչպէս իր ծնողքը, նոյնպէս դպրոցին ուսուցիչները փայլուն ապագայ մը կը նախատեսէին անոր համար: Բայց Թուրքիոյ գերմանական ու աւստրիական կայսրութեանց հետ ղինակցելով համերոպական պատերազմին մէջ մտնելը, ինչպէս անհամար հայերու, նոյնպէս Պարոյրի ներկան ու ապագան տակնուվրայ ըրաւ, խորտակեց: Կեդրոնականի հայ ուսանողաց նկատմամբ արդէն վաղուց մեծ հակակրօնութիւն մը ցոյց կուտար Պոլսոյ կառավարու-

թիւնը: Միշտ կասկածանօք կը նայէր անոնց վրայ: Ու նորագոյն իր քաղաքական ուղղութեամբը, աւելի սաստիկ հալածանք մը սկսած էր անմեղ կեդրոնականցիներուն հանդէպ ալ:

Իսկ Պարոյր, իր բնական թաղին ոստիկանութենէն տեսակ մը հսկողութեան ենթակայ եղած էր արդէն, հակառակ իր բոլոր զգուշական վարմունքներուն: Պարոյր իր ծնողաց հետ խորհեցաւ ու գուշակեց, թէ այդ անուղղակի հսկողութեան վերջը ուղղակի և անխուսափելի ձերբակալութիւն ու բանտարկում պիտի ըլլար: Նոյն իսկ, թերեւ աքսոր ու մահ վիճակուէր իրեն: Այդ միջոցներուն արդէն մը տաւորական և աչքի իյնող հայեր կը ձերբակալուէին Պոլսոյ մէջ շարունակ և անոնցմէ շատեր կը զրկուէին աքսոր: Իսկ Հայաստանի ու Կիլիկիոյ մէջ սկսուած էր հայկական կոտորածներն ու տեղահանութիւնները: Արդ, Պարոյր, իր հօրն ու մօրը հաւանութեամբը սրտեց Պոլսէն փախչիլ ունէ կերպով: Եթէ յաջողէր փախչիլ, ծնողքը կառավարութեան պիտի ըսէին հարկ եղած ժամանակ, թէ չեն գիտեր ի՞նչ եղած է իրենց զաւակը: Բայց անշուշտ զիւրին բան մը չէր այդ փախուստի ծրարներն իրաւորածելը: Թռչունն իսկ այդ միջոցներուն չէր կրնար Պոլսէն դուրս սուրալ ազատ: Այնու ամենայնիւ, շնորհիւ իր գիտցած յունարէնին և կեանքը ազատելու համար տրւած կարեւոր կաշառքներուն, Պարոյր գիշեր

մը, մութին, միջոցը գտաւ և գնաց մտաւ Պոր-
տոյ նաւահանգիստին մէջ սպասող յունական
նաւ մը: Եւ այդ նաւով ժամանեց Յունաստանի
Պիրէոն ծովեզերեայ քաղաքը: Բայց Պիրէոնի
մէջ անիկա չի մնաց երկար: Եւ անցաւ Աթէնք,
ուր յոյս ունէր, թէ գործ կը գտնէ և կ'ապրի
ժամանակ մը, մինչև որ Թուրքիոյ քաղաքա-
կան կացութիւնը նպաստաւոր հանգամանք մը
կը ստանայ և ինք կը վերադառնայ Պոլիս, իր
ծնողաց մօտ:

ԱԹԷՆԵԱՆ ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Քիչ մը դրամ ունէր մօտը Պարոյր, զոր կը
գործածէր վերջին ծայր խնայողութեամբ:
Մէկ կողմէն կ'երթար ունեցածը և գնացածին
տեղը չէր լեցուեր բնաւ: Իսկ Աթէնքի պէս
տեղի մը մէջ գործ գտնելը շատ դժուար էր,
մանաւանդ օտարականի մը համար, հոգ չէր
թէ անիկա ծանօթ ըլլար նոյն իսկ յունարէն
լեզուին: Աթէնք օտար երկրացիներու համար
մասնաւորապէս չըջագայութեան և դրամ
ծախսելու քաղաք մըն է առհասարակ: Պարոյր
իջևանած էր համեստուկ թաղի մը մէջ գտնը-
ող յունական սրահով մը: Եւ կը բնակէր փոք-
րիկ շարաթափարձ մը ունեցող խցիկի մը մէջ:
Ճաշարաններ ու սրճարաններ երթալէ կը ըզ-
գուշանար, աւելորդ ծախսեր չընելու համար:
Այլ սկստրաստ ուտելիքներ առնելով, կուգար

իր փոքրիկ սենեակը և այն տեղ կը ճաշէր:
Գործի համար խօսած էր ամէն կողմ և հան-
դիպողին, առանց քաշուելու: Եւ ամէն տեղ ալ
Պարոյրին ըսած էին, որ եթէ ուզածին պէս
յարմար գործ մը ըլլայ, լուր կուտան իրեն:
Պարոյր մտածեց, թէ լաւագոյն է քիչ մը պըտ-
աիլ ու ծանօթանալ Աթէնքի բոլոր գեղարուես-
տական ու հնարանական հրճակերտներուն,
մինչև որ իր ուժերուն համապատասխանող
գործ մը երևան գար:

Այդէն Պարոյր խիստ կը հետաքրքրուէր
ինչպէս եգիպտոսի և Իտալիոյ, նոյնպէս Ա-
թէնքի սքանչելիքներով: Դպրոցի դասարանա-
կան նստարաններուն վրայ, շատ անգամներ ե-
րազած էր տեսնել, հայոց ազգային-պատմա-
կան յիշատակարաններէն ետք զանոնք ևս: Հա-
յաստան, Կովկաս ու Կիլիկիա այցելելու և
հայկական նուիրական հնութիւնները դիտելու
վայելքը բմբրջինած չէր տակաւին: Բայց
դոնէ այժմ Աթէնքի դասական կառուցուածք-
ները մօտէն տեսնելու հնարաւորութիւնն ու-
նէր: Ուստի պէտք էր, որ օգտուէր այդ պա-
տեհութենէն: Եւ սկսաւ, որպէս եւրոպացի ու
ամերիկացի զբօսաշրջիկ, հետաքննական ու
չադրութեամբ պտտիլ Պէրիքլէսալէն չքնաղ
քաղաքին ամէն կողմը: Այսպէս, Պարոյր հեռ-
ըզհեռէ այցելեց Աթէնեան կաճառը, գրադա-
րանները, համալսարանը, եկեղեցիները,

Թատրոնները, հասարակական զանազան հիմ-
նարկութիւնները ու թանգարանները, որոնք
լի էին պատմական, հնագիտական ու գեղար-
ուեստական զանձերով: Հանրային պարտէզ-
ներու մէջ գտնուող գեղեցիկ արձաններէն մաս-
նաւորապէս Լորտ Բայրնի նուիրուած դիցե-
րեոյթ յուշակերտը մեծ հիացում պատճառեց
անոր: Անիկա տեսաւ նոյնպէս Յունաց Թագա-
ւորին պարզաչէն պալատը, Ողիմպիական խա-
ղավայրը և Սոկրատի բանտը, որ չըջապա-
ուած է երկաթեայ վանդակով մը: Գնաց ապա
Թէսէօնի բազմադարեան պատկառելի տաճա-
րը, որ 32 սիւներով զարդարուած է և ցարդ
կը մնայ անկործան: Ուղղուեցաւ յետոյ դէպի
Փիլօպպոս, Ագորիանը, Դիոսը, Պրօպիլէն,
Պարթենօնը: Բայց այս դիցաբան
ուխտավայրը մէկ օր միայն այցելելով չի գո-
հացաւ: Անիկա շատ ու շատ անգամներ մա-
ղբեցեցաւ բլուրներէն ի վեր, ելաւ պտտեցաւ և
նստաւ ու վերացած խորհրդածեց երկարօ-
րէն Ակրօպօլի բարձանց վրայ, Փիլիասեան
հանձարին ձեռամբ կանգնուած ու մասամբ այլ
և ու աւերակ դարձած սիւնադարդ հսկայ տա-
ճարներուն առ ընթեր:

ԵՐԱՋԷ ԴԵՊԻ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կարճ ժամանակ մը այդ հետաքրքրաշարժ
այցելութիւններու առթած գեղեցիկ տպաւո-

րութեանց տակ ու գերահմայ երազներուն մէջ
օրօրուեցաւ Պարոյր: Բայց ցուրտ, դառն ու
զաժան իրականութիւնը ցցուեցաւ վերջապէս
իր առջև, սոսկալի երեոյթով մը: Ունեցած քիչ
մը դրամը սպառելու վրայ էր արդէն: Այլևս
հաղիւ չարթուան մը նեղ, նուազ ապրուստին
բաւականող ստակ մնացած էր քովը: Ու ինք
տակաւին գործ մը չէր գտած: Յոյս մըն ալ
չկար՝ զբաղման մը հետեւելու: Պարոյր
Աթէնքի հայոց փոքրիկ չըջանակէն ալ
իր փափաքած ձեռով, այսինքն յարմար աշխա-
տանք հայթաթող ձեռնուութիւն մը չի տե-
սաւ: Հայոց եկեղեցւոյ Հոգաբարձական Խոր-
հուրդը այսօր մը միայն ըսաւ Պարոյրին, թէ
չատ նեղը մնալու պարագային, իրեն կրնար
փոքրիկ նպաստ մը տալ, որպէսզի անօթի չի
մնար: Սակայն այդ յուսադրութիւնը իսկապէս
նշանակութեան զուրկ էր Պարոյրի համար: Ա-
նիկա բնաւ չէր ուզեր գլուխ ծռել, այդ աստի-
ճան նուաստանալ, նպաստ խնդրել և այլոց օգ-
նութեամբ ապրիլ: Ամօթ կը սեպէր, ու ընկալէր,
ուտքը բռնող իրեն նման թարմ երիտասարդ մը
անօթի մնար և ուրիշին տուած ողորմութեամ-
բը ապրէր:

Ուստի վճռեց, որ իր դրամը բոլորովին
հատնելուն պէս, այլևս չի սպասէր յարմար
զբաղման, այլ սկսէր ունէ աշխատանքի, հոգ
չէ թէ ըլլար ատիկա ծանր, իրեն անյարմար:

Լաւ է անսպաճան, կ'եղրակացնէր անիկա,
 բեռնակրութիւն ընել, քիչ մը շատ չարհարուիլ
 և իր արժանապատուութեան զգացմանց անկման
 հետեանքով զոյացող ներքին փոթորիկներէն,
 տառապանքներէն և հոգեկան վրդովմունքնե-
 րէն ազատ ըլլալ: Իր ծնողաց հետ թղթակցելու
 միջոցառումներէն զուրկ էր արդէն բոլորովին:
 Ո՛չ անոնցմէ նամակ կուղար իրեն և ո՛չ ալ ինք
 կրնար գրել անոնց ու զանոնք փորձանքի մէջ
 ձգել: Բայց ո՛րքան կարօտցած էր զանոնք: Եր-
 բմն կուլար դառնապէս, հալածանքներու
 պատճառաւ անոնցմէ բաժնուելուն համար:
 Ինքն իր ցաւերուն մէջ ամփոփուած, Պարոյր
 այսպէս գիշեր ցորեկ կը մտածէր, յուսալից և
 փափաքելի ելք մը գտնելու նպատակաւ: Միև-
 նոյն ժամանակ կը թափէր ջանքեր և միշտ նոր
 դիմումներ ու խնդրանքներ կ'ընէր ասպին ան-
 ղին, յարմար գործ մը ձեռք ձգելու վերջին տ-
 կընկալութեամբ մը: Այս կերպով, արդէն Ա-
 թէնքի շատ մը փողոցներու խանութպաններուն
 լաւ ճանչուող մը եղած էր Պարոյր իր համակր-
 ելի երեւոյթով ու սաքարին, մարդամօտ բը-
 նաւորութեամբ: Բոլորն ալ գինքը կը կոչէին
 Միքրօս Արմենօս: Այդ Փոքրիկ Հայը, յոյն
 այլ չըջանակներու մէջ ալ սկսած էր սակաւ
 դառնալ ծանօթ դէմք մը:

ՀԱՅԱՍՏԻ ՅՈՅՆԻ ՄԸ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ

Իրիկուն մը խիստ շատ յուսահատեցաւ, իր
 կեանքին մէջ առաջին անգամ ահամայրէն
 պանդխտող և օտարտի ցաւերու մէջ ու թըշ-
 ուտութեան զիրկն իյնող այդ հայորդեակը:
 Ու այդ յուսահատութեան արդիւնքն այն է-
 ղաւ, որ տղան վերստին և այս անգամ վերջ-
 նականապէս ու հաստատօրէն վճռեց միւս օրն
 երթալ Պիրէօն ու նաւահանգիստը և կամ մաք-
 սատան մէջ բեռնակրական աշխատութիւն մը
 ընել, իր օրապահիկը ճարելու համար: Եթէ
 այդ ալ չի յաջողէր, ըստ իր տուած որոշման,
 պիտի մտնէր ունէ չողենաւի մէջ, հնոցպանու-
 թիւն ընել յանձն առնելով: Վստահ էր, թէ
 Պիրէօնի մէջ այդ կարգի դժուարատար զբա-
 ղում մը գէթ պիտի կտրենայ դառնել յամենայն
 գէպս, քանի որ ինքը առողջ է, յունարէն գի-
 տէ և քիչ վարձքով ալ կը դահանայ: Միևնոյն
 ժամանակ, աշալըջօրէն պիտի հետամտէր լա-
 ւագոյն գործի մը տիրանալու համար, եթէ
 հնար ըլլար: Ու այդպիսի պատեհ առիթ մը
 ներկայանալուն, պիտի օգտուէր բնականաբար
 անկէ և անմիջապէս փոխէր իր պարապմուն-
 քը: Այս պարագաներուն տակ, անիկա խորհե-
 ցաւ, թէ դպրոցի և ուսման բնաւ չէր կրնար
 հետեիլ անշուշտ, չի նայելով որ մտաւորապէս
 յառաջ երթալը անհափ սաստիկ կը սիրէր ու կը
 ձգտէր անոր հոգեին թափով մը: Ինկած էր

յանկարծ, անժամանակ կերպով, կեանքի դառնապարհակ գործնական գպրոցին մէջ: Պէտք էր, հետեարար, առ այժմ նախ իր գոյութիւնը պահպանէր անկախօրէն և ապա միջոցներ գտնէր ինքնագարգացման:

Այս եզրակացութեանց յանդիմէ ետք, անիկա այդ իրիկուն շուտ մը մտաւ անկողին, որպէսզի միւս առաւօտ կանուխ ելլէր և դիմէր իր նպատակին: Երբ որ առաւօտ եղաւ, Պարոյր հաղնուելով դուրս ելաւ իր սենեակէն: Ու մինչ, իր յարկի սանդուղներէն վար իջնելով ուղղուեցաւ դէպի դռն, նկատեց, թէ ծերունի յոյն զօրապետ մը կանգնած էր դուրսը և կր խօսակցէր պանդոկատէրին հետ: Պանդոկապետը զօրաց պետին ցոյց տուաւ Պարոյրը և ըսաւ թէ ահաւասիկ այդ է այն Հայ տղան զոր ինք կը հարցնէր ու կը փնտռէր: Պարոյր նախ վախցաւ: Զի կարծեց, թէ յոյն կատաղարութեան կողմէ կուգար այդ զինուորականը և թէ Յունաստանի պէս տղատ երկրի մը մէջ ալ ինքը պիտի հալածուէր անարդարօրէն: Բայց զօրականին ուրախ ժպիտը միամիտցուց ապա զինքը: Եւ զարմացմամբ ու շուարմամբ սպասեց, թէ ինչ պիտի ըլլար այդ հանդիպման արդիւնքը: Զօրագլուխը, այն ատեն, Պարոյրին մօտեցաւ ու ըսաւ անմիջապէս, թէ ինքը հայասէր հեղին մըն է: Լսած էր բերնէ բերան, թէ յունարէն գիտցող և լքուած հայ տղեկ մը կար

Աթէնքի մէջ: Եւ ահա ինքն եկած էր, որ զայն առնէր, տանէր իր տունը ու անոր պաշտպան ըլար:

ԺՊՏՈՒՆ ԲԱՆՏ

Հաւատալ չուզեց Պարոյր առաջին անգամ, իր տեսածին ու լսածին: Սակայն զինքն ուրախացնելու քննութ կրող վերոյիշեալ խօսքերը դարձեալ լսեց յոյն զօրապետէն, որ Աթէնքի մօտ գտնուած Ֆալէրօ արուարձանէն կուգար քաղաք: Այդ արուարձանին մէջն էր անոր տունը: Ծերունի զինուորականը սկսաւ աւելի մանրամասնօրէն պարզել Պարոյրին, իր ունեցած մտադրութիւնը: Պատմեց, թէ վերջին Հելլենո-Թուրք պատերազմի միջոցին իր կեանքը փրկած էր յոյն բանակին մէջ գտնուող կամաւոր հայ զինուոր մը: Եւ ուստի ինք հայերը ո՛չ միայն շատ կը սիրէր, այլ նաեւ պարտք ու փափաք կը զգար երկար ատենէ ի վեր, որ անոնցմէ մէկուն դոնէ՛ր րարիք մը ընէր: Ահա առիթը ներկայացած էր այսօր, իր իղձը կատարելու: Ինքը հարուստ էր բաւական: Բայց զուակ չունէր: Ու այդ թշուառ հայ տղան, իր տան մէջ առնելով, պիտի ընէր հոգեզաւակ: Պարոյր իսկոյն յիշեցուց զօրապետին սակայն, թէ ինք ունէր սիրելի ծնողք և թէ անոնցմէ չէր կրնար հրաժարիլ յաւիտեան: Այն ատեն յոյնը յայտարարեց, թէ հոգ չէ, այդ

որդեղբորութիւնը թող ըլլայ ժամանակաւոր: Ու
այդ ժամանակէն ընթացքին, Պարոյր պիտի եր-
թար դպրոց, հետեւէր բարձր ուսման եւ իր
նախասիրած մասնագիտութեան:

Յոյն գորավարին և Պարոյրի միջև կնքը-
ւող բանաւոր դաշնագրութեան մէջ հետեւեալ
յօդուածներն ալ կային: Պարոյր ազատ ըլլա-
լու էր խալառ իր ազգային զգացմանց ու կրօ-
նական գաւառութեան մէջ: Անիկա ուղած ատե-
նը, առժամանակեայ կերպով և կամ թէ ընդ
միջոց, պիտի կարենար երթալ նաև հայրենիք,
Կ. Պոլս, իր ծնողաց քով: Այսու ամենայնիւ,
Պարոյր պահ մը ինքնամփոփ և լռիկ խորհե-
ցաւ: Աչքին առջև բերաւ իր կրած նեղութիւն-
ները մինչև այդ ժամանակ: Երեւակայեց մա-
նաւանդ, Պիրէոնի մէջ իրեն պատահելիք ներ-
կայ ու ապագայ ծանր վիճակները: Ու անպա-
տեհութիւն մը և ունէ աննպաստ պարագայ չի
դատաւ այդ կարգադրութեան մէջ: Ժպտուն,
բարեկեցիկ լի և երջանկարար բախտ մըն էր,
որ կը ներկայանար իրեն անակնկալ կերպով:
Մտածեց, թէ կատարեալ յիմարութիւն մը պի-
տի ըլլար իր ոտքը եկող այդ հազուադէպ առի-
թէն անմիջապէս չօգտուիլը և դեռ ևս վարանի-
լը: Ուստի անիկա յայտնեց իր վերջնական
հաւանութիւնը գորապետին, երախտագիտա-
կան խօսքերով հանդերձ: Եւ երկուքը միասին,
գնացին շիտակ ֆալէքօ, իրենց տունը:

ՀԵԼԼԷՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻՆ ԵՐԳԻՉՆԵՐԸ

Երբ որ տան դռնէն ներս մտան անոնք,
ժամանակաւոր հայրն ու որդին, ոչ-մշտնջենա-
կան մայրն ալ, ամուսնոյն պէս ծեր կին մը,
փաթթուեցաւ Պարոյրին գորովադիւ թափով
մը և գայն համբուրեց, որպէս իր հարազատ
զաւակը: Գեղեցիկ լուրը շուտ տարածուեցաւ
ամէն կողմ: Նոյն իսկ Աթէնեան լրագիր մը
յիշատակութիւնն ըրաւ այդ պատուաբեր դէպ-
քին և գովեց գորապետին մարդասիրական ըզ-
գացումները: Եւ ահա տունը եկող հիւրերուն
հաշիւը չի կար այլ ևս: Հիւրերը, բոլոր, բա-
րով ու հազար բարով եկար, կ'ըսէին Պարոյ-
րին: Իսկ անոր ծերունի հոգեծնողաց աչքերը
կը լուսէին, իբրեւ թէ անառակ որդի մըն էր ետ
դարձած և կամ թէ վաղուց կորուսող անոնց
մէկ զաւակը դառնաւ և յանկարծ: Այս-
պէս, քանի մը օր շարունակ, յոյն գորականին
տան մէջ կատարուեցաւ հիւրընդունութիւն:
Եղան ուրախութիւններ, խնջոյքներ և պարա-
հանդէսներ: Այնուհետև հոգեհայրիկը կամե-
ցաւ որ, Պարոյրին անունը, զոր կ'ըսէր թէ
դժուար է արտասանել, Նիկօ դրուի: Եւ հոգե-
զաւակը լայնամտօրէն, հաւանեցաւ այդ նոր
անուանակոչման, յարգելու համար իր պաշտ-
պանին կամքը: Նիկօն եկաւ, Նիկօն գնաց: Այս
էր այլևս թաղեցի անդրադ հեղինակներու ի-
րարու փոխանակած խօսքերը: Ու Նիկօին վը-

րայ ամեն կողմէ կը թափուէին կարեկցական յորդարուիս զգացումներ, բուն համակրանք, սէր, դուրգութեանք, շոյանք ու փայլաշայանք:

Պարոյր սկսած էր այլևս զպրոց յաճախել: Սակայն անիկա այդ միջոցներուն մանաւանդ, խիստ չատ կը դրաղէր օրուան քաղաքական ու ազգային աննախընթաց դէպքերով: Խելքը ու միտքը շարունակ կը թռչէին դէպի հայ երկիր, որ այլևս կատարեալ զփոխք մըն էր դարձած: Թերթերուն մէջ կը կարդար ամէն օր իր ազգին կրած դարհուրելի և անսխառն աղէտները: Կը յուզուէր սաստիկ: Ու անիկա իր զգացումները կը յայտնէր ամենուն անփերապահօրէն: Պարոյր կը ջանար այդ կերպով ծանօթ յոյն շրջանակներուն մէջ յառաջ բերել աւելի ջերմ զգացումներ իր խաչուող ցեղին հանդէպ: Բայց ցաւալին այն է, որ արդէն, սկիզբէն իսկ, Պարոյրի բարեհամբոյր ու բարեհամբաւ պաշտպաններու փորներուն մէջ մտած էր սատանան: Ու եղած պայմանադրական խոստումներն աւելի կը սկսէին հետզհետէ առաթուր կոխուող, նոնք կը սկսէին հետզհետէ առաթուր կոխուող, մոռնալ: Պարոն հայրիկցուն, աւելի մեծ ոգեւորութեամբ մը, հիմա տղուն կը պատմէ ու անոր առջև կը պանծացնէ Հելլէնութեան փառքը բանաստեղծօրէն, Հոմերեան դասական բարձր ոճով և Դիոմաթենեան հրաշալի ճարտարագիտութեամբ: Անիկա կ'ըսէ, թէ բովանդակ տիեզերքին մէջ ամենաանդերազանցելի են հելլէնական ազգը, լեզուն, գրականութիւնն ու

գեղարուեստը: Տիկին մայրիկցուն ալ իր կարգին, Օրթոդոքսութեան երկնային բարձրագոյն առանձնաշնորհումներուն վրայ կը սկսի ճանաչել ամենաբարեպաշտիկ բանաձևերով: Ապա, այր ու կին ի միասին, մոլեռանդօրէն, արհամարհական ու նախատական արշաւանք մը կը սկսին հայ ազգին ու եկեղեցւոյն հանդէպ: Ու աննման զոյգ հռետորները, կ'եզրակացնեն վերջապէս, թէ վայել ու արժան է միթէ Նիկոն նման գիտակից տղու մը, դեռ ևս պատկանիլ այն տեսակ ազգութեան մը, որ իր եկեղեցիին մէջ հաղորդութեան փոխարէն, դժբախտ բերանը դրած է ուրիշ տեսակ և անունը չի տրուելիք բան մը...

ԹՈՎԻՉ ՍԻՐԷՆ ՄԸ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՅ

Ըստ այդ յոյներուն, իրենց մէջ բերած վերջին անվիճելի, անհերքելի ու անհանդուրժելի փաստին առջև այլևս պէտք էր, որ անպայման տեղի տար Պարոյր, եթէ անիկա տրդէտ համբալ մը ու ապուշ արարած մը չէր: Համոզուելու էր կատարելապէս, թէ իր կորսուած միտքը, մարմինն ու հոգին շահելու, վերադառնելու և զանոնք դէպի ուղիղ գիտութիւն, գեղեցկութիւն ու աստուածապաշտութիւն դարձնելու համար, անմիջապէս Հայութիւնը վերադառնալ թօթափելու և ըլլալու էր յոյն, Ելինօս: Ի դուր կը փորձէ Պարոյր, բաղաբաժնորէն,

հերքել հայ ազգին ու եկեղեցւոյն և բոլոր մը-
շակոյթներուն նկատմամբ այդ յոյներուն կազ-
մած բացարձակ թիւր ու սխալ գաղափարները
և պաշտպանել իր ինքնուրոյնութիւնն ու անձ-
նական անկախութիւնը: Տէր և տիկին յոյն
բարերարները իրենց առաջադրած նպատակնե-
րուն հասնելու համար, տարբեր փորձ մըն ալ
կ'ընեն: Հանձարեղ մտածմամբ մը, կը ստեղ-
ծեն ինքնատիպ, անվերապէի հնարք մը: Կը
զիմեն սրտի և զգայնականութեան վրայ ազ-
դող ամենագործնական միջոցի մը: Ու Պարոյ-
րին առջև կը հանեն Աթինացի հելլէնուհի մը:
Պէրանքի արուեստը իր մէջ հիանալիօրէն զար-
գացուցած ու կատարելագործութեան հաս-
ցուցած աղջիկ մը: Այդ օրիորդը թէև բաւա-
կան տարիքոտ, բայց իր երկտասարդական
թարմ երևոյթը պահպանած էր դեռ ևս: Ճշմա-
րիտ համբարու մը այդ կանացի գէմքը: Ծու-
տիկ Սիրէն մը:

Ու ճարպիկ: վարպետօրդի Աթինուհին կը
սկսի դարպաս ընել Նիկօին: Ալ ի՛նչ մարմրող
նայուածքներ, երկարաձիգ ու ձայնաւոր հա-
ռաչանքներ, կոկորդիլոսեան արցունքներ ու սի-
րայեղց, ազդու, ցնցիչ բառեր: Սակայն Հայ
Ուրիսեւր ընաւ տրամադրութիւն ցոյց չի տար
իր գէմը կանգնող Սիրէնի դիւթանքներուն հը-
պատակելու: Այդ երկտասարդ հայկազունը,
Տրովայի պտտերագմէն վերագարձող հելլէն

հերոսներուն պէս թոյլ ու տկար չէր իր զգա-
ցումներով, որ ինքզինք կապէր նաւու մը սիւ-
նին և կամ ականջները փակէր մաղրամոմով,
որպէսզի չենթարկուէր Սիրէնեան կէս կանացի
և կէս ձկնային մարմին ունեցող առասպելա-
կան, կատաղի ջրահարսերու հմայիչ ազդե-
ցութեանը ու չի սուղէր դէպի խորխորատ: Պա-
րոյր իր գիտակցութիւնն ու պաղարկումութիւ-
նը միշտ պահած, արդարեւ չիյնար առջևը լար-
ուած փորձութեան ծուղակին մէջ: Կը մերժէ
իրեն ընծայուած արուեստակեալ սէրը: Նոյն
իսկ, թափարդադիր դերասանուհիին ողբերգա-
կան արտայայտութիւններուն փոխարէն, Պա-
րոյր կատակերգական ձևեր կ'առնէ տակաւ:
Այսպէս, յոյն աղջկան պաղատած և լացի ու
հեկեկանաց ձայներ հանած ժամանակ, մեր
հայ տղեկը կը ժպտէր հեղնօրէն, կը հազար
դիտմամբ և թաշկինակովը իր քեթը կը խնջէր
երկարօրէն:

ԱՄԷՆ ԴԱԻԷ ՈՒ ՀՐԱՊՈՅՐԷ ՆՏՔ

Զօրապետը և տան տիրուհին տեսնելով,
թէ գործադրուած այդ հզօր միջոցն ևս իրենց
համար փափաքելի եղող արդիւնքը չի յառա-
ջացներ, կը սկսին տակաւ սպառնական դիրք
մը բռնել: Անոնք իրիկուն մը, Պարոյրին եր-
կար, համոզիչ խրատներ տալէն ու պնդումներ
ընելէն ետք, յուսահատած, կտրուկ կերպով ի-
րենց պահանջները վերայայտնեցին: Ըսին ար-

ձակ ու համարձակ եղանակաւ, թէ անիկա այդ աղջկան հանդէպ սէր ցոյց տալու է և հետը ամուսնանալու խոստում ընելու էր։ Ատկէ զատ, յոյն եկեղեցւոյն մէջ, տակառը մտնելով, մըկըրտուելու էր անպատճառ։ Հակառակ պարագային, յայտարարեցին անոնք, զինքը պիտի վռնտէին իրենց տնէն, իբրեւ ապերախտ բարերարեալ մը և որպէս անուղղայ, պինդգլուխ հայ։ Այս սպառնական խօսքերէն յետոյ, բարեւսիրտօրէն իրեն երկու օր ժամանակ տուին, որ խորհի և իմաստութեամբ կատարէ իրենց ըրած օգտաշատ պահանջները։ Արդէն այլեւս հոգեծրնողներու սիրոյ լարերը թուլցած էին։ Եւ երբեմնի քաղցրահնչիւն ու ներդաշնակ թըրթըռացումներուն յաջորդած անախորժ ու խռպոտ ձայներ։ Պարոյրի համար ծանր փիճակ մը ստեղծուած էր։ Դեռ նոր ապրուստի կողմէ միամտած, սկսած էր ուսման հետեիլ։ Ու դարձեալ նաւարեկումի և ձախորդութեան ու թշուառութեան յորձանքներուն մատնուելու ուրուատեսիլ հեռապատկերը կը ցցուէր իր առջև։ Այս մտածումներն ունենալով հանդերձ, անիկա վայրկեան մը իսկ չէր հակեր զէպի յոյներուն դադափարին ու պահանջին կողմը, որ զինքը կը դնէր ազգութեան ճամբուն մէջ։ Անիկա պատուախնդիր, ազգասէր, կորովի կամքի տէր և ազնիւ նկարագրով օժտուած հայկակ մըն էր։ Կը մեռնէր ու հոռոմ չէր դառնար։

Պարզ էր, ուրեմն այլեւս, թէ այդ տանը մէջ ալ չէր կրնար մնալ։ Պէտք էր որ գլխուն ճարը նայէր։ Եւ անիկա որոշում տուաւ, իր այդ կարճ ժամանակուան մը կեանքը մոռնալ, որպէս երազ։ Ու քալել վերստին պատուոյ փըշոտ ճամբէն։ Պիտի երթար Պիրէօն ու այն տեղ դտնէր դործ իրեն համար։ Աչքն առաւ ամեն դժուարութիւն ու նեղութիւն։ Պայմանաժամուն վերջին օրը, սաղայն, Աթինուհին դարձեալ եկաւ և մտաւ Պարոյրի սենեակը։ Անիկա նախ խնդրեց Պարոյրէն, որ գլխ'յ իր վրայ և սիրէ զինքը վերջապէս։ Պարոյր նորէն կարեորութիւն չընծայեց այդ սնամէջ խօսքերուն։ Այն ժամանակ հելլէնուհին իր սաղորդի դերէն ելաւ դուրս ու մտաւ իսկոյն ոստիի դիրքին մէջ։ Ատելութեան բուռն արտայայտութիւններ և նախատական ծանր խօսքեր ըրաւ Պարոյրին։ Այդ ալ օգուտ չըրաւ բնաւ։ Պարոյր միշտ անխռով, հեզնական ժպիտ մը ցոյց տուաւ առջևը տեղի ունեցող այդ դաւեշտական տեսարանին հանդէպ։ Ծիշող նոյն պահուն զօրապետն ու կինն ալ մտան սենեակ և հարցուցին Պարոյրին դառն չեղտով ու բարկացած եղանակաւ, թէ համաձայնեցա՞ւ վերջապէս սիրել աղջիկը ու յոյն դառնալ։ Այն ատեն Պարոյր, հանդիսաւոր կերպով յայտարարեց անոնց, թէ ինք իսպառ կը մերժէ եղած առաջարկները և կը մնայ յաւէտ հաւատարիմ իր ընդհանուր ինքնուրոյն սկզբունքներէ։

րուն : Աստ շնորհակալ եղաւ անոնցմէ , աշխարհ
 Ժամանակ զինքը հիւրասիրելուն հա-
 մար : Եւ հանգարտօրէն առաւ քայլերն ու ե-
 լաւ դուրս անէն : Ու այսպէս , նենգամիտ կարգ
 մը յոյներու կողմէ սարքուած որսողական բո-
 լոր խայտառակ խաղերը , զաւերն ու հրապոյր-
 ները քաջարար անյաջողութեան դատապար-
 տած և ինք կանգնած էր իր յաղթական ոյժի
 բարձրութեան վրայ աշխարհի անստան հայ ոգին :

ՃԵՐՄԱԿ ԱՍՏՈՒԱԾԸ

Ազօտ լոյս մը կը պլպլար , լերէ սենեակին
 խորը : Տախտակամածին վրայ փռուած էր հը-
 նամաշ անկողին մը : Եւ անկողինն մէջ պառ-
 կած փոքրիկ տղեկ մը : Հիւանդ էր անիկա :
 Սաստիկ մաշուած :

Անկողինն քովը , գետնին վրայ , նստած
 էր դեռատի կին մը : Հիւանդի մայրը : Եղանա-
 կին համար անբաւարար հագուստ մը կը կրէր
 անիկա իր վրայ : Կծկտուած էր նստած տեղը :
 Ու կը հսկէր իր հիւանդ զաւկին վրայ , անձ-
 կաքին նայուածքներով : Մերթ կը հակէր ղէպի
 վար : Եւ վերմակով հիւանդն աւելի լաւ ծած-
 կելու հոգատար ջանք մը կ'ընէր : Անոր գլխուն
 մազերը թափթփուած էին ցան ու ցիր : Տըժ-
 գոյն էր անիկա : Վիշտը խորազանաւ անոր
 ղէմքը : Իր ընդհանուր երևոյթով , աշխարհ
 տի կինը , նման էր ճշմարիտ տրամութեան ար-
 ձանի մը :

Այդ թշուառներու բախտէն տարուան ձըմէն ալ եղած էր շատ սաստիկ: Դուրսը կը սուրբար խիստ ցրտասարսուռ քամի մը: Պատուհաններու ասրակեփեղկերը կը սասանէին: Կը թուէր ամեն վայրկեան, թէ անոնք պիտի իյնան վար ու ըլլան ջարդ ու փշուր: Սենեակը չունէր արդարեւ պատսպարուած վիճակ: Եւ դրան յայն քաղցուածքներէն ու պատուհաններու փեղկերէն ներս կը թափանցէր աղատօրէն ցուրտ քամին: Անկիւն մը կար հողէ կրակարան մը: Բայց անոր մէջի կրակը վաղուց դարձած էր պաղ մոխիր:

* * *

Եւ ահա հիւժուած, հիւանդ մանկան տրկար ձայնը բարձրացաւ տխրոլորտիկ սենեակին մէջ:

— Մայրիկ, ըստ հիւանդիկը, չեկա՞ւ դեռ ճերմակ Աստուածը:

— Պիտի դայ, դառնուկս..., պատասխանեց մայրը, կրցածին չափ հանգարտ եղանակով մը: Անպատճառ պիտի դայ...: Դուք եղի՞ր միամբտ ու հանգիստ այդ մասին...: Եւ լաւ է, որ քնանաւ քիչ մը:

— Չեմ կրնար քնանալ, մայրիկ: Բայց ի՞նչու, շատ ուշը մնաց ճերմակ Աստուածը: Ինչո՞ւ այսքան կ'ուշանայ անիկա:

— Իր ծննդեան դիչերն ըլլալուն համար, շատ տեղեր կը հանդիպի անիկա: Այդ է պատճառը, որ կ'ուշանայ ան, տղաս...:

— Հապա եթէ ելլէ քովի աղուոր բաները հատցնէ քոլոր: Ու ալ բան մը չի պահէ՞ ինծի համար: Այն ատեն ի՞նչ ընեմ ես:

— Անոր ունեցած ու բաժնելիք ընծաները չեն հատնիր բնաւ...:

— Իրա՞ւ:

— Այո՛...:

Փոքրիկը պահ մը լուռ մնաց: Խորհեցաւ իր մանկական մտքով: Ու ապա դարձեալ բացաւ բերանը և անհամբերութեամբ ըսաւ իր մօր.

— Ինծի նայէ, մայրիկ:

— Ըսէ՛, իմ հոգիս:

— Անօթի եմ ու կը մսիմ: Տաքուկ ու համով բան մը չի կա՞յ, որ տաւ ինծի:

Հէք մայրը սրտամորմոք հառաչեց: Ու չի կրցաւ տալ այս անգամ իր հիւանդ զաւկին դոհացուցիչ պատասխան մը:

* * *

Քանի՞ երորդ անգամն էր, որ անբախտ կիներ միեկնոյն հարցումներն ու խօսքերը կը լսէր այդ օր, իր հիւանդ զաւկի բերնէն: Սա-

կայն ինք շուարած, մնացած էր, տեսնելով
թէ ուէ կերպով անոր բաւականութիւն պատ-
ճառելու հնարաւորութենէն զուրկ է խալաւ:

Հէք կինը նորագոյն ազգային ընդհանուր
ահաւոր աղէտներուն մէկ զոհն էր: Ռուսիոյ և
Թուրքիոյ միջև տեղի ունեցող վերջին պատե-
րազմի սկզբնաւորութեան միջոցներուն, երբ
սկսած էին աննախընթաց թափով մը Հայաս-
տանի համայնական կոտորածները, աւերում-
ներն ու տեղահանութիւնները, կորսնցուցած
էր անիկա իր երիտասարդ ամուսինը: Բարի
մարդ մը, որ հակառակ չարիքէն ու աղէտէն
խուսափելու համար իր թափած մեծամեծ ջան-
քերուն, բռնուած և սպաննուած էր Թուրքերու
կողմէ, չարաչար կերպով:

Եւ ամուսինէն յաւիտեան զրկուած խեղճ
որրեակրին իր քանդուած հայրենիքէն, Ռըշ-
տունեաց դաւառէն ելած էր դուրս: Ու ահագին
թշուառութիւններ կրելով, ինչպէս նաև ծանր
փտանդներ անցընելով, երկար ժամանակ առ-
դին ու անդին թափառած էր, իրեն փախտա-
կան: Ապա կրցած է վերջապէս, զաւելով մի-
ասին, դալ Վասպուրականի մայրաքաղաքը,
Վան, որ տեղւոյն հայերուն ձեռամբ ատենէ մը
ի վեր արդէն ազատուած էր տաճկական ան-
արգ լծէն:

• • •

Նախ զուտ հայկական իշխանութեամբ մը
օժտուած և ապա ռուսական կառավարութեան
ձեռքն անցած Վան քաղաքը դալէն ետքն ալ,
դեռահասակ այրին իր վիճակին մէջ մխիթա-
րական մեծ փոփոխութիւն մը չէր նկատած:
Անիկա նոր դժուարութիւններու ու նեղութիւն-
ներու առջև դրած էր ինքզինք: Մինչ, առանց
ատոնց ալ արդէն անսփոփ էր իր սև վշտին
մէջ: Գիշեր ցորեկ շարունակ կ'երազէր ու կը
մտածէր սոսկալի վախճանով մը ինկած իր վա-
ղամեռ, անմեղ ամուսնոյն վրայ: Անոր անյոյս
ու պաշտելի սէրը և սգալիկութիւնը յիշատակը զին-
քը կը հիւծէին շարունակ:

Սակայն, միևնոր ժամանակ, իրեն հետ
վերապրած դաւիէն կ'ընդունէր ոյժ ու քաջու-
թիւն, չընկճուելու ու կեանքը շարունակելու
համար: Եւ իրօք, կենդանի նահատակ այդ
մօրկան ապրելուն նպատակն էր այլ ևս միայն
իր մինուճարին հոգ տանիլը, զայն մեծցնելը
հարկ եղածին պէս ու անով մխիթարուիլը
հուսկ ապա: Անոր էութեան ու գոյութեան
չարժաոյթն ու ազդակն էր այդ փոքրիկը:
Կենդանարար արեւը այս ցուրտ աշխարհին
մէջ: Եւ հէք կինը, իր արև—որդւոյն վրայ կը
հսկէր, կ'աղօթէր ու կը դողար միշտ, որ-
պէսզի չելլէ անոր գլխուն պատահի դժբախ-
տութիւն մը կործանարար:

* * *

Անկախ կեանքն ու օրհնեալ աշխատութիւնը սիրող հողի, Վան քաղաքին մէջ անիկա փնտռած էր գործ, դրադում իրեն համար: Եւրաւական դժուարութիւններով յաջողած էր այդ պարկեշտ կինը գտնել վերջապէս յարմար գործ մը, իրեն ու իր զաւկին համեստուկ ապրուստ մը հայթայթող: Իր աշխատած տեղը կ'երթար անիկա ամեն օր, զաւակն ալ հետն առած: Իսկ գիշերները կուգար հանգստանալու սենեակի մը մէջ, որ փլած, կիսաւեր դարձած տան մը միակ բնակելի մասն էր:

Դեկտեմբեր ամիսը սակայն, շատ ձախորդ եղած էր երիտասարդ այրիին համար: Վասնզի իր միակ սրտահատոր որդեակը հիւանդացած էր: Այդ հիւանդութիւնը հետեանք էր ծանր պաղաւտութեան մը: Զաւկին հիւանդանալովը, ինքն ալ չէր կրցած այլևս երթալ գործի և աշխատիլ: Հարկ անհրաժեշտ նկատած էր բնականարար, մնալ տունը և խնամել ու դարմանել իր սիրելի փոքրիկ հիւանդը: Իր անդին գանձը: Յոյսն ու կեանքը: Բովանդակ աշխարհը:

* * *

Չունէր ուէ բարեկամ մտերիմ այդ քաղաքին մէջ, որուն օգնութեանը դիմէր իր նեղ ու սև օրերն անցընելու համար: Իր աշխատութեամբ ձեռք բերած դրամին վերջին լուման ալ ծախսած էր, սնունդի և դեղի համար: Թըշ-

ուառութիւն շատ կար արդէն քաղաքին մէջ: Սղութիւնն ու նուազութիւնը ծայր աստիճանի հասած էին: Բարեբախտաբար կային ապաստանարաններ, տեղական կառավարութեան և Կովկասեան հայ ու ռուս ընկերութեանց կողմէ բացուած:

Անդամ մը խորհեցաւ, առնել իր զաւակը և երթալ, մտնել ապաստանարաններէ մէկուն հովանաւորութեան ներքե: Այդ քայլը պիտի առնէր հակառակ իր կամքին, լոկ սիրական զաւկին փրկութեան սիրոյն համար, ժամանակաւորապէս: Երբ որ հիւանդը լաւանար, ինք պիտի սկսէր դարձեալ աշխատիլ, իր քրտինքովն ապրիլ: Սակայն այդ հասարակաց դրութեան յարկերն ալ լեցուած էին բոլորովին թշուառ պատսպարեալներով: Պարապ տեղ չի կար բնաւ նաև քաղաքին հիւանդարաններուն ու դարմանատներուն մէջ ալ:

Ի՞նչ ընէր: Չէր գիտէր: Ծարահատած, ինկաւ ասդին ու անդին: Այլ և այլ տեղերէ խնդրեց դրամ, վերջէն հատուցանելու խոստմամբ: Բայց իր ստացած աննշան դումարիկներն ալ կը սպառէին շուտով, կը հալէին անմիջապէս, դարնան տաքուկ արևի մը ճառագայթներուն տակ դանուող ձիւներուն պէս:

* * *

Խթում էր այդ գիշեր: Յաջորդ օր Փրկչի Ծննդեան տօնը: Ունեցած աղքատիկ պարէն-

նին հատած էր և բան մը չունէին այլևս այդ երեկոյեան համար: Ու թշուառ կիներ լքուած և չըջապատուած էր բոլորովին յուսահատական մտածումներով: Իր կրած զրկանքները չի կային աչքին: Եթէ նոյն իսկ մեռնէր անօթի, հոգ չէր ըներ բնաւ: Բայց զաւկին անսնունդ ու անդարման մնալու տուայտանքին չէր կըրնար տոկալ: Սիրտը կը յօշոտուէր: Ու իր ըզգացած ցաւէն ու մրմուռէն, խելագարուելու աստիճաններուն կը հասնէր անիկա երբեմն:

Ստոյգ է, թէ անիկա այլ ևս կը զգուէր ու կը խորչէր այլոց օգնութեան դիմելէն: Բայց և այնպէս որոշած էր յաջորդ օրը դարձեալ, ըստ սովորականին, իյնալ այս ու այն կողմ, նոյն նստատեղաւ: Անիկա վերստին պիտի գոհէր իր արժանապատուութեան զգացումները, զաւկին առողջացումին համար: Խնդիրը այդ գիշերն անցընելն էր կերպով մը: Ուստի բանիցս անգամ աղօթած էր հաւատով ու արտասուագին առ Աստուած, պաղատագին խնդրելով Անկէ, որ իր անսահման ու արագահաս գթութեամբը, հրաշք մը կատարէ այդ երեկոյ և գոհացում ու հանգստութիւն պատճառէ, ունէ եղանակաւ մը, խեղճիկ հիւանդին:

Ու վայրկեան առ վայրկեան կը սպասէր, միտքարիչ անակնկալի մը պատահման:

• • •

Կէս գիշեր եղած էր սակայն և ակնկալուած անակնկալ հրաշքը դեռ տեղի չէր ունենար: Ու երեխան, որ շարունակ անքուն կը մնար, դարձեալ հեւաց անհամբերութեամբ:

—Մայրիկ, անօթի եմ ու կը մսիմ: Ինչո՞ւ այսչափ ուշացաւ ճերմակ Աստուածը:

—Քիչ մը քնացիր դուն, ձագուկս, պատասխան տուաւ մայրը տրտմօրէն: Ես հիմա պիտի աղօթեմ նորէն, որ ճերմակ Աստուածը շուտ մը այցելէ մեզ անպատճառ...:

—Ես ալ աղօթեմ հետդ, մայրիկ:

—Լաւ, հրեշտակս, դուն ալ աղօթէ:

Երեխան մօրը օգնութեամբ և բաւական դժուարաւ, նստաւ անկողնին մէջ: Ու անիկա ձեռներն իրարու միացուցած, նայուածքն ուղղեց դէպի վեր, աղօթելու համար: Բայց այդ պահուն, յանկարծ, սաստիկ անուժութիւն մը զգաց: Ու ինկաւ իսկոյն մէջքին վրայ: Անոր կմախացած մարմնիկին զոգրչուող աւելի ստատկացաւ: Մայրը ծուեցաւ գէպի զաւակը, որպէսզի գայն տաքցնէ իր շունչովն ու ծնողական ջերմիկ գրկովը: Եւ իսկապէս, երկու վայրկեան ետք, երեխան դադրեցաւ զոգրչալէն: Այն ատեն մայրը հարցուց անոր.

—Տաքա՞ր, իմ հոգեակ:

Մանկիկը չի պատասխանեց:

—կ'երևայ թէ քնացաւ, չէնջեց մայրը դո-
հունակութեամբ:

Եւ ուղեց համբուրել և լաւ մը ծածկել զայն
զգուշութեամբ: Բայց տեսաւ, թէ փոքրիկը
սպիտակ մարմարի կերպարանք ստացած է և
կը մնայ անշարժ տարօրինակէս: Ուղեղէն ահ-
ռելի գաղափար մը անցաւ, որուն չուղեց հա-
ւատալ: Այնու ամենայնիւ, վերմակն ըրաւ ան-
դին, խելագար չարժումով մը ու երեխան ա-
ռաւ գիւրկը: Իր ունեցած զարհուրելի կասկա-
ծը, սակայն, իրականութիւն մըն էր բացա-
յայտ, արդարեւ:

Մեռած էր հէջ մանկիկը:

Գթոտ ճերմակ Աստուածը, աննշմարելիօ-
րէն զալով, զայն առած, տարած էր այս անժը-
պիտ աշխարհէն:

ԳԵՐՄԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹ

ԹԱՏՐԵՐԳ ՄԷԿ ԱՐԱՐ

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ — Հայախօս գերմանացի ֆա-
րոգիչ և տնօրէն գերմանական որբանոց—
դպրոցին:

ՂԱԶԱՐ — Արհեստաւոր:

ՄԱՐԻԱՄ — Ղազարի կինը:

ՄԿՐՏԻԶ — Վերջիններու զաւակը:

ՖՐԱՆՅ — Որբանոց—դպրոցի ծառայ,
հայախօս գերման:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ — Որբանոց—դպրոցի աշա-
կերտ:

Անցքը տեղի կ'ունենայ 1914 թուին

Տեսարանը կը ներկայացնէ Հայաստանի մէկ քաղաքին մէջ գերմանական առաքելութեան կողմէ Հայոց համար քացուած որբանոց—դպրոցի տնօրէնին սենեակը, որ գեղեցիկ կարասիներով զարդարուած է: Տնօրէնը, վօն Սքէյն, նստած կը խորհրդածէ: Պատերուն վըրայ, դէմ առ դէմ, կախուած են երկու մեծագիր պատկերներ: Մէկը, գերման կայսեր, Ուիլիէլմ Բ. ի կենդանագիրը: Միւսը, փառաբանական գլխով Քրիստոսի նկարը:

ՏԵՍԻԼ Ա.

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

(Զեռներն իրարու տփելով և ուրախ դէմքով:) Գործերս աղէկ կ'երթան: Բաւական շատցուցի ապագայ գերմաններու թիւը: Ուղեւ, ձեռք պիտի ձգեմ նորերը: Բռնած ուղղութիւնս հրաշալի է: (Յուցամատը կը դնէ նակտին:) Ես հանձարաւոր անձ մըն եմ: Ծըշմարիտ գերմարդ մը, ճիշդ Նիցշէի ուղածին նման: Կատարեալ գերման մը, պրուսական զօրաւոր արեամբ ու տեսնեան ամբապինդ ջըղերով օժտուն: (Ծափահարելով:) Կեցցե՛ս Վօն Սթէյն, գերման մշակոյթի մեծ տարածիչ: (Կ'երթայ, կը կանգնի Ուիլիէլմի պատկերին առջև: Հիացած կը նայի անոր:) Անշուշտ դժէքս ինձմէ, ո՛վ իմ քայլէր: Քու չը-

նորհիւզ, արդէն շուտով, բովանդակ մարդկութիւնը պիտի երկրպագէ գերման ամենաբարձր մշակոյթին առջև: (Զննութեան քարի կուտայ պատկերին: Դուռը բախուելու ձայն առնելով, կը նստի իր տեղը:) Անտարակոյս, նոր դիմում մը ըլլալու է: (Ժպտելով:) Աղէկ: Շատ աղէկ: (Բարձր:) Մոէ՛ք:

ՏԵՍԻԼ Բ.

ՂԱԶԱՐ, ՄԱՐԻԱՄ, ՄԿՐՏԻՉ, ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

(Նստած տեղը, լուրջ կերպարանք մը առնելով:) Հրամայեցէք: Բարեւ ձեզ:

ՂԱԶԱՐ

(Գլխովը կը քարէէ վօն Սքէյնը:) Աստու բարին քեզ, պատուելի:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Շատ ուրախ եմ, ձեր այցելութիւնը ընդունելուն համար: (Զեռնովը աքռոնք ցոյց կուտայ նարեկներուն:) Նստեցէ՛ք, կը խնդրեմ:

ՂԱԶԱՐ

(Կը մնայ ռոտի վրայ իրեններուն հետ:) Շնորհակալ ենք: Նստելու համար չենք եկած:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Դուք գիտէք:

ՂԱԶԱՐ

Մենք եկեր ենք, խնդիրք մը ընելու ձեզ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Ի՞նչ է այդ խնդիրքը: (Մեկուսի:) Առանց լսելու ալ գիտեմ:

ՂԱԶԱՐ

Դուն գիտեա արդէն, թէ քաղաքիս Հայոց դպրատներուն վարժապետները, անիրաւ տեղը բռնուեցան ու բանտը դրուեցան: Ու ատենէ մը ի վեր մեր վարժատները դոցուած են:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Խօսքդ գիտցիր: Թուրք կառավարութիւնը ո՛չ մէկ ատեն անիրաւ բան չընել: Շիտակը, շատ յանցաւոր էք դուք, Հայերդ բոլոր, որ յեղափոխական գաղափարներ կը կրէք ու ձեր օրինասէր, արդարամիտ և բարեխնամ կառու վարութեան դէմ կը կանգնիք:

ՂԱԶԱՐ

Մենք, ոչ մէկ ժամանակ, ատանկ բան ըրած չունինք, պատուելի:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Ինչ որ է: Ձեր խնդիրքը յայտնեցէք, տեսնենք:

ՂԱԶԱՐ

Ես խեղճ վիճակի տէր արհեստաւոր մարդ մըն եմ: Ու եկեր եմ կնիկանս հետ քեզ աղաչելու, որ սա մեր պղտիկը հաճիս ձրի առնել քու աշկերատունիդ մէջ:

ՄԱՐԻԱՄ

Ու տղանիս, ինտոր որ պէտք է, անանկ մարդ չինես:

ՂԱԶԱՐ

Մինչև մեր կեանքին ետքը, քու ըրած աղէկութիւնդ պիտի յիշենք ու չնորհակալ ըլլանք քեզմէ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Աղէկ: Բայց ըսէք տեսնեմ, թէ դուք եկեղեցի կ'երթա՞ք: Եւ ի՞նչ եկեղեցիի կը պատկանիք:

ՂԱԶԱՐ

Փառք Աստծու, պատուելի, մենք Հայ քրիստոնեաներ ենք: Առտու իրիկուն մեր եկեղեցին կ'երթանք: Ու ամեն ատեն ալ, երկընդազուութիւն ընելով, կ'աղօթենք, որ Տէրը մեր մեղքերուն թողութիւն չնորհէ ու մեզ հեռու պահէ փորձանքներէ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Հասկացայ: Բայց ահա այդ չեղաւ: Դուք
գէշ բան մը կ'ընէք ատանկ: Ու չա'տ գէշ բան
մը:

ԱՌԵԿԸԼ

ՂԱԶԱՐ

Շիտակը ըսելով, բան մը չեմ հասկնար ը-
րած խօսքերէդ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Ես այն ըսել կ'ուզեմ, որ դուք ձեր այդ
ուղղութեամբը կը հարկադրէք զիս չընդունիլ
խնդիրքնիդ:

ՂԱԶԱՐ

Ինտո՞ր: Ինչո՞ւ համար:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Անոր համար, որ մեր եկեղեցիին չէք պատ-
կանիր դուք: Եթէ երեքդ ալ ի միասին, այլևս
այսուհետև միայն մեր եկեղեցին յաճախէք,
այն ատեն կ'ընդունիմ ձեր խնդիրքը:

ՂԱԶԱՐ

(Զարմացած:) Ի՞նչ կ'ըսես, պատուելի:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Այո, եթէ ձերինը թողուք այսօրուընէ սկը-
սած ու մեր, գերմանական ամենաչիտակ եկե-
ղեցիին հաւատարիմ անդամներ ըլլաք, օգուտ-
ներ չատ կ'ունենաք դուք:

ՂԱԶԱՐ

(Նեղուած:) Մեղա՛յ է իմ Աստծուս:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Ձեր զաւակը մեծ և նշանաւոր մարդ պիտի
ըլլայ: Դուք ալ անոր հետ, ճշմարիտ քրիստոն-
եայ դառնալով, պիտի փրկուիք հոգիով ու
մարմինով: Ու Յիսուս Տէրը, երբ որ ատիկա
տեսնէ, չատ ուրախ պիտի ըլլայ երկինքին
մէջ:

ՄԱՐԻԱՄ

Ինչե՛ր ալ կը գրուցես, պատուելի:

ՂԱԶԱՐ

Բայց պատուելի, միթէ մենք քրիստոն-
եայ չե՞նք:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Ո՛չ: Եւ այդ սուրբ անունը բերանդ ատնե-
լու բնաւ արժանի չես դուն, քանի որ հեթա-
նոս մըն ես:

ՂԱԶԱՐ

Հեթանոս:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Անշուշտ: Դուք հեթանոսներ էք: Ու բու-
լորդ ալ թէ՛ այս աշխարհին մէջ օր պիտի չի
տեսնէք և թէ՛ մեռնելէն ետքն ալ երթալու էք
դժոխք: Ու հոն, կրակներու մէջ պիտի վառիք
յաւիտեանս յաւիտենից:

ՄԱՐԻԱՄ

(Երեսը խաչակնքելով:) Մարիա՛մ, մա-
րիկ: Սո՛ւրբ Աստուածածին:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Իրաւ որ կը մեղքանամ ձեզ վրայ: Այիտոս:
Ու շատ կը խղճամ նաեւ ձեր սա պղտիկին վը-
րայ, որ ուշիմ տղայ մը կ'երեւայ և ապագա-
յին բարձր գիտնական մը պիտի դառնայ, եթէ
մտնէ մեր դպրոցը: Ուրեմն ըրած առաջարկս
ընդունեցէք, որ դուք երեքդ ալ միանգամայն
երջանիկ ըլլաք թէ՛ այս և թէ՛ միւս կեանքին
մէջ:

ՂԱԶԱՐ

(Վշտագին:) Ըսել է որ ինչքան ալ աղա-
չենք ու պաղատինք քեզ, պիտի չի կատարես
մեր խնդիրքը:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Ըսի արդէն, թէ ո՛չ: Անկարելի է որ ըն-
դունիմ ու կատարեմ զայն, երբ դուք չէք հա-
մաձայնիւր իմ խօսքիս: (Մկրտիչին:) Եկո՛ւր
քովս, տեսնեմ, պղտիկ պարոն:

ՄԿՐՏԻԶ

(Երբայով Վօն Սթէյնի բով:) Հրամայէ,
պատուելի:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

(Շոյելով Մկրտիչի երեսը:) Այո՛, իրաւ-
շատ խելացի տղայ մը կ'երեւաս դուն: Ես կը
սիրեմ քեզ ու կ'ուզեմ, որ դուն փառաւոր ա-
պագայ մը ունենաս քու ծնողքիդ հետ...:
Բայց ի՛նչ ընեմ, որ քու հայրդ ու մայրդ չեն
ուզեր:

ՂԱԶԱՐ

(Յուզումէն լալով:) Ա՛խ, սիրտս պատառ
պատառ կ'ըլլայ: Ի՞նչո՞ր թէ չեմ ուզեր, որ
տղաս աղէկ ապագայ ունենայ: Կ'ուզեմ ու
հարկաւ կ'ուզեմ: Բայց ասոր հետ մէկ տեղ,
մենք չենք կրնար մեր եկեղեցիէն հեռանալ:

ՄԿՐՏԻԶ

(Հօրը մօտ երբայով, անոր ձեռքը կը բռնէ
և կը տանի Երթնեքուն:) Մի՛ լար, հայրիկ:
(Լալով:) Դուն որ կ'ուրաս, ե՛ս ալ կ'ուրամ:

ՄԱՐԻԱՄ

(Արցունիով լեցուող աչքերը սրբելով եւ Քրիստոսի պատկերին նայելով:) Քրիստոս Տէր, դուն ողորմէ մեզի:

ՂԱԶԱՐ

Իմ ին՝ զճ տղաս:

ՄԿՐՏԻԶ

Հոգ մի՛ ըներ, հայրիկ: Քանի որ չեն ուղեր, ես ալ չեմ երթար իրենց դպրոցը:

ՄԱՐԻԱՄ

(Դառնալով ետք:) Ա՛լ երթանք ասկէ: Ի՛նչ տեղ եկեր, ինկեր ենք: Ասոնք քրիստոնէի վա՛րդի բաներ չունին:

ՂԱԶԱՐ

(Վարանելով:) Սպասէ՛, կնիկ:

ՄԱՐԻԱՄ

Ի՞նչ: Կ'ուզես քու եկեղեցիդ փոխե՞լ:

ՄԿՐՏԻԶ

Հայրիկ, մեր եկեղեցին ի՞նչ ունի, որ ասոնք զէջ կ'ըսեն անոր համար: Ամէն եկեղեցի ալ մէկ չէ՞: Քանի՞ տեսակ քրիստոնէի կրօնք կ'ըլլայ:

ՂԱԶԱՐ

Ասիկա՛ յաճ, տղա՛ս: (Մարիամին:) Ես կ'ուզեմ անգամ մըն ալ աղաչել սա պատուելիին, որ եկեղեցիի խօսք չի հանէ մէջտեղ ու իբր բարի քրիստոնեայ, մարդասիրտ բար ընդունի ու հատարէ մեր խնդիրքը:

ՄԱՐԻԱՄ

Ինծի անանկ կուգայ, որ պարապ տեղը բերանդ պիտի յաջնեցնես: Բայց, դո՛ւն գիտես:

ՂԱԶԱՐ

(Վօն Սթեֆանին:) Կարելի չէ՞ վերջապէս, պատուելի, որ քրիստոնէութեան սիրոյն համար, մեր աղան ընդունիս քու դպրոցդ ու մենք ալ չի բաժնուինք մեր եկեղեցիէն:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Կը ցաւիմ կրկնելու, թէ բնաւ չեմ կրնար կատարել մեր խնդիրքը, եթէ իմ դրած պայմանս չընդունիք:

ՂԱԶԱՐ

(Մարիամին և Մկրտիչին:) Երթանք, քանի որ ատանկ է: Ալ իրաւ յոյս մը չիկայ ասկէ մեզի:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Մեղքը ձեր վրիզը: Կամ ինչպէս որ ըսուած է Սուրբ Գրքին մէջ արիւն ձեր, ի գլուխ ձեր: Դուք, անտեղի յամառութեամբ մը, թէ՛ սա խմաստուն տղուն փայլուն ապագան ոտնա-կոխ կ'ընէք և թէ՛ ձեր հոգեւոր ու մարմնաւոր բոլոր շահերը կը կորսնցնէք: Երեքդ ալ, աւելի խեղճ ու թշուառ պիտի ըլլաք: Մե'ղք, հազա՛ր մեղք:

ՄԱՐԻԱՄ

Թո՛ղ ըլլանք խեղճ ու թշուառ:

ՂԱԶԱՐ

Մենք մեր կարճ խելքովը աւելի աղէկ կը սեպենք, որ տղանիս անուս հայ մը մնայ ու ըլլանք խեղճ ու թշուառ, քան թէ ուրանանք մեզ ծնող մայր ու նահատակ եկեղեցին և ազգը:

ՄԱՐԻԱՄ

Կը մեռնինք ու մեր պապինական սուրբ ժամէն չենք զատուիր:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Շատ բարի: Զեր գիտնալիք բանն է: Ես սովորութիւն չունիմ ունէ մէկուն վրայ բռնութիւն ի գործ դնելու: Ու կը թողում խնդի-րը ձեր ազատ կամքին ու որոշմանը: Բայց սըր-տովս խորապէս կը ցաւիմ իրօք, ձեր վիճա-կին վրայ:

ՄԱՐԻԱՄ

Շիտակ չես խօսիր դուն, պատուելի: Այ չենք հաւատար քու ըսածներուդ, քանի որ միտքդ ծուռ է:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Որպէս Յիսուսի հետեող հեզ ու խոնարհ աշակերտ, կը ներեմ ձեզ, քանի որ տգիտօրէն կ'ըսէք դուք այդ բոլորը: Ու կ'աւելցնեմ միևնոյն ատեն, թէ զնացէք ատեն ու աղէկ մը խորհեցէք իմ ըրած պատուական առաջարկիս վրայ: Իսկ երբ որ խելքերնիդ դառնայ ի բարին ու իմ ըսածներուս համոզուիք, եկէք նորէն հոս: Մենք բարի և ճշմարիտ քրիստոնեաներ ենք: Ու մեր դուռը միշտ ալ բաց է, զայն զարնողներուն առջև:

ՂԱԶԱՐ

Զեր դուռը դոց է մեզի համար:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Սակայն և այնպէս, ես հիմա, ձեր երթալէն ետք, աղօթք պիտի ընեմ երեքիդ համար: Պիտի խնդրեմ Տիրոջմէն, որ գթա՛յ ձեզի վըրայ, քայլերնիդ ուղղէ դէպի հոս ու ձեր մեղաւոր հոգիները ազատէ սատանայի բռնակալ իշխանութենէն և մաւիտենական կորուստէ: Ու ես վստահ եմ, թէ դուք պիտի դաք նորէն չուտով, հաւանութիւն յայտնելու ինծի, զզջա-ցած ձեր ըրած մերժումին համար:

ՄԱՐԻԱՄ

(Քրիստոսի պատկերը մատնանշելով :) Եր-
բու՞մ կ'ընենք Քրիստոսի սա պատկերին վրայ,
որ անգամ մըն ալ հոս գալու չենք: Հասկցանք,
որ խաբուեր ենք, քեզ քրիստոնեայ կարծե-
լով: Մոլորուեր ու սխալ դուռ զարկեր ենք:

ՏԵՍԻԼ Գ.

ՆՈՅՆՔ, ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

(Անցած աչքը մէկ ձեռքով քսնած, վազե-
լով կուգայ ներս:) Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն,
օգնութի՛ւն:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Ի՞նչ է: Ի՞նչ կայ:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

(Յուզուած:) Գերման դասատուս իմ աղ-
բոս նախատեց: Ես ալ իրմէ՝ բացատրութիւն
պահանջեցի, ըրած ծանր անարդանքին հա-
մար: Ու անիկա զիս ծեծեց չարաչար կերպով:
Եթէ չի փախչէի առջեւ, գլուխս պիտի ջախ-
ջախէր:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Լո՛ւէ՛, անկարգ և ապստամբ: Դուն ի՞նչ ի-
րաւունք ունիս դասատուէդ բացատրութիւն
պահանջելու, ինչ որ ալ ըսած ըլլայ ան: Ձե՞ս
ամէնար դուն, որ մեր, գերմանացոցս ուսումը
կ'առնես, մեր մշակոյթին կ'աշակերտես ու
մեզ հանդէպ ապերախտ կը գտնուիս: Գնա՛,
ներողութիւն ըսէ դասատուիդ:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ձե՛մ երթար:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Երթալու ես: Բայց, նախ քան այդ, ան-
կիթ կերպով հոս մտնելուդ համար, դնա՛,
սա մեր Գայդէրի պատկերին յարդական բարե-
տուր ու թողութիւն խնդրէ անկէ: Յետոյ ալ
եկուր իմ առջև ծունկի և զղջում յայտնէ,
գործած այդ յանցանքիդ համար:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ես յանցանք մը գործած չեմ, որ ներողու-
թիւն խնդրեմ ունէ մէկէն:

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

(Բարկացած:) Քեզի կ'ըսեմ, որ հրամանս
կատարես իսկոյն:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ձեմ կատարեր: Ու ձեր դպրոցին մէջ ալ
մնալ չեմ ուղեր այսուհետեւ, քանի որ դուք
կատարելապէս բռնաւորներ էք ու մեզ, Հայ
սողաքներուս, կը սորվեցնէք միշտ մեր ազգու-
թիւնն ու եկեղեցին ուրանալ:

ՂԱԶԱՐ

Տէ՛ր երկնաւոր:

ՄԱՐԻԱՄ

Խեղճ Հայ տղաքներ :

ՄԿՐՏԻՉ

Աղէկ որ չի մտայ ասոնց դպրոցը :

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

(Համբարձումին :) Եթէ ըրած հրամանս սիրով չի կատարես դուն , բռնի կերպով պիտի քնդունիլ տամ զայն քեզի :

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

(Դէպի դուռը դառնալով :) Ես այլևս գործ չունիմ , ձեզի պէս գէշ մարդոց հետ :

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

(Նստած տեղէն ցատկելով , Համբարձումը կը բռնէ ձախ ձեռքովը և աջով անոր գլխուն սաստիկ հարուածներ կ'իջեցնէ :) Շո՛ւտ , Բայ՝ գէրին և . . . :

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Ա՛լ չեմ կրնար համբերել : (Վօն Սթէյնին գարնելով , կը ջանայ զայն անդին հրել և անոր ձեռքէն ազատիլ :)

ՂԱԶՍՐ

(Յառաջ կը նետուի և կ'աշխատի Վօն ըՍթէյնը հեռացնել Համբարձումէն :) Աժօթ է ո՛ւ մեղք , պատուելի , որ հսկայ հասակովդ ա՛սանկ պղտիկ տղու մը վրայ յարձակեր ես :

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Ես զայն պիտի կրթեմ և կարգապահ մարդ շինեմ :

ՄԱՐԻԱՄ

(Քրիստոսի պատկերին առջև ծնրադրելով , կը հեկեկայ :) Քրիստոս Տէր , դուն հա՛սիր ու օգնէ մեզի :

ՏԵՍԻԼ Դ .

ՆԱԽՈՐԴՔ , ՖՐԱՆՅ

ՖՐԱՆՅ

(Հեւալով կը վազէ ներս :) Սոսկալի աղ՝ մուկ մը լսեցի : Եւ իրօք , ի՞նչ կը տեսնեմ : (Վրայ կը հասնի և կը սկսի գարնել Համբարձումին :) Անքաղաքակի՛րթ , կո՛չա վայրենի՛ :

ՎՕՆ ՍԹԵՅՆ

Աղէկ եկար , Ֆրանց : Ապրիս : Սա անկարգապահ տղան նախ և առաջ բռնէ և լաւ մը զսպէ , որ ըսեմ :

ՖՐԱՆՅ

(Ամբապնդօրէն կը բռնէ Համբարձումը եւ մէկ կողմ կը քաշէ զայն :) Ատելի , զգուշի :

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

(Ֆրանցի հուժկու քեներուն մէջ գալարուելով:) Թողէ՛ք զիս, որ երթամ իմ տունս: Ես ալ մնալ չեմ ուզեր ձեր քով: Թողէ՛ք որ երթամ:

ՂԱԶԱՐ

Թողէ՛ք սա անմեղ տղուն օձիքը. ի՞նչ կ'ուզէք իրմէ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

(Նստելով իր տեղը, շապիօսիքը կարգի կը բերէ:) Ո՛հ, այդ խոռովարար տղան թող տալու չենք, որ երթայ: Անոր ծնողքը ամեն կերպով մեզի յանձնէր են զայն: Ու մենք ալ պահելու ու պատժելու ենք զայն, որ խելքի բերենք: Ուրիշներու ալ գէշ օրինակ կ'ըլլայ անիկա, եթէ չի պատժենք զայն:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

(Զայրագին:) Բայց թողէ՛ք, թողէ՛ք զիս, անօրէններ:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Հիմա, Ֆրանց, իմ բարեկամս, այդ չար տղան տար, պահէ պատժարանին մէջ: Ես յետոյ պէտք ելած հրահանգները կուտամ քեզի և կ'ըսեմ, թէ ինչ կերպով վարուիլ հարկ է անոր հետ:

ՖՐԱՆՑ

Շատ աղէկ: Ծառայ եմ: (Քայլերը կ'առնէ դէպի դուռ:)

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Թողէ՛ք զիս ազատ, զարհուրելի մարդիկ:

ՖՐԱՆՑ

Քալէ՛, լիւրտած, որ աղէկ դաս մը սորվես ու ասկէ ետք այլևս մարդավարի, պատուական մէկը ըլլաս: (Քաշեցելով կը տանի դուրս Համբարձումը:)

ՏԵՍԻԼ Ե.

ՄՆԱՅԵԱԼՔ, ԱՌԱՆՑ ՖՐԱՆՑԻ ԵՒ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԻ

ՂԱԶԱՐ

(ՎՕՆ ՍԹԷՅՆին:) Ինտո՞ր ալ խիղճդ թող կուտայ քեզի, որ ասանկ անիրաւութիւններ ընես: Ձեր մէջ, իրա՛ւ, ի՞նչքան քիչ են եղեր աղէկ մարդիկը:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

Շատ կը հաւիմ այս պատահածներուն վերայ: Բայց ես ստիպուած կ'ընեմ ասանկ բաներ: Միենոյն ատեն ես այդ կերպով իմ խղճիս պարտքը կը կատարեմ: Իմ խնամքիս յանձնըւած տղաքը պէտք է որ կըթեմ ու հարկ եղածին պէս մեծցնեմ, Աստուծոյ սիրոյն համար:

ՄԱՐԻԱՄ

(Ղագարին:) Ալ ի՞նչ կեցեր ենք հոս: Աստուծո՛ւ անունով ամեն անխղճութիւն ու բարբարոսութիւն կ'ընեն ու չեն վախեր Անկէ: (Մկրտիչին քեէն բռնելով:) Քալէ', տըզան: (Մկրտիչին հետ կ'ուզողուն դէպի դուռ:)

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

(Նստած տեղը, ձեռքերը կը բարձրացնէ և աչքերն ալ կ'ուզդէ դէպի վեր:) Տէր Յիսուս, դուն գիտ' այդ անկիրթ տղուն ու քու չնորհներդ թափէ անոր վրայ: Տէ՛ր, դուն ողորմէ՛ նաև սա զնացող երեք մոլորուած ոչխարներուն և զանոնք վերադարձուր մեր գիրկը, որպէսզի փրկուին...:

ՂԱԶԱՐ

(Դբան մէջ կանգնելով, ՎՕՆ ՍԹԷՅՆԻՆ կը նայի շեշտակի:) Կեղծաւոր Փարիսեցի: Թէ՛ դուն և թէ՛ քու ազդակից ընկերներէդ չաաեր, բարեկամի կերպարանքին տակ չարսիրա թըշնամիներ էք հայերուս: Դուք չէ՛ թէ միայն քրիստոնեաներ չէք, հապա նաև թուրքերէ ալ ցած մարդիկ էք:

ՎՕՆ ՍԹԷՅՆ

(Նայն դիրքին մէջ:) Բարի Տէր, դուն ուժ տուր մեզի, որ համբերենք այս եղածներուն և ամեն գնով տարածենք ասոնց վրայ մեր օրհնէալ գերման մշակոյթը...:

ՂԱԶԱՐ

Անիծուած ըլլայ սա գերման մշակոյթ ըսուած բանը, որ ամենուն գլխուն փորձանք ու աղէտ կը դառնայ: (Կ'երբայ դուրս իրենցնէրուն հետ, գլուխը կախած տխուրով:)

ՀՈՌՈՓԻԿ ԵՒ ՅՈՒԼԱԿ

1. Հայաստանի այն Հայ գիւղավայրը, ուր ծնան և մեծցան Հոփիկի ու Յուլակի, իրօք գրախտային գեղեցկութիւն մը և մասնաւոր վայելչութիւն մը ունէր տարւումն ամեն եղանակին մէջ ալ:

2. Ամառը գաշտային աշխատութեանց ժամանակը, երբ ամեն կողմ առատ բուսականութիւն և պտուղից ծառեր, պտղ ջրեր և հովտակներ դոյլ էին, համայնք մըն էր հոն քրտինք թափելը:

3. Աշունը, իրենց գաշտերու բեղմնաւոր պտղարեւութեան արդիւնքները կ'երթային հաւաքելու նոյն գիւղի բնակիչք, դադջ արևի ճառագայթներուն տակ երգելով, ինդարով:

4. Ձմեռը ձիւնապատ, սպիտակ փոքրիկ աշխարհ մը դարձող այդ գիւղին մէջ սև մտածումներէ զերծ, ուրախ կեանքը կ'եռար, տատաւածային բարեօք լի, ջերմիկ տնակներու դռներէն ներս:

5. Գարնունը սակայն, այդ տեղ բնութեան չքնաղ թաղուհին ի հանդէս կուգար բուրովին արտակարգ՝ պճնանքներով, դգլխիչ բոյրերով ու գունաղեղ պատմութեաններով զարդարուն:

6. Եւ այդ Հայ բնակավայրին մէջ գտնուողները, մեծ ու պզտիկ հաւաքար աշխուժով, եռանդով ու կենսունակութեամբ լեցունած կը դործէին, կը զուարճանային, կը կայտըռէին:

7. Անոնք ունէին նաեւ քաջ մարտիկի համբաւ և կ'ապրէին այլևս աներկիւղ: Գի իրենց վրայ կատարուած կարգ մը քրտական ու թրքական յարձակումները ետ մղած էին արկարար:

8. Աւելանալիս այդ գեղեցիկ, անդորր միջավայրին մէջ, դարնան իսկ և իսկ հրաշագան առաւօտեան մը պահուն էր, ուր դէմ առ դէմ ելած էին **Հ ո ո փ ի կ ու Յ ո լ ա կ**:

9. Այդ հանդիպումը, սակայն, ուրիշ ժամանակներու մէջ յաճախ տեղի ունեցող պատահումներէն տարբեր ազդեցութիւն մը դործած էր **Հ ո ո փ ի կ ի եւ Յ ո լ ա կ ի** վրայ:

10. Խիստ զօրեղ եղած էր փոխադարձ նայուածքներու նպաստութիւնը Երկուքին վրայ ալ և անոնց սրտերը բռնկած էին բուռն սիրոյ մը հրաբուրբ զգացումներովը :

11. Հոսիիկ, ձեռքը ջրով լեցուն կուժ մը բռնած, ագրիւրէն կը վերադառնար տուն, երբ յանկարծ իր զէմը գտաւ դաշտ գնացող դրացի Յոլակը, որ ուսին վրայ կը կրէր թի մը :

12. Գեղտնի երիտասարդուհին, Հոսիիկ, որ արդէն նշմարած էր Յոլակին դալը, աչքերն իր առջևից րբաւ նայն և ապա ուրիշ կողմ մը դարձաւ, անոր չի նայելու համար :

13. Սակայն ևւ այնպէս, անակնկալ ու հարկադրիչ պարագայ մը պատճառ եղաւ, որ ամօթխած աղջիկը կանդ առնէ համարձակօրէն իրեն զէմ կեցող ու խօսող աղուն առջի :

14. Յոլակ, ուժեղ զգացումներով օժտուած երիտասարդ մը, գարնան այդ առաւօտեան, իր գեղեցիկ դրացուհին զիմաւորելը բախտ մը, երջանկութիւն մը համարեցաւ :

15. Թին նետեց մէկ կողմ անիկա և բանաստեղծական ընտիր խօսքերով ու քաղցր եղանակով մը ջուր խնդրէց Հոսիիկէն, իր միացուցած ափերը մօտեցնելով կուժին :

16. Զուրը չի խմեց սակայն Յոլակ և Հոսիիկի ձեռքէն կուժն առնելով, դրաւ դետին ու ըսաւ, թէ ինք ծարաւի է, սաստիկ կարօտ միայն և միմիայն անոր ցանկալի սիրոյն :

17. Բոսորագոյն զէմք մը ստացող Հոսիիկ, մեծ ճիգ մը ըրաւ Յոլակի կրակոտ նայուածքներէն խոյս տալու, իր ալ կուրծքը ուռեցած սիրոյ զգացման ուժգին հեւքով մը :

18. Անկարող եղաւ սակայն խուսափիլ անիկա, վասնզի Յոլակ, անդրդուելիօրէն չարունակ կը ջանար յառաջ բերել նայուածքներու ամենաշեշտակի փոխանակութիւն մը :

19. Վարդագոյն ղենջակի ծայրը, որ Հոսիիկի վերջին ապաւէնն էր եղած, տեղի տուաւ Յոլակի քնքոյշ ձեռնահպմանը առջև ևւ այն ատեն երկուքն ալ ուղղակի նայեցան իրարու :

20. Նայեցան, երկաթօրէն իրարու
և երկուքին ալ երիտառարդական տա-
քուկ արիւնները իրենց երակներուն
մէջ վերիվայր եղած, սկսան սաստկա-
պէս ետալ:

21. Մինչև այդ ժամանակ իրենց ան-
ծանօթ եղող երկնագեղ, անսահման ու
անպարագրելի երջանկութեան մը զօրա-
ւոր հոսանքէն տարուեցան անոնք և կը
մարմրէին:

21. Անպակ այդ արբուածութենէն առա-
ջին արթնցողն եղաւ Հոովիկ, որ իր
ճակատը բռնեց, շփեց, շուրջը ձգեց
արագ ակնարկ մը և իսկոյն, կուտն առնե-
լով քալեց:

23. Հագիւ թէ սակայն Հոովիկ առած
էր քանի մը քայլ, երբ որ Յուլակ նետ-
ուեցաւ դէպ յառաջ, հասաւ անմիջապէս աղ-
ջրկան մօտ և անոր ձեռքին կուտը բռն-
եց:

24. Այն ատեն Հոովիկ ուրախ ծի-
ծաղ մը արձակեց, թողուց կուտը Յուլակին
ձեռքը և վազեց դէպի այն վարդատունկե-
րով լի փոքրիկ պարտէզը, որ կը փռուէր
ճամբուն եզրը:

25. Իր նպատակն էր համագիւղացի-
ներու չի հանդիպիլ այդ վայրկեանին և
միևնոյն ժամանակ, վարդատունկերու ե-
տե թաքնուելով, Յուլակի աչքերէն անյայ-
տանալ:

26. Այլ սակայն Յուլակ, կուտը գետի-
նը դնելով, հետեցաւ Հոովիկին, որ վար-
դատունկէ վարդատունկ կը ցատաւէր և
անոնց վարդառատ ճիւղերուն ետեւ կը սրահ-
ուրտէր:

27. Զոյդ մը թիթեռնիկներ էին առնօք,
որ կը թռչտէին, կ'ոստոտտէին իրարու և
տեէ, մէկգմէկէ հրապուրուած, կոկոն և
բացուած կարմիր ու ճերմակ վարդերուն
շուրջ:

28. Վերջապէս Յուլակ բռնեց Հոովիկը
և զայն ամբարանդօրէն, ուժգին թափով
մը դրկեց, սեղմեց իր կրծքին վրայ ու
երկու հրայրքոտ շրթունքները իրարու
հանդիպեցան:

29. Հողին, գետինն վրայ չէին անոնք
այլևս այս անգամ այդ պահուն, այլ թեւեր
առած կը սուրային երանաւէտ երկնաբար-
ձանց և հեշտօրորտ ա չ ի ս ա Ր հ ն ե Ր ու
մէջ:

30. Համեստ, ջինջ և պատուապաշտ
որտերու տէր երկու պարմանիները, Յուակ
և Հոռփիկ, ինքնազսպական զօրեղ շար-
ժումով մը սակայն իրարմէ հեռու քաշուե-
ցան հուակ ապա:

31. Հեռու քաշուեցան, բաժնուեցան ի-
րարմէ մարմնով, բայց հոգւով ու սրտով
մէկզմէկու հետ էին անոնք այլևս այդ վայր-
կեանէն սկսած և կ'ապրէին միմիայն իրա-
րու սիրով:

32. Իրենց այդ առաջին սիրոյ համ-
բոյրին իբրև նուիրական յիշատակ, անոնք
իրարու ընծայեցին մէյ մէկ վարդ, զորս
դրին ծոցերնին և այնպէս հեռացան պար-
տէզէն:

33. Կարմիր վարդ մըն էր Յուակի նը-
ւերածը Հոռփիկին, որ իր առանձնութեան
վայրկեաններուն միշտ զայն կը հո-
հոտոտէր, կը համբուրէր և անոր հետ կը
խօսէր:

34. Ճերմակ վարդ մըն ալ Հոռփիկի
ընծայածն էր Յուակին, որ կը պահպանէր
զայն որպէս ամենաանգին, պաշտելի յիշա-
տակ, դրած միշտ իր կրծքին, բարախող
սրտին վրայ:

35. Երկու շաբաթներ հադիւ թէ
սահած էին Հոռփիկի և Յուակի մէյ մէկ
վարդով սիրանշանուելու օրէն ետք, երբ որ
գիւղն ամբողջ եղաւ յանկարծ ոտից կոխան
թուրք զինուորներէ:

36. Գիւղն այս անգամ չի կրցաւ դի-
մադրել և փրկուիլ, զի իր վրայ խու-
ժողը քանի մը հարիւր կամ հազար հոգիներ-
է բաղկացած խումբ մը չէր, այլ կանոնա-
ւոր, հսկայ զորաբանակ մը:

37. Յայտնի չեղաւ բնաւ, թէ քանի՞
անձեր կրցան ազատիլ ու խուսափիլ յան-
կարծական աղէտէն, ինքնապաշտպանական
այն ամեն միջոցներով ու կերպերով ո՞րք հը-
նար էին:

38. Ձի օր մը ետք, այդ չէն Հայ գիւ-
ղին մէջ ուէ ողջ անձ չիկար այլևս, հապա-
ամեն կողմ կը տեսնուէին միայն անհա-
րին ոգորումներէ ետք գետին ինկածներու
գիակներ:

39. Վերապրողները խոյս տալով այս
ու այն ուղղութեամբ, կը միանային Հայ
փախստական խմբերու, որոնք ամեն կողմէ
յառաջ կուգային շարունակ և կը ստուարա-
նային:

40. Բոլորն ալ կը փախչէին աննախընթաց կոտորածներու ահէն ու սարսափէն, ամեն ինչ թողած, առանց այլևս ետենին նայելու և չունչերնին կ'առնէին շիտակ կովկաս:

41. Էջմիածին հասնող Հայաստանցի փախստականաց առաջին խմբերէն մէկուն մէջն էր Հոռիիկ իր ծնողաց հետ, պատահաբար հազուադէպ, նիհարած և գունատ դէմքով:

42. Անիկա չէր գիտեր, թէ ինչ եղած է Յոլակ, ո՞րչա՞ն էր թէ սպաննուած և իր սեւ վշտէն կը մաշուէր շարունակ, տարբեր ամեն տառապանք և զառն վիճակ մտոյցած:

43. Անքուն և տուայտանքներով լի գիշերէ մը ետք, առաւօտ կանուխ, անիկա դնաց դարձեալ Էջմիածնի վանատաճարը, Յոլակին համար աղօթք ընելու նպատակաւ:

44. Տաճարին մէջ դեռ ժամուորներ չըլլալուն, Հոռիիկ ազատօրէն յառաջացաւ մինչև Իջման տեղւոյն սեղանին ստորոտը և այն տեղ խկոյն եկաւ. ծունկի վրայ:

45. Սկսաւ այն ատեն լռիկ, ուղիօրէն և դառնապէս լալ անիկա, կուրծքը կոծել, Իջման տեղի սեղանին օծուած գետնաքարը համբուրել ու աղօթել ջերմեռանդ սըրտով:

46. Կ'աղօթէր առ Աստուած, ըսելով, որ Յոլակը ողջ առողջ հասցնէ իր գիրկը, որպէսզի իրենք երջանկանան և այնուհետեւ անձնուիրարար ծառայեն ազգոգուտ նպատակի մը:

47. Երբ որ աղօթքը լմնցուց, գուրգուրոտ շարժումով մը ծոցէն հանեց թառամած կարմիր վարդը, իր սիրելւոյն նըստիւն յիշատակը, գոր պահած էր և զայն դրաւ սեղանին առջև:

48. Արտասուալից աչքերը յիշատակաց ծաղիկին ուղղած, դիտեց զայն երկարօրէն և իրեն այնպէս թուեցաւ, թէ չորցած վարդը վերստին կեանք կ'առնէ, կը թարմանայ:

49. Վերափթթող թօշնած վարդը մինչև ունոյն ժամանակ իր թերթիկներուն մէջ ըսկըսաւ երազողին առջև պարզել անոր յաւէտ անմոռաց սիրային անդրանիկ համրոյրի տեսարանը:

50. Ահա՛, վարդաթփերու ետին Յու-
լակ հասնելով կը բռնէ զինքը, ուժգին թա-
փով կը սեղմէ իր կրծքին վրայ և երկուքին
չրթունքները, մազնխական ձգողութեամբ
մը կը հպին իրարու:

51. Ինքզինք կորսնցուց այն ատեն Հը-
ռոփիկ, իր աչքերուն հանդէպ վերապարզը-
ւող այդ զգլխիչ, կենդանի պատկերին ազ-
դեցութենէն և սիրտը մարած, գլորեցաւ,
ինկաւ գետին:

52. Բարի, գթոտ սրտով ծերունի վե-
ղարաւոր մըն էր, որ զայն վերցուց գետ-
նէն և ուշքի բերաւ, հարկ եղած ճիգերն ը-
նելով ու անոր գլուխը իր թևին վրայ հանգ-
չեցուց:

53. Ծերունի վանականը հայրագորով
խօսքեր բրաւ Հռոփիկին եւ անոր հար-
ցուց, թէ ինչ է իր ունեցած ցաւը, վիշտը
և այդքան սաստիկ յուզուելուն պատճա-
ռը:

54. Միայն հեկեկանքներ եղան պա-
տասխանը Հռոփիկին, որ տեղէն ելլելով,
համբուրեց ձեռքը զինք խնամողին, ա-
ռաւ իր վարդը և քալեց դէպի դուռ, աչքերը
սրբելով:

55. Դուրս ելլելու միջոցին, անիկա
նկատեց, թէ նոր փախստականներու խմբեր
եկած էին Վանքն և անոնք հանդիպողին
հարցումներ կ'ընէին, իրենց ուր տեղաւոր-
ուելու մասին:

56. Ուռած աչքերով, լքուած զգա-
ցումներով ու դանդաղող քայլերով կ'եր-
թար իր ծնողաց քով Հռոփիկ, երբ որ նո-
րեկներու մէջէն զինքը ցնցող ձայն մը լսեց
յանկարծ:

57. Ձայնն արձակողը Յուլակը ինքը,
որ թշնամեաց դէմ մարտնչելով, վէրք մը
ունեցած ու անցուցած էր և այժմ ալ, անա-
հոկ, էջմիածին գալով, յանակնկալս ելած
Հռոփիկի դիմաց:

58. Ո՛չ Հռոփիկ և ո՛չ ալ Յուլակ կըր-
ցան կանգնած տեղերնէն շարժիլ առաջին
անգամ և անոնք, պահիկ մը իրենց լուռ,
բայց գոռացող հոգիներովը միայն խօսեցան
իրարու հետ:

59. Ապա, վերջապէս, միմիանց գիրկ
ինկան, համբուրուեցան և ձեռք ձեռքի տը-
ւած հեռացան, իրենց պահած վարդերը ի-
րարու ցուցնելով, խօսակցելով, ուրախ ար-
ցունքներ թափելով:

60. Քանի մը օր ետք, ծանօթ ծերունի վանականը պսակեց Հոռփիկն ու Յոլակը, որք չնորհիւ ինքնապաշտպանութեան հրաշքին ազատուած և մէկզմէկ դտած էին վերջստին :

ԶՈՅԳ ՔԱԶԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Կոլկասի Բագու քաղաքին Հայոց փողոցը ազգային բազմաթիւ ողբալի ու փառաւոր դէպքերու հանդիսավայր մը եղած է միշտ ալ : Անոր մէկ ծայրը կը գտնուին Շամախեան փոքրիկ հրապարակը և Թաղը, որուն մէջէն կ'անցնի նոր Հայ դիւղին ճամբան : Իսկ միւս կողմի ծայրը կը կանգնի Հայոց Ս. Լուսաւորիչ մայր եկեղեցին : Բազմաշարժար տաճար մը, իր ժողովուրդին նման : Ու եկեղեցիին առջև ալ կը փռուի Պարապետ կոչուած քաղաքին կեդրոնական ու ամենանշանաւոր մեծ հրապարակը : Քաղաքական ու բանուորական ցոյցերու դիւաւոր վայրը :

Հայոց փողոցը կը վայլէ քաջ ընդդէմադիրի համբաւ : Անիկա, ստուգիւ, շատ ու շատ անգամներ, հարկադրուած, կանգնած է դէմ տեղացի թուրք կամ թաթար խուժաններու կողմէ Հայոց վրայ կատարուող յարձակումներուն : Ու ջանացած ինքզինք պաշտպանել արիւրար :

Եւ Բագուի Հայոց աշխարհու ու հետզհետէ միշտ աւելի փայլուն երևոյթ ստացող տնտեսական վիճակին ուխտեալ նախանձորդները, իրենց յարձակողականներն սկսած են, առաջին անգամ, առ հասարակ այդ փողոցէն դուրս:

Նոյն այդ յաջողոտ, կոյր, մոլեռանգ, վայրենաբարոյ թշնամիները, Բագուի խաղաղասէր ու արդիւնաբերող Հայոց գլխուն փորձանք մը եղած են տեական, երկար ժամանակներէ ի վեր: Եւ թուրքերուն Հայոց հանդէպ տաճած անարդար ու չարամիտ հակառակութիւնը, երթալով միշտ աւելի սուր կերպարանք մը ստացած է ժամանակի ընթացքին:

Բայց մասնաւորապէս այս վերջին հնգետասան տարիներու տեւողութեան միջոցին, խիստ շատ նեղացուցին ու տառապեցուցին անոնք Բագուի Հայերը: Այս վերջինները, ամեն կերպով, ծանրապէս վնասուեցան ու տուժուեցան իրենց այս վատազգի ոսոխներու կողմէ կատարուած եղեռնագործութիւններէն, աւերումներէն ու քանդումներէն:

Քարիւղի աշխարհին Հայերը, այնու ամենայնիւ, ջանացած են ամեն անգամ ալ ներող ու հաշտ աչքով նայիլ իրենց անվստահելի ու վայրագ թուրք դրացիներուն վրայ: Միևնոյն ժամանակ աշխատած են, իրենց այս կամ այն չափով խանդարուած տնտեսական վիճակը վերստին կարգի բերել, յառաջ տանիլ:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Հայոց փողոցի բնակիչները, բնդհանրապէս սեպհական տան տէրեր, իրարու վաղնջական ծանօթներ ու բարեկամներ են բոլոր: Հօրէ որդի, ժառանգական դրացիներ: Եւ առհարէ որդի, ժառանգական դրացիներ: Եւ Հայեր սարակ այդ փողոցին մէջ ապրողներն ալ Հայեր են: Տարբեր ազգի քրիստոնեայ բնակիչները չափ քիչ: Իսկ կեղերոնական մասերուն մէջ, թուրքեր չիկան բնաւ: Միայն բաւական թուով թրքական բնակարաններ կը գտնուին Հայոց փողոցը խաչաձևող ուղիներուն մէջ, չորս կողմէրէն: Զակայքը և դէպի Շամախեան թաղի կողմերը:

Տան տիրուհիներէ և կամ վարձակալուհիներէ ոմանք, յարմարութիւն ու պէտք ունեցողները, իրենց աւելորդ սենեակները կ'օգտագործեն: Եւ ամսականով կամ շաբաթականով դանոնք կուտան վարձու, ամուրի երիտասարդներու և կամ այն կարգի ամուսնացեալներու, որոնք առանձին են, չունին հետերնին ընտանեկան ուրիշ անդամներ:

Վերջին ժամանակներ, նոր ամուսնացող երիտասարդ զոյգ մը եկաւ բնակելու Հայոց փողոցը, հայապատկան տան մը վերնաշարիկ վարձու մէկ սենեակին մէջ: Սենեակը կահաւորուած էր պարզօրէն: Կը գտնուէր փողոցին վրայ և առջևն ունէր պատշգամ մը:

Այդ երիտասարդն ու երիտասարդուհին կը կոչուէին Արամ և Աննիկ: Անոնք իրենց այդ առաջին անուններովն ալ ճանչցուեցան շատ կարճ ժամանակի մը մէջ, Հայոց փողոցին վերայ և չրջակաները բնակող բազմաթիւ ազգակից ընտանիքներէ: Արամ և Աննիկ աւելորդ կը համարէին իրենց մականունը ըսել այլոց: Եւ ուրիշներ ալ հարկ չէին տեսներ գիտնալ անոնց մականունը: Բաւական կը սեպէին միայն, զանոնք Պարոն Արամ և Տիկին Աննիկ կոչելը: Իսկ Արամ և Աննիկ կը ջանային իրենց անուններն աղատել, անոնց կցուած Պարոնի և Տիկինի ծանր բեռներէն ևս:

Տակաւ ծանօթ դէմքեր դարձան Արամ և Աննիկ նաև քաղաքին Հայ ընկերական կազմակերպութեանց մէջ ալ: Անոնք ազգային-հասարակական ամեն շրջանակի մէջ կը դործէին եւ ուսողադին սրտով: Եւ ոգևորութիւն կ'առթէին իրենց ընկերակիցներուն:

Անոնց հաճելի ընկերութիւնը կը փնտրուէր մէկ խօսքով ամենուրեք: Վասնզի անոնք ազնիւ, բարի և քաղաքավար ընթացք մը ունէին ամենուն հանդէպ ալ: Ու իրենց զուարթ բընաւորութեամբն ալ ամեն տեղ կը տանէին ժողիւս և ուրախութիւն:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Անոնք, Բագու գալէ առաջ, կը բնակէին Անդրկովկասի արևմտակողմը գտնուող սա՛հ-

մանագլխուն փոքրիկ քաղաքի մը մէջ, որ իրենց ծննդավայրն էր: Անոնց դործը, իրենց հայրենիքի դպրոցին մէջ ուսուցչութիւն ընելը: Երկուքն ալ, դեռ իրենց ուսանողական շրջանին մէջ գտնուած միջոցին իսկ, որոշած էին Հայ մանկանց դաստիարակութեան պաշտօնին նուիրուիլ:

Սակայն ահա պայթած էր համաշխարհային նոր մեծ պատերազմը: Հրատարակուած սուս և թուրք կռիւր: Եւ թուրք զօրաբանակ մը, յանկարծակի կերպով, սա՛հ մը արշաւած էր դէպի Կովկաս, երբ դեռ այս վերջինը հարկ եղածին պէս պատրաստ վիճակի մը մէջ չէր գտնուեր: Ու Կովկասի սահմանագլխեան կարգ գտնուեր: Ու Հայաստանի քաղաքներուն մէջ, թուրք զօր մը Հայաստանի քաղաքներուն, աւարառութիւններ ու ամեն տեսակ թրքայաւորի խփրթութիւններ: Ամեն մէկ տեղ գտնուող փոքրաթանակ հայերը, բնականաբար չէին կրցած, անահնկալ կերպով իրենց վրայ խուժող ահազին և կանոնաւոր զօրաբանակի մը դէմ դնել:

Արամի և Աննիկի հայրենական փոքրիկ հայաբնակ քաղաքն ալ եղած էր ոտից կոխան, ժամանակակից մահմետական Հոնքու հակա զօրաբանակէն: Եւ մատնուած էր անպատու աղէտներու: Այդ տեղի հայերն ևս, կովկասեան այլ քաղաքներու իրենց ազգակիցներուն նման, հայրենասիրական ազնիւ ընթացք մը

ունեցած էին: Անոնք անձնատուր եղած չէին
թուրքին: Եւ ո՛չ ալ ծառայած դարաւոր թըշ-
նամիի վատ նպատակներուն ու դաւադրական
ծրագիրներուն իրագործմանը, գոյութիւննին
փրկելու համար:

Այնպէս որ Արամ և Աննիկ ևս, այլ հայ-
րենակիցներու պէս, անհաւասար և ապարդիւն
դիմադրութենէ մը ետք, ջանացած էին փախ-
չիլ ի վերջոյ: Անոնք ազատած էին նաև շատ
մը անպաշտպան ազգակիցներու վտանգուած
կեանքերը, իրենց անձնուէր քաջութեամբը:

Կողոպտուած ու չքաւոր դրութեամբ մը
Բագու եկած էին անոնք: Եւ ապրուստը սուղ
այդ քաղաքին մէջ, նեղուած էին սկիզբները
նիւթապէս: Մինչդեռ իրենց բնակած նախկին
քաղաքին մէջ անոնք գերծ էին ունէ կարօտու-
թենէ: Յուսահատած չէին սակայն անոնք, քա-
նի որ տողջ էին: Ու շուտով, երկուքն ալ,
Բագուի մէջ դտած էին իրենց համար զբա-
ղումներ: Այդ կերպով համեստ ու գոհունակ
վիճակ մը ձեռք բերած էին դարձեալ:

Անոնց զբաղումը, մասնաւոր դասեր տալը:
Չէին ուզած ունէ դպրոցէ ներս պաշտօն վա-
րել, խորհելով թէ իրենց պատճառաւ ուրիշ-
ները պիտի զրկուէին գործէ: Անոնք ուխտած
էին, պատերազմը դադրելէն և խաղաղութիւնը
տիրելէն ետք, անմիջապէս վերադառնալ հայ-
րենիք և այն տեղի ազգային դպրոցին մէջ վե-
րըստին ձեռնարկել իրենց ուսուցչական պաշ-

տօնին:

ԳԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԴ

Նաւթաշխարհի Հայոց գլխուն իջաւ դարձ-
եալ լախտի հարուած մը: Ու այս անգամուան
հարուածը իջաւ աննախընթաց սաստիկ թա-
փով մը: Վասն զի, պարագաներուն բերմամբ,
տեղացի թուրքերու զազանական միառման-
րուն զօրավիգ հանդիսացող ահագին ուժեր և-
րեան եկան: Այդ ուժերը Բագուի վրայ քալող
տաճիկ և գերման զօրաբանակները: Պօլշեփիկ-
եան անիշխանական, անկերպարան, հայրենա-
քանդ կառավարութիւնը, Ռուսիոյ նման Կով-
կասն ալ արդարև խիստ տկարացուց և մատ-
նեց քառասական, վտանգալից կացութեան մը:
Ու այս պատեհ առիթէն փութաց օգտուել նո-
րէն թուրք-գերման կայէնական, արիւնոտ եղ-
րայրակցութիւնը և յառաջացաւ մինչև Բագու:

Բագուի վրայ արշաւող տաճիկական, քըր-
տական և գերմանական միացեալ բանակը կը
բաղկանար 90,000 զինուորներէ: Տեղական
թուրքերն ալ արդէն անոնց հետ էին: Այնպէս
որ տաճիկ, գերման, քիւրտ և տեղացի թուրք
կռուողները միասնաբար կը կազմէին 100,000
է աւելի մեծ բազմութիւն մը:

Իսկ թշնամիներու այդ ամենէ բանակին
դէմ մարտնչող հայ ուժերը և ուսներն ու Բա-
գուի օգնութեան եկած անգլիացի մաս մը զին-
ուորները, ընդամենը ի միասին հաշուելով, 20

1,000 հողերի չափ էին: Ուրեմն մէկը հինգի դէմ
կը գանուէր:

Դէպքը տեղի ունեցաւ 1918 թուի սեպտեմբերի մէջ: Քաղաքին կեդրոնական հայաբնակ խիտ թաղերուն մէջ սկսան կռիւները եւ տարածուեցան հետզհետէ զէպի ամեն կողմ: Ընդհարման հոսանքը հասաւ նաեւ մինչեւ Բայիլի, Սե Գաղաք եւ Բալախանի, Բազուի՝ բոլոր նախահանքատեղիներն ու զորմարտնաւազները:

Տեղ տեղ սկսան կառարուիլ, մասնաւոր
կառարութեամբ մը, ընդի թուրքերու կողմէ
կոտորածներ: Աւելի շատ աւարառութիւններ:
Թուրքերն աշխատեցան, հրոյ ճարակ դարձը-
նել կրցածուն՝ չափ, հալածական տներէն
զատ նաեւ ու մանաւանդ քարիւղահանքերու հո-
րեր ու զօրիչ գործարաններ: Այս կերպով թուր-
քերը ջանացին հիմնական կործանութի մատ-
նել Բագուի Հայոց տնտեսական ամենափայ-
լուն վիճակը:

Շատ հայեր, կերպ մը գտնելով, յաջողեցան փախչիլ տիրող զարհուրելի աղէտէն։ Եւ որովհետեւ ցամաքի կողմէն անկարելի էր գրեթէ փախուստ տալը, քանի որ տաճիկ եւ գերման զօրաբանակները կային, հալածուողները նաւահանգիստ դիմեցին։ Ու կասպից ծովին վրայ բանող ուսուական ու հայկական չու-

գենաւերը մտնելով, ուղղութեան դէպի ֆեթ-
րօզակի, ինչպէս նաև Պարսկաստան, էնզէի,
Խալո և այլուր:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ամեն կողմէ առաջ, ծանր դժբախտութեան
ենթարկուողն եղաւ այս անգամ եւ քաղաքին
հայոց փողոցը: Անիկա չընկալատուած էր ըն-
չաքաղց եւ արիւնախանձ բաղմամբիւ տեղացի
թուրք սե հարիւրեակներով:

Ինքնապաշտպանական զինադրութիւններ
կ'ընէին հայերը, զերծանելու համար ամեն
կողմէ իրենց վրայ խուժող բռնամահէն: Ահա-
զանգը հնչած էր: Հայոց փողոցի Ս. Լուսա-
ւորիչ եկեղեցւոյ մեծ զանգակի զօղանջը մերթ-
ընդ մերթ լսելի կ'ըլլար հրազէններու պայ-
թիւններով, կանանց ու երեխայոց ճիչերով եւ
բազմապիսի աղաղակներով թնդացող մթնո-
լորտին մէջէն:

ԼՐԻՐԱԽԻՆ ՄԵՆՇԻՆ:
Արամ և Աննիկ ևս պատրաստուած էին,
հարկ եղած պարագային դիմագրաւելու ամեն
պատահարի: Որոշած էին նաև, իրենց ձեռքէն
եկած օգնութիւնը չի խնայել վտանգուած ազ-
գակիցներու հանդէպ: Անոնք ունէին իրենց
համար մէյ մէկ հրազէն և քիչ մը փամփուշտ:
Դէպքն այնքան յանկարծական եղած էր, որ
անոնք չէին կրցած միանալ ընդիմադիր, մար-
տիկ հայ խմբի մը: Եւ մնացած էին, իրենց
զոհուած տանը մէջ:

Թուրք խուժանախմբէ մը պաշարուած էր Արամի և Աննիկի բնակած տունը, որ չքեղ երեոյթ մը ունէր: Ու հայ պատուի, կեանքի ու ինչքի հափափիչները կը խորհէին, թէ այդ տան մէջ պիտի գտնէին լիառատօրէն իրենց բոլոր փնտռածները:

Միայն իր սովորական բնակիչները չէին, որ կը գտնուէին այդ տան մէջ: Դրացի անպաշտպան հայ ընտանիքներ ալ, հետերնին առած իրենց ոսկեկերտ և գոհարեղէն զարդերն ու դրամները, ապաստանած էին նոյն տան մէջ, իբրև հաստատուն չէնք ու վստահելի վայր:

Արդարև բաւական անառիկ դիրք ունէր այդ տունը և կղզիացած ալ վիճակ մը: Քարաչէն էր ամբողջովին: Դուռն ալ տոկուն. երկաթեայ պատուհանները բարձր էին փողոցէն: Ետեի կողմի անդուռ բակն ալ ունէր հաստահիմ և բարձրադիր պատեր:

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑՅԵՐՈՐԴ

Բայց և այնպէս, այդ տունը ապաւինողները, թուով մօտ երկու տասնեակ հոգի, ունէին դարձաւ շուարուն, տուայտուն ու ահաբեկած վիճակ մը: Անոնք կը բաղկանային երկսեռ ծերունիներէ, կիներէ, աղջիկներէ, տղաներէ և մանուկներէ: Ոմանք կուլային և ճըչ-

ուրուտութիւններ կը բարձրացնէին: Այլք ջղային տաղանապներու մատնուած, խելագարի նման այս ու այն կողմ կ'իյնային իրենց հաւաքուած սենեակին մէջ:

Այնպէս որ Արամ և Աննիկ, հարկադրուած էին, թէ՛ դրսի իրադարձութիւններուն հետեիլ ' թէ՛ ներսը զոնուողներու սարսափահար սրտերը հանդարտեցնել, հնար եղածին չափ:

Եղաւ վայրկեան մը սակայն, որ Արամ և Աննիկ, այլևս ուշադրութիւնն ամբողջովին դարձուցին դէպի փողոց: Որովհետեւ տան առջև խոնուած խուժանը աւելի կատաղի յարձակողական դիրք մը ստացած էր:

Թուրքերը իրենց ատրճանակները կը պարպէին: Անոնց նշանառութեան կէտերը, տան պատուհանները: Եւ հայհուջներ ու կատաղատան աղաղակներ բարձրացնելով կ'ըսէին, որ տան դուռը բացուելու է անմիջապէս իրենց առջև և մէջը գտնուողներն ալ ըլլալու են անձնատուր անպայման: Եթէ ոչ, կ'աւելցնէին ահաբեկ, տունն ամբողջ պիտի վառէին իր մէջի մարդերով միասին: Եւ իրաւ ալ, խուժանը իր հետ ունէր թիթեղներով քարիւղ, հրձիգութեան յատուկ:

Եւ ահա, խուժանապատները հրամայեցին իրենց հետեորդներէ մէկ քանիններուն, որ եր-

Թան իսկոյն երկու սանդուղ բերեն, որպէս զի բարձրանան մինչև պատուհանները և անոնցմէ ներս քարիւղը թափելով, բռնկեցնեն տունը:

Այն ատեն Արամ և Աննիկ, հարկ զգացին այլևս, պատնէշին վրայ կանգնել, հրազէնին գործածել և վճռական ճիգ մը ընել, վայրկեանէ վայրկեան աւելի սպառնազին դարձող վտանգին հանդէպ: Անոնք խորհեցան, թէ խուսափման միջոց չի կար եւ դիմադրութիւնը միայն կրնար ազատման յոյս մը ներշնչել իրենց: Եւ Արամ ու Աննիկ, գետնին վրայ քսուելով, յառաջացան դէպի իրենց սենեակի քարէ պատշգամբ: Երկուքն ալ ձեռքերնին բռնած էին իրենց լեցուն վեցհարուածեան ատրճանակները:

ԴԼՈՒՆ ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ

Ու քարաշէն պատշգամբի երկաթէ սեղմ ձողերուն մէջէն, Արամ ու Աննիկ սկսան կրակել խուժանին վրայ: Աննիկ ևս Արամի չափ վարժ էր յաջող նշանառութեան: Բայց արդէն այնքան խիտ կերպով խռնուած էին յարձակողները տան առջև, որ վերէն իջած գնդակները անվրէպ արդիւնք կ'ունենային: Յափշտակիչ արիւնասէրներէն ոմանք, որոնք կը ստանային վերէն հասնող գնդակները, կ'իյնային գետին, վիրաւոր կամ ճողած:

Փողոցի խառնիճազանճ բազմութեան մոլեռանդ ներկայացուցիչները, իրենց կատաղութենէն փրփրած, անյուր լուսանքներ կ'ուզէին, արդար ինքնապաշտպանութեան մը զիմող հայերուն: Ու անվերջ գնդակներ կ'արձակէին դէպի վեր, ատանց արդիւնք մը ունենալու: Մինչ իրենց մէջ ինկած էր արդէն, այդ յարձակման ձեռնարկի շարունակութեան մասին տարակարծութիւն մը: Ոմանք շիտով ու յուսահատած փախուստ կուտային: Աւելի յամառ մեծամասնութիւնը սակայն, կը մնար այն տեղ, վերջնական յաղթութեան երազով օրորուն:

Մինչ այսպէս կը շարունակուէր կռիւր, փողոցին մէջ, հեռուն, երեւացին փայտէ սանդուղներ բերողները: Վաշրապներու շրջանակին մէջ նոր ոգևորութիւն մը տիրեց: Սկսան պոռպոռալ, թէ այլևս տան մէջ գտնուողները բոլոր պիտի աջուէին ու խորովուէին: Ու 'դարձեալ տեղացուցին գնդակներ, անօգուտ կերպով:

Տան մէջ գտնուողներու տաղնապալից կացութիւնը իր ծայր աստիճանին հասած էր: Բայց Արամ և Աննիկ այլևս չէին կրնար ետև նայիլ: Ժամանակ չունէին: Անոնք կը տեսնէին միայն, թէ իրենց կռիւր յուսահատական էր: Զիրենք չըջապատողներու թիւն ահազին: Ո՞ր մէկուն դէմ պիտի զնէին: Ու բո-

նական մասը կը մօտենար քայլ առ քայլ: Կը խորհէին, թէ իրենց և ամենուն համար ազատում չի կայ այլևս: Բայց Արամ և Աննիկ, կ'ուզէին մեռնիլ պատուով:

Ի վերջոյ համոզուելով, թէ ատրճանակներու միջոցաւ պիտի չի կրնային արագ և մեծ արդիւնք մը ձեռք բերել, Արամ և Աննիկ քաշուեցան ներս պատշգամէն: Անոնք վազեցին դէպի խոհանոց: Տան մէջ գտնուած բոլոր քարիւղը լեցուցին իսկոյն դոյլի մը մէջ: Եւ լրագիրներ ալ առնելով, արագաբար եկան պատշգամին առջև:

Արամ, լրագիրները ծալք ծալք ընելով, քարիւղոտեց: Լուցկիով վառեց զանոնք: Եւ Աննիկի հետ, յատակին վրայէն սահելով, յառաջացաւ մինչև պատշգամի ճակատը: Աննիկ քարիւղը թափեց թշնամիներուն վրայ: Իսկ Արամ ալ ձեռքին վառ թղթերը նետեց վար: Եւ երկուքը, միեւնոյն ատեն, իրենց ատրճանակներն առին ձեռքերին:

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԳ

Թուրքերու խմբին մէջ, ոմանց վրայ, բոցեր երեացին: Ու վարէն սոսկումի աղաղակներ բարձրացան: Կիզուողները վազելով կ'երթային, ասդին անդին կ'իյնային և իրենց վրայի բոցերը մարելու գերբնական ճիգեր կը թափէին: Մինչ միւս կողմէն, երգուեալ հալածիչ

ներու համարձակագոյնները, աչքերին արիւնոտ, կարմրած, դիւային մոլեգնութեամբ մը յառաջ նետուեցան:

Սանդուղները բերուած էին արդէն: Ձանոնք կռթնցուցին պատին: Եւ ձեռքերին անոնք քարիւղով լի թիթեղները, որպէս զի բարձրանան վեր, մինչև տան պատուհանները: Սակայն առաջին անգամ սանդուղներուն վրայ ոտք դնողները վերէն մէյ մէկ գնդակ ընդունած, գլորեցան գետին, մեծ սարսափ պատճառելով այլոց: Այնու հանգերձ, ուրիշ փրկւորներախ մարդագայլեր քայլերնին առին դէպի սանդուղները:

Եւ ահա հալածուած, անպարտ հայերու զոյգ առաջնորդներն ու պաշտպանները այդ պահուն կայծակի արագութեամբ, հնարիմաց գաղափար մը յղացան իրեն մտքին մէջ: Ատրճանակնին իրենց զրպաներուն մէջ դնելով, անոնք կանգնեցան ոտքի պատշգամին վրայ:

Կանգնեցան Արամ և Աննիկ, դէմ յանդիման իրենց մահացու ոտիներուն, որոնցմէ ոմանք դեռ ևս գնդակներ կ'ուղղէին դէպի պատըշգամ, զոր կը համարէին անոնք հակառակորդ կողմի ռազմաճակատը:

Իսկ Արամ և Աննիկ, առանձին առանձին, երկու ձեռքերնին իրարու միացուցած, իրենց նեղիչներուն վրայ բաներ մը նետելու ձեւեր

առին: Անոնց համարձակ երևոյթը, անվախ
կեցումաժը և ստացած սպառնական դիրքը,
մողական զօրեղ աղբեցութիւն մը ըրին բոպէ-
սապէս փողոցի անօրէններու ջոխրներուն վը-
րայ:

Ամեն կողմէ պոռոչեցին, թէ ոտմբե՛ր
են, ուժանակներ հայերու ձեռքերուն մէջ գըտ-
նըւածները: Եւ ահա ապագայ խուճապի մը
մատնուած, թողին սանդուղները, քարիւղով
լի թիթեղները, ինչպէս նաեւ իրենցմէ վիրա-
ւոր ու մահացած ինկոզները ու սկսան փախ-
չիլ դիտահարի պէս, Շամախեան թաղի ուղ-
ղութեամբ, առանց ետեւ նայելու: Ու ակըն-
թարթի մը մէջ, տան առաջակողմի փողոցա-
մասէն անյայտացան անոնք բոլորովին:

ԳԼՈՒԽ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Վայրկեանները շատ սուղ էին: Ներկայա-
ցած հաղուադէպ պատեհ առիթէն խկոյն և եթ
պէտք էր օգտուիլ: Արամ և Աննիկ այս մտա-
ծումն ունենալէ ետք, խորհրդաւոր ժպիտով
մը իրարու նայեցան: Ու պատշգամէն ներս
քաշուելով, վաղեցին միւս սենեակը: Եւ այն
տեղ հաւաքուողներուն ըսին, թէ անմիջապէս
փախչելու էին դէպի ծովեզը, չողենաւի մը եւ
կամ մակոյկի մը մէջ ապաստանելու համար:
Որոշ ու կտրուկ կերպով յարեցին անոնք, թէ

այդ էր միակ փրկութեան ճամբան: Որովհե-
տե յայտնի էր, թէ խուժանը քիչ ետք դարձ-
եալ պիտի դար, պաշարէր տունը և իր ուզա-
ծըն ընէր:

Արտաճմլիկ ու խառնաշփոթ տեսարան մը
պարզուեցաւ սենեակին մէջ: Ծերունի կին մը
ինկած էր գետին և վախէն լեզուն բռնուած:
Անիկա, տարածուած տեղը, ահալից նշաններ
մը կ'ընէր: Մանուկներն իրենց մօրերուն փա-
րած կուլային: Փախչելու որոշումը տրուեցաւ
ամենուն կողմէ, քանի որ այդ տան մէջ մնա-
լը մահանալ կը նշանակէր: Բայց ոմանք այն-
պէս կարծեցին, թէ փախչելով ալ պիտի չա-
ղատուէին: Ճամբան պիտի սպաննուէին: Ու
սկսան իրենց բացակայ սիրելիներուն վրայ ող-
բալ: Այդ բացակաները, երիտասարդ զաւակ-
ներ կամ ամուսիններ, զինուորական ծառա-
յութեան մէջ կը գտնուէին:

Ընդհանուր հեկեկանքներու ու ճիչերու
մէջ, Արամ և Աննիկ անվրդով յառաջացան
մինչև սենեակին դուռը: Եւ ահագին ձայնով
դռնեցին, որ ամենն ալ աճապարեն, հետեին ի-
րենց, առանց բոպէ կորսնցնելու, եթէ կ'ուզե-
ին վերահաս անխուսափելի կտաճահասն զեր-
ծանելու ջանք մը ընել:

Շարժուեցաւ այսպէս հալածուածներու
խումբը դէպի դուռ: Բայց սենեակի դուռա-

պատ յատակին վրայ տարածուած ծերունի կինը մնաց անյարբեր: Անիկա ալլես իր դիմադրժերն ու ձեռքերը չէր շարժեր: Անոր հարսը, քովը կեցած, ճիգեր կը թափէր, որպէս զի զայն ինքնադիտակցութեան բերէր և կանգնեցնէր ոտքի: Աննիկ ևս հասաւ վրայ: Յնցեց չէք ծերունին: Տեսաւ թէ անիկա բոլորովին անզոյացած վիճակի մը մէջ էր: Ծոնցաւ: Քննեց ու զննեց զայն: Ու նկատեց որոշապէս, թէ անիկա ալլես չէր շնչեր: Մեռած էր: Սարսափի զոհ մըն էր ան:

Այս բոլորը տեղի ունեցան յոյժ կարճատև միջոցի մը մէջ: Ու ամենը միասին, ամապարելով ու գրեթէ սահելով, իջան վար սանդուղներէն: Երբ որ վարի յարկի փողոցի դրան առջև հասան, Արամ և Աննիկ իրենց ատրճառակները լեցուցին և կարճ հրահանգներ մը տուին փախուստի մասին իրենց պաշտպան-հարներուն:

Արամ կէս մը բացաւ դուռը: Գլուխն հանեց դուրս: Տեսաւ թէ տանը առջև և մօտերը ոչ ոք կար: Այն ատեն ինք անցաւ առաջ: Փախըստականներն ալ, պզտիկ մանուկները գլրկած, անոր ետեւէն ելան դուրս: Դուռը կղպեցին: Ու ինկան ճամբայ: Ամենէն ետքը կը գլտնէր Աննիկ: Այսպէս, Արամ խմբին առջևէն և Աննիկ ետեւէն, ձեռքերնին ատրճառակ բռնած, կը վազէին իրենց հովանաւորեալներով: Անոնք

ուղղուած էին դէպի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն կողմը: Ու եկեղեցին շատ մօտ էր լքուած տան:

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Հազիւ հասած էին եկեղեցւոյ բակին դէմ, երբ Աննիկ նշմարեց, թէ զիրենք կողոպտել, խողխողել և վառել ուղող խուժանը վերադարձած էր իրենց տան առջև: Այս անգամ, արիւժած էր կրկնապատկուած էր: Անոնք նահանգներու թիւը կրկնապատկուած էր: Անոնք ամենասոսկալի ձայներ կը հանէին ու սաստկօրէն կը գնդակահարէին տան պատշգամբն ու պատուհանները: Կը կրկնէին շարունակ, թէ իրենք չարաչար պիտի սպաննէին տան մէջ գտնուողները բոլոր: Անոնցմէ ամենէն հսկաներն արդէն սանդուղներէն վեր կը բարձրանային, տան պատուհաններէն ներս մտնելու համար:

Փախչող խումբը, իր ճամբան շարունակելով, մտաւ Պարապետ հրապարակը: Բայց Արամ դիտեց, թէ սպառազինուած ուրիշ թուրք խուժանախումբ մը կուգար հրապարակի քովի փողոցէն, դէպի եկեղեցւոյ կողմը: Իսկոյն հրաման ըրաւ անիկա իր հետեորդներուն, որ հրապարակի անկիւնին մէկ կողմը գտնուող հողաթումբին ետեւը քաշուին ու պատկին գետնին վրայ: Այդպէս ալ ըրին անոնք: Ու այդ զգուշաւոր խուժափումին հետեանքն եղաւ հրաշալիօրէն արդիւնաւոր:

Արդարեւ խուժանք, առանց նկատելու խորամանման հողաթումբին ետեւը պառկող հայերու խումբը, յառաջացաւ։ Ու դառնալով հրապարակի անկիւնէն, մտաւ Հայոց փողոցը, իր կարգին կոտորումի ու յափշտակումի հունձք մը բնելու նպատակաւ։ Այդ արիւն-ռուչաները իրենց չարանիւթ, եղեռնական դիտաւորութիւնը գոռոզարար ու անամօթօրէն կը յայտարարէին բարձրաձայն ու աւելի ոյժ եւ զրգիւ կը ներշնչէին իրարու։

Երբ որ այդ նոր փորձանքէն ալ ազատեցաւ փախչող հայերու խումբը, ելաւ ոտքի եւ վերսկսաւ իր վազքը դէպի ծովափ։ Արամ եւ Աննիկ, միշտ մէկը առջևէն եւ միւսը ետևէն, ձեռքերնին հրադէն, ուշադրութեամբ կը դիտէին ամեն կողմ։ Եւ որպէս պահապաններ, կը հսկէին իրենց խմբին վրայ, ամենայն արթնութեամբ, Արդոսեան աչքերով։

Հարածականները, Պարապետ հրապարակէն անցնելով, մտան դէպի փողոցը։ Եւ Քալանթարեանի ու Ծակիտանեանի հսկայ չուկայաչէնքերու առջևէն հեծնէն ընթանալով, մօտեցան Կավկաս Մէրկիւրի նաւամատոյցին, ուր շողենաւեր կը սպասէին, ամեն ազդէ քրիստոնեայ փախստականներ ընդունելու համար։ Մեծ քանակութեամբ զինեալ պահակազօրքերու հսկողութեան ներքեւ կը գտնուէր նաւամատոյցը։

Արամի եւ Աննիկի խմբին անդամները, բոլորը անվնաս, մտան նաւամատոյցի երկաթեայ դռնէն ներս։ Այլ եւս անոնք զերծ էին վտանգէ վերջնականապէս։ Քիչ ետքն ալ, այլ բազմաթիւ հալածեալներու հետ, շողենաւով կը հեռանային արիւնոտ Բագուէն ապահովապէս։ Ու անվերջ օրհնութիւններ կ'ողղէին անոնք Արամին եւ Աննիկին, որոնց քաջութեան շնորհիւ իրենք ազատուած էին ստոյգ ու ամենաանաւոր վախճանէ մը։

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՃԱՄԲՈՒՆ ՄԷՋ

Հրամանն արձակուած էր տարագրութեան, Հայաստանի այդ փոքրիկ քաղաքին բնիկ ամբողջ Հայ ազգաբնակչութեան համար:

Երևելի և կառավարական մեծ անձանց մօտ բարեկամ եղող Հայերու համար ևս անդառնալի էր տրուած այդ վըճիռը:

Ամենն ալ, հաւասարապէս, կատարելու էին բարձրէն եկող և տեղւոյն Թուրք պաշտօնեաներէն գործադրուող նոյն հրամանը:

Գիտնալով, թէ ի՛նչ կը նշանակէր թողուլ Հայերնի երկիր ու տուն և մեկնիլ, Հայերը սոսկացած և իրար ա ն ց ա ծ էին:

Խորհրդակցութիւն մը կատարեցին այն ատեն Հայոց մեծամեծները, որոշելունչ ընելին, ալէտիկ առջնն առնելու համար:

Որոշեցին, խաղաղական ամեն միջոցներով, թափել հնարաւոր եղած ջանքերը և ընել նիւթական մեծադոյն զոհողութիւնները:

Գլխաւորներն Հայոց, բոլոր ի միասին, ելան գնացին կառավարութեան դուռը և կառավարչին յայտնեցին իրենց որոշումը:

Որպէս փրկանք, անոնք տրամադրեցին կառավարչին ահադին զումար մը, իրենց ունեցած զրամական ամբողջ հարստութիւնը:

Կառավարիչը, զօշաքաղ հոգուովը շլացած, յայտարարեց, թէ երբ որ ունեցած զրամնին բոլոր տան իրեն, պիտի փրկուէին:

Նոյն օրն և եթ, երեկոյին, Հայերը տարին իրենց ունեցած բոլոր հնչուն ոսկիները կառավարչին և յուսադրուած, վերադարձան տուն:

Անարգ նիւթը ամենուն ալ աչքին չէր երեար բնաւ, երբ որ մանաւանդ անո՞վ պիտի ազատէին իրենց կեանքը մեծ վրտանդէ մը:

Հայ աներուն մէջ, այն երեկոյին տիրեց միութարութեան ու խաղաղութեան մթնոլորտ մը և հնչեցին զոհութեան ձայներ:

Հեռատեսները սակայն, բոլորովին զերծ չի մնացին կասկածէ և տաղնապէ, քանի որ անոնք կը ճանչնային Թուրքի բնոյթը:

Կասկածներն ու տաղնապներն սկսան տարածուիլ տակաւ նաեւ ամենէն լատեսներուն ու յուսադրութեան մէջ ևս:

Ձի յաջորդ ատուին իսկ տեսան, թէ զինուորներն ու ոստիկաններ, խումբ խումբ և սպառապէն, փողոցներուն մէջ կը շրջէին:

Մունետիկներն ալ ապա ելլելով երեսան, սկսան բարձրաձայն աղղարարել, թէ միս ատու ճամբայ իյնալու էին բոլոր Հայերը:

Լացը, ողբն ու յուսահտութիւնը տիրեց դարձեալ Հայերուն մէջ, տեսնելով թէ իրենք չէին կրցած խուսափիլ անաւոր չարիքէն:

Պատերազմին պատճառաւ արդէն քամուած էին Հայերը նիւթապէս ու իրենց վերջին մեծ զոհողութիւնն ալ եղած էր ի դուր:

Շատ ընտանիքներ նիւթականէ զատ անձի կորուստ ալ ունէին, իրենց զաւակները Թուրքին բռնութեան ու բանակին զոհ տալով:

Իսկ հիմա իրենք ալ պիտի երթային, ամեն ինչ թողած, առանց դիտնալու թէ զէպի ո՞ւր, ի՞նչ տեսակ վայր հեռաւոր, օտարոտի:

Ծանր էր, անօրինակ կերպով անտանելի, իրենց արդէն տկար ուսին վրայ դրուած խաչը, զոր չէին գիտեր, թէ ի՞նչ պէս պիտի կրէին:

Օրուան ժամերն անցան բոպէներու չափ արագ և վրայ հասաւ մութը, մահուանէ աւելի ծանր ու ճնշող սեւ գիշերը:

Քուն ոչ ոք ունէր և ամենն ալ գերա-
զոյն չուարման մը մատնուած, ճակատա-
գըրական վախճանի մը կը սլատրաստուէ-
ին:

Լուսցաւ, ծագեցաւ առաւօտը և
գերեզմանային լուսեան մէջ բարձրացան
աքաղաղներու ձայները, մահակոչի մը
հանդոյն:

Կառավարութեան բովանդակ ղին-
ուորական ուժն ինկաւ փողոցները և ամեն
Հայու տան առջև կանգնելով, ճամբա՛յ,
սլոռաց:

Եղան զիմաղրողներ, մահն ու ա-
մեն տանջանք յանձն առած և չուղելով
ելլել զուրս իրենց ապաստանարաններէն
անքոյթ:

Տուժուեցան իրօք շատ շատեր, ի-
րենց մղած ինքնապաշտպանական ան-
հասարկութիւն և ինկան, մահացած կամ
վիրաւոր:

Յառաջ տարուեցաւ չարունակ,
թուրք-ղեկավարներու կողմէ, արտաքսու-
մի գործողութիւնը, վայրագ ուժով, կոտո-
րածով:

Քանի մը ժամ ետք, Հայեր զուրս
ելած էին իրենց տեղերէն և անոնց տներն ու
խանութներն աւարի ենթարկուած թուրք
խուժաններէն:

Կրցածնին առած էին Հայերն հետեւ-
նին, թանկագին իրեր, զարդեղէններ մի-
այն և առանց յայտնի ընելու, պահած ի-
րենց քով:

Քալել սկսան անոնք հետիոտն, եր-
կարաչարք կարաւան մը կազմած, չուր-
ջներին ունենալով հեծեալ դահադէմ սրա-
ւորներ:

Շարքէն քիչ մը զուրս ելլողը կը ստա-
նար գնդակ մը կրամ սուրի հարուած ու
կ'իյնար ճամբուն վրայ անտէր, անտիրա-
կան:

Քաղաքէն՝ ելան զուրս, բռնահալած
քչուող Հայերը և մտան անորոշ տարա-
դրութեան մեծ ճամբան, աւելի դժար
քան Գողղոթան:

Հազիւ կրնային անոնք ակնարկ մը գէթ
նետել դէպ ետև և ղիտել իրենց ծննդավայ-
րի հեռանկարն ու լքուած տները սիրա-
բոյն:

Տաք էր օդը և համբան փռչելից ու քար-
քարուտ, իսկ հեռաւոր հորիզոններն
աւելի սահմակեցուցիչ իրենց երևոյթնե-
րով:

Երեխաները կուլային աղիողորմ ձայ-
ներով, ծերերն ու տկարները կը հա-
ռաչէին և սգաւորներն ալ կը հեկեկային
անսփոփ:

Գիսակ և Արփիկ, տեղահան եղող-
ներու փաղանդին մէջ ամենէն լուռ, խո-
կուն զոյգն էին, որ կ'երթային յառաջ իրա-
րու ձեռք բռնած:

Անոնք. նոր ամուսնացած էին ևւ
ղեռ հազիւ վայելած իրենց մեղրալու-
սինը, երբ երկուքն ալ քշուեցան մեծ մրրկի
հոսանքէն:

Ոստիկան զինուոր՝ մը կ'երթար
անոնց մօտէն, իր ձիուն վրայ նստած, խա-
րաղանը ձեռքը և տիրական ալ դիրք մը ա-
ռած:

Զինուորը հրամայեց Գիսակին, որ
թողու ձեռքն Արփիկին, հեռանայ ան-
կէ և քիչ մը առաջ ացնելով, քալէ միայնա-
կը:

Հետիոտն քալող Հայ երիտասարդը
չանսաց ոստիկան զինուորի խօսքին ևւ
չի հեռացաւ բնաւ իր նորատի կենակցին
քովէն:

Սրաւորը բարկացաւ, քանիցս ան-
դամ (իր ձեռքի խարաղանովը զարկաւ
Գիսակին, զայն կոշելով սպստամբ, խաղ-
մարար:

Մեծ ցաւ ու վիրաւորանք զգաց Գի-
սակ, իր ստացած անիրաւ հարուած-
ներէն, բայց լուց անիկա խոհեմա-
բար:

Այս անգամ ոստիկան զինուորը, սաս-
տիկ կատաղած, պոռոչեց Գիսակին, որ
եթէ անիկա չի հեռանայ Հայուհիէն, մե-
ռա՛ծ է:

Արտասանելէ ետք այդ խօսքերը,
թուրքը պաղշոտ նայուածք մը ուղղեց
Արփիկին և գլուխն ալ երերցուց յոյժ ըս-
պառնարար:

Տեսնելով բռնաւորը, թէ դարձ-
եալ անտարբեր կը մնայ Գիսակ, ցա՛ծ
անհաւատ, աղաղակեց փրփրած և քաշեց
ձիուն սանձը:

Անիկա իր ձին քշեց շիտակ բռնա-
գաղթի ճամբէն քալող հէք Հայերուն վրայ
և ուղղուեցաւ դէպի Գիսալն ու Արփի-
կը :

Իրարանցում մը յառաջ եկաւ ար-
տալածներու շարքին մէջ և սոսկահար ա-
ղաղակներ սկսան բարձրանալ ամէն դի-
է :

Հետապնդուող զոյգը կըցաւ, բախ-
տակիցներու խմբին մէջ դէպ ետեւ վա-
ղելով, պահուիլ գաղանացած Թուրքի աչ-
քէն :

Թուրքը նկատելով թէ զժուար պի-
տի ըլլայ իր հալածածները ձեռք ձգել
իսկոյն, գլուխն օրօրեց և բաներ մը ը-
սաւ :

Ըսածներն այն էին, թէ հոգ չէ, ար-
դէն պահ մը ետք իրենց վարած գերիները
բոլոր պիտի գատէին իրարմէ և ընէին հարկ
ևղածը :

Ուստի ստիկանը դարձեալ ելաւ դուրս
իր ձիով խմբին մէջէն և ճամբան շա-
րունակեց, ընկերներուն նշաններ մը ը-
նելով :

Հասկցան եղած ակնարկներուն ի-
մաստը գերեվարիչները և պատրաստուե-
ցան իրենց որոշումներէն մէկը կատարել
նախ :

Կանխորոշումներէն մէկը, Հայերուն
վրան գլուխը պրպտելը և անոնց պահած
ոսկեղէններն ու ակնազարդերը կողոպտե-
լը :

Արդարեւ քիչ անդին, ամայի վայրի
մը մէջ, հրաման ըրին սրաւորները Հայոց,
որ կանգնին, զի, լսին, իրենց ձիերը յող-
նած էին :

Երբ որ Հայերը կեցան, Թուրքերը
ձիերէն վար իջան և սկսան հանդիպողին վը-
րան գլուխը խուզարկել և ձեռքերնին անցա-
ծը իւրացնել :

Իրենց աւաղակային արարքին մէջ
զժուարութեանց բաղխուելու պարագա-
յին, անոնք կը զիմէին իսկոյն գէնքի ու
խարաղանի :

Երկու ժամ ետքը, այդ գործերնին
լմնացուցած և կըցածնին յափշտակած, հրա-
ման ըրին կողոպտուողներուն, որ քալեն
վերստին :

Յեկուզակներն իրենց զրպանները
լեցուցած էին, ամեն բանէ զրկուողներուն
վերջին ապաւէնը կազմող թանկարժէք իրե-
րովը:

Առջևնին ելաւ գետակ մը, որ բա-
ւական խորունկ էր, իր վրայ բանող մակոյկ
հունէր և որուն մէկ կողմէն միւսը պիտի
անցնէին:

Նախ դահուանակութեան հառաչ մը
արձակեցին ակամայ ճամբորդները, զի զի-
րենք տանջող պատուքը պիտի յագեցնէին
այդ ջրով:

Սակայն լոպէ մը ետք սկսան տուայ-
տիլ, անկամուրջ ջրին դէմի եզերքն անցնե-
լու դժուարութեան առջև դռնելով ինքզինք-
նին:

Էողալ զիտցողները քիչ էին և իւրա-
քանչիւրն եթէ մէկ-երկու հոգի ալ իրեն
հետ առնէր, դարձեալ հարիւրաւորներ կը
մնային բացը:

Իբրեւ առաջնորդ, ոստիկան զինուոր
մը, իր ձիով մտաւ ջրին մէջ և զիւրու-
թեամբ մը անցաւ հանդիպակաց եզերքը ու
սպասեց:

Սրերը մերկացուցին ասդին կեցող
ոստիկան զինուորները և բոլին բոլոր Հայե-
րուն, որ ջուրն իյնան անմիջապէս և երթան
անդին:

Քարերն իսկ լացնող վայնասուն մը
հանեցին իրենց բերաններէն հէքերը, չի
զիտնալով թէ ի՞նչպէս պիտի անցնէին ջը-
րէն:

Սկսան թուրքերը, անգլիացիներ, իրենց
ձիերը քալեցնել ջրեզրը հաւաքուողնե-
րուն վրայ և սուրերնին շարժել աջ ու
ահեակ:

Կոխկոտուեցան ձիերու ոտքերուն
ներքեւ շատեր, այլք եղան սրահար, մնա-
ցին ջրափը և մնացեալք ինկան հոսուն ջը-
րին մէջ:

Ջրին վրայ ալ սակայն պարզուեցաւ
սրտաճմլիկ տեսարան մը, զի հակառակ
լողացողներու ճիգին, շատեր կը քշուէին
ջրէն:

Խնդացին կոկորդալիւր, անգուլթ ձի-
աւորները, իրենց աչաց առջև զծուող պա-
կուցիչ պատկերէն մեծ հաճոյք, զուարճու-
թիւն զգալով:

Ձուարձացողներն ալ իրենց ձիերով,
տառապողներուն հետ անցան արիւնոտ ջը-
րէն և միւս եղերքը հասան բոլոր վերջա-
պէս:

Հարիւրաւորներ պակսեցան, տարա-
պարտուց աքսորուողներու երամէն և ողջ
առողջ մնացողք սկսան ողբալ եղածին վը-
րայ:

Ողբալով հանդերձ կը քալէին, մինչ
թրջուած, թաց խիւում եղած, ծանրացած
հազուստներնին կը փակէին իրենց մար-
միներուն:

Անթուրթիւնը շատերուն միտքը չէր
զար, թէ և առաւօտէն ի վեր անոնք բան
մը կերած չէին, ո՛չ ախորժակ, ո՛չ սիրտ
ունենալով:

Մանուկները սակայն և հիւանդներն
ու տկարները վերապրած, թրջուած փոքրիկ
պաշարներէն մէյ մէկ քիչ բան կերան նո-
րէն:

Սպառելու վրայ էր տարահալած
թշուառներու այդ պաշարը և բնաւ յոյս
չիկար զանելու ուէ ուտելիք աչ-
տուծ:

Արփիկ և Գիտակ, մասնաւոր մտա-
տանջութեամբ մըն ալ ծանրաբեռնուած
էին, միշտ տեսնելով իրենց ետէն ինկող
վառչուէրին ընթացքը:

Աղջիկները և երիտասարդ ու զեղա-
նի կիները նոյնպէս, հնազանդութենեւ
սարսափին ենթակայ, կը մաշուէին շարու-
նակ:

Տեղի կ'ունենային նաև մերթ ընդ
մերթ ոգորումներ, յարձակում գործող ցո-
փերուն ու պատուապաշտ Հայուհիներուն
միջև:

Երեկոյ կ'ըլլար օրը և զեռ կը քալէ-
ին խոնջածները և իրենց ուր երթալու մա-
սին ըրած հարցմանց փոխան կը ստանային
հարուածներ:

Անստուգութիւնն անոնց էութիւնը կը
սպառէր, տեսնելով նաև թէ իրենք ան-
զէն էին և չրջապատուած բազմաթիւ զին-
եալներէ:

Վայր մը հտտան հուսկ ապա, ուր ի-
րենց ճամբան կը ճիւղաւորուէր և երկու
տարբեր ուղղութիւններու կը յան-
գէր:

Եւ ահա, այն ատեն, թուրքերը յայտարարեցին Հայերուն, որ անոնց բոլոր այր մարդիկը դատուին կիներէն և մանուկներէն:

Աւելցուցին հալածիչները, թէ տղամարդիկ ճամբուն մէկ ուղղութենէն քալելու են, իսկ կանայք ու երեխայք ալ միւս զծէն:

Սիրելիներն իրարմէ բաժնելու նախորոշուած ուրիշ մէկ ծրագիրն էր զոր ի գործ կը դնէին թուրքերը, հասած համարելով ժամանակը:

Բաժնուիլ, հեռանալ իրարմէ այդ պայմաններուն ներքեւ և քալել տարբեր ուղիներէ, կը նշանակէր շիտակ զիմել անդունդ:

Մա՛հ իսկական, զի կը զգային Հայերը, թէ այդ կերպով, առանձին առանձին գիւրեմք պիտի տանջէին ու ոչնչացնէին անօճան:

Անմեղները, այս մտածամբը լեցուած, որոշեցին չի հնազանդիլ, դեւերու կողմէ արձակուած այդ հրամանին չարագոյն:

Դիմադրեցին, իրենց ունեցած ամբողջ կորովովը, այլ ինչ օգուտ, որ անկարող էին բռնի, դիւական մեծ ուժը տկարացընել, տապալել:

Եկաւ յառաջ աննախընթաց, զարհուրագոյն իրարանցում մը, գայլերէ չըջապատուած գառնուկներու մեծ հոյլին մէջ:

Արիւնարբուները, իրենց ձիերուն վրայ նստած, մերկ սուրերը ձեռքերնին, անխնայօրէն կը հարուածէին չի բաժնուողները:

Վիրաւորներն ու սպաննուածները, արիւնով ներկուած գետիններուն վրայ ինկած, կը կոխկոտուէին, կ'այլանդակուէին:

Օղուորաբը լեցուած էր ահաւոր աղմուկներով և կը թուէր, թէ ճշմարտապէս հասած է այլևս աշխարհի ամենավերջին օրը:

Կատարուիլ սկսաւ տակաւ, հրէշաբընոյթներու կամքը և ցաւի երկու մեծ ճամբաներուն վրայ երևացին մէյ մէկ խմբեր:

Գետնատարած նահատակներու չեղ-
ջակոյտներուն շուրջ սակայն, դեռ կա-
յին մարտնչողներ, արիւնկալ բորենիներ-
ուն դէմ:

Մարտնչողներէն եւ մահուան գնով
իրարմէ չի բաժնուողներէն էին նաեւ
Գիսակ ու Արփիկ, զոյգ սրտերը նոր
միացած:

Նորապսակ ամուսնուն ծանօթ թրչ-
նամի ոստիկան զինուորն էր, որ անոնց
բաժանման գործը կը տեսնէր անձամբ, տի-
րականօրէն:

Վար իջաւ ոստիւր ձիէն, նկատե-
լով թէ վերէն չի յաջողիր հասնիլ իր դը-
ժոխային նպատակին եւ սուրբ բռնած, վա-
զեց զոյգին վրայ:

Յետ ընկրկեցան, անսխալօրէն հա-
լածուողները, գետնէն առին քարեր, նետե-
ցին գէշին եւ ջանացին, փախչելով զարծա-
նել:

Սաղայէլածինը սակայն գնդակահա-
րեց ետեւէն Գիսակը, ձգեց գետին, հա-
սաւ քովը եւ սուրն ալ իջեցուց անոր գլխուն,
մեռցուց զայն:

Իր սէրէն, արեւն, կեանքէն զրկե-
լած Արփիկ, յօշոտուող սրտին խորէն
երկար ճիւ մը արձակեց եւ խափանեցաւ
Գիսակին վրայ:

Հրճուալից ծիծաղ մը բարձրա-
ցուց խաւարի որդին եւ հակեցաւ դէպի
լուսամարմին Հայուհին, որ մարած էր,
անշարժացած:

Տաճիկը չարժեց Արփիկը, բռնեց զայն
երկու ձեռքերովը, արիւնոտ սուրբ գետին
ձգած եւ վաւաչոտ սեւ շրթունքը մօտեցուց
անոր:

Կրակէ այրուցք մը զգաց Արփիկ իր
վարդերանդ շրթանց վրայ եւ սթափելով,
խսկոյն բացաւ աչքերը խօլօրէն ու ցատքեց
ոտքի:

Խելագարի յատուկ շարժումներով եւ
նորաստաց գերբնական ուժով մը, սկսաւ
ոգորիլ, ազատուելու համար զինք պրկող
թեւերէն:

Շարժուիլ սկսած էին այր մարդոց
եւ կանանց առանձին խմբերը, իրենց ճամ-
բաներուն մէջ, շաչող խարաղանաց ներ-
քեւ:

Միայն երկու հեծեալ ոստիկան զօր-
քեր, քիչ անդին կեցած, կ'ըլլային հան-
դիսատես իրենց ընկերոջ. և Արփիկի երկար
մենամարտին:

Կը դարձանային անոնք, որ իրենց
հաւատակիցը չէր խեղդեր իսկոյն զինք նե-
ղացնողը, ինչպէս իրենք խողխողած էին
չատ հակառակորդուհիներ:

Մարմինը կը դողար անասնացած Տաճ-
կին, անոր աչքերուն մէջ լափատող հուր
մը կը վառէր և անիկա կը ձգտէր միշտ դըր-
կել Արփիկը:

Համբերութիւնը հատաւ վերջապէս
անհամբեր ցինին և իր որսին տիրանալու
համար, յետին ճիգ մը ըրաւ ամեն-
րէն:

Վայրկեան մըն ալ և գիշատիչին
ճանկերուն մէջ պիտի իյնար Արփիկ, երբ
որ այս վերջինը փոռեցաւ յանկարծուստ
գետին:

Գետին փոռիլը, վար ինկած սուրը
խլիլը և զայն իր վրայ չողողին փորը խրելը
մէկ բրաւ Արփիկ, կայծակի արագու-
թեամբ մը:

Վազրը մոնչեց, թաւաղլոր ինկաւ
գետին և իր արեան ճապաղիքներուն մէջ
սկսաւ գալարիլ, ցնցուիլ սաստիկ և հողի-
քաղել:

Հերոսուհին թողուց ճողկու վրայ և-
դող դահիճը, վազեց դէպի իր ինկած սիրե-
լին և ուրախ ձայնով ըսաւ անոր, որ ելի՛
ոտքի, փախչին:

Փրփրեցան իրենց կատաղութենէն,
հանդիսատես եղող երկու ոստիկան զօրքե-
րը և ձիերէն վար ցատկելով, քաշեցին սու-
րերնին:

Ու խոյացան անոնք դէպի Արփիկ, որ
դեռ գուրդուրոտ խօսքեր ու փայփայանք-
ներ կ'ընէր իր անշնչացած հոգւոյ քրեւ-
ւոյն:

Վատագգիները հասան անպաշտ-
պան ու խելացնոր Հայուհւոյն քով և սու-
րերն իջեցուցին անոր կոնակին ու ծոծրա-
կին:

Ինկաւ, փոռեցաւ Գիսակին վրայ,
մահացու վէրքերով հողեսպառող Արփի-
կը և իր թեւերով բռնեց պաշտելոյն գը-
լուխը:

Քաջագործութիւննին կատարած, երկու սրակիրները հեռացան և գնացին դիտելու իրենց ընկերը, որ արդէն իսկ, զինանարած էր:

Անգամ մը ևս համբուրեց Արիիկ Գիտակը և ժպտելով մըմնջեց, թէ այլևս ազատ էին, երջանիկ ու ասպա արձակեց իր վերջին շունչը:

ՀԱԼԱԾԱՆՔՆԵՐԷ ՈՒ ՏԱՌԱՊԱՆՔՆԵՐԷ ԵՏՔ

Ա.

Բարերախառութիւն մըն էր իրօք, անակնունկի, մեծ բարերախառութիւն մը, որ Սամսոն քաղաքին մէջ ապրող Հայերու գլխուն կոտորածի բախտահարուածը իջած չէր: Սուկայն, նոյն տեղի Հայերը, շարունակ վերահասու կ'ըլլային, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով հասնող բոթաբեր յուրերու: Այսպէս, անոնք օղէն, մթնոլորտէն, փշոց հովերէն, ջրը՝ ջրած խուլ շշուկներէն ու կցկտուր զրոյցներէն կ'իմանային որոշապէս, թէ Հայաստան երկրին ու Սև ծովեան եզերաց քաղաքներուն մէջ զանազան իրենց ազգակիցները կը ջարդուէին, կը տեղահանուէին, կը բնաջնջուէին: Ու իրենք երբէք չէին կրնար բմբունել, թէ ինչպէս կ'ըլլար, որ իրենց ճակատագիրը տարբեր ձևով մը վճռուած էր: Գիտէին, թէ իրենք, անշուշտ, առանձնաշնորհեալներ չէին: Ուստի, անհնար կը թուէր իրենց հաստատապէս հա-

ւատալ, թէ այդ բացառիկ ճողոպրումը վերջնական էր ու տեւական: Ամեն զգուշութիւն ընելով հանդերձ, ապահով չէին ըլլար: Տխուր կասկածը, ահն ու դողը, ամեն ժամանակ անոնց հոգիներուն խորը: Ահա թէ ինչո՞ւ, երբ որ առաւօտուն ծագող արեւը, ընդհանուր դժբախտութեան մը հանդիսատես չեղած, երեկոյեան իր մարը կը մտնէր, այդ Հայերը շնորհակալ կ'ըլլային Աստուծոյ, նոյն օրն ալ անվրաճանգ անցընելուն համար: Ու դարձեալ, վաղորդայնի անստուգութեան սարսափովը կը սկսէին տուայտիլ:

Բ.

Եթէ սակայն ընդհանուր դժբախտութեան մը փոթորիկը պայթած չէր դեռ ես, մասնաւոր աղէտները պակաս չէին: Բռնութեան ու հալածանքի դէպքերը տուններ կը կործանէին ու կեանքեր կ'ոչնչացնէին: Այս աւերումները տեղի կ'ունենային լուռ ու անշշուկ կերպով: Հայ առևտրականները կը սնանկանային, իրենց ապրանց բռնադրաման հետեանօք: Հակառակողը, տեղն ու տեղը, իսկոյն կը ըսպաննուէր: Թուրք կառավարութեան մարդիկը, իրենց աչքին վնասակար թուող Հայերու տուններն ալ մտնելով խուզարկութիւններ ու ձերբակալութիւններ կը կատարէին: Զերբաւկալուածները ազատ չէին թողուեր այլևս: Ոմանք կը շրջուէին աքսոր, իրենց ընտանիքն-

րով: Իսկ մնացեալները ինչ կ'ըլլային, յայտնի չէր: Երբեմն Հայ կիներ ու աղջիկներ կ'առևանգուէին անպաշտպան ընտանիքներէ: Հայուհիները, նոյն իսկ այլևս չէին կրնար առաջուան նման համարձակ կերպով և առանձնակի շրջիլ քաղաքին փողոցներուն մէջ: Եթէ անոնց մէջ ունէ մէկը, տնէն դուրս ելլէր եկեղեցի կամ այլուր երթալու, անպատճառ իր հետ ընկեր մը կամ ընկերուհի մը պէտք էր որ ունենար: Այսպէս, Սամսոնի Հայերու ընկերական ու յայտնի, Սամսոնի Հայերու կապերը, հալածանքի խտրութեան ներքեւ, խզուելու վիճակի մը հասած էին գրեթէ: Իրարու երթալ, գալ, այն ալ քիչ անգամներ, ցորեկները միայն տեղի կ'ունենային: Իսկ զիշերները մանաւանդ, անկարելի դարձած էր իրարու փոխադարձ այցելութիւններ տալը: Հայ կեանքը, ինչպէս դուրսը, չուկային ու փողոցներուն մէջ, նոյնպէս տուններէն ներս, բնականական յարկերուն ներքեւ, ճնշուած ու սմբած էր:

Գ.

Տիկին Արիստակէսեան, քաջասիրտ և բարի այրի մը, երեք արու զաւակներ ունէր: Երեքն ալ չափահաս: Ասոնք, իրենց հօրը մահէն ետք, որ տեղի ունեցած էր քանի մը տարի առաջ, աւելի եռանդուն թափով մը փարած էին դործի: Համերաչխ սիրով, իրենց հօր առևտրական գործը շարունակած ու շատ յառաջ գը-

նացած էին: Եւ վերջապէս հաստատած մեծ վաճառատուն մը: Արիստակէսեան եղբայրները, որք իրենց ուրիշ առաւելութեանց հետ միեւնոյն ժամանակ ազգասէրի ալ ճշմարիտ համբաւը ունէին Սամսոն քաղաքին մէջ, վիճակներն այդպէս կարգի դնելէ ետք, խորհած էին ամուսնութեան վրայ: Ու երեքն ալ որոշած էին, հետզհետէ, կարգաւ, ամուսնանալ և զարձեալ իրարմէ անրաժան ապրելով, կազմել երջանիկ մեծ ընտանիք մը: Բայց ահա, յանկարծ, համաշխարհային նորագոյն պատերազմը ծագած էր: Թուրք կառավարութիւնը, Արիստակէսեան երկու մեծ եղբայրները, հակառակ անոնց իրրեւ փրկանք վճարած ահազին գումարներուն, զինուոր առած էր բռնի կերպով: Եւ քիչ ժամանակ ետքը, երկուքին ալ մահուան մե յուրերը հասած էին: Մայր ու որդի Արիստակէսեան գիտէին, հայկական շրջանակներու մէջ տարածուած զրոյցներէն, թէ թրքական բանակներու Հայ զինուորները, Թուրքերու ձեռամբ կը խողխողուէին: Եւ հետեւաբար, երկու սև բախտ եղբայրներն ալ, ուրիշ Հայ զինուորներուն նման, նահատակուած էին այդ ձեռով: Եղեռնագործական այդ զարհուրելի պարագան գիտնալով հանդերձ, սգաւորները ո՛չ կրնային բողոքել և ո՛չ իսկ փոքրիկ զիտողութիւն մը ընել կառավարութեան: Մամիկոն Արիստակէսեան եղբայրներու կրտսերագոյնը, որ նշանուած էր, կը շարունակէր միայնակը իր հովա-

նաւորութեան ներքեւ անցած վաճառատան գործը: Բայց օր մը, կառավարութեան պաշտօնեաները եկան և անոր վաճառատան բոլոր ապրանքները, գրաւելով, տարին:

Դ.

Իրենց նիւթական կարողութեան այդպէս բռնօրէն գրաւուիլը, ոչնչանալը տեսնելով, Մամիկոն շատ տխրեցաւ բնականաբար: Յուզուեցաւ, ջղայնացաւ: Բայց օգուտ մը չունեցաւ: Եղածը եղած, լմնցած էր: Ուստի ակադայ, հետզհետէ, համակերպեցաւ երիտասարդը իր տխուր բախտին: Մամիկոն իր մօրը քով գլխաւ տուած էր համեստուկ գումար մը: Սակայն անիկա չուզեց դաշիլ այդ փոքրիկ խնայողութեան, ըսելով, թէ թերևս աւելի սև օրեր ու մէջ պէտք կրնային ունենալ անոր: Եւ ինքն իմաստուէին, որ պարագաներուն բերմամբ, յանձնուած էր Մամիկոնի խնամքին: Իմաստուէի, որ աշխարհի վրայ ունէր միայն մօր, զայն ալ կորսնցնելու դժբախտութեանը, կայն ալ կորսնցնելու, անթափանչութեան մը հետեւաբար, մեծ էր զոք հիւանդութեան մը հետեւաբար, մեծ էր զոք քանի մը ամիս առաջ: Բայց Իմաստուէին միայնակու անմխիթար թողած էին Արիստակէսեանները: Աստուծոյ իրենց տունը բերած էին զայն,

որ արդէն չբաւոր վիճակով մը, վարձու յարկի մը մէջ կը բնակէր և իրեն հոգատար մօտ ազգական մըն ալ չունէր։ Ուրեմն ինչպէս Տիկին Արիստակէսեանի, նոյնպէս Իմաստուհիի միակ յոյսն ու ապաւէնը կը կազմէր Մամիկոն։

Ե.

Այսպէս, Մամիկոնի աշխատութեան ու աւոր միջոցներէ հովանաւորութեան շնորհիւ Արիստակէսեան ընտանիքը կարօտ վիճակէ մը զերծ էր։ Եւ իրենք ալ ազգին աղէտալի կացութիւնն ու բիւրաւոր ազգակիցներու թշուառ և ահաւոր դրութիւնները մտարեբերով, իրենց մասին գոհութիւն կը յայտնէին Աստուծոյ և Աւոր ողորմութիւնը կը հայցէին ամենուն համար։ Իսկ Մամիկոն և Իմաստուհի, տիրող անբարոյց և երկիւղալի ընդհանուր պայմանները ի նկատի ունենալով, գէթ առժամապէս ալիս չէին ուզեր խորհիլ ամուսնութեան վրայ։ Կը փափաքէին խաղաղ պարագաներու մէջ պսակուիլ։ Բոլոր ազգականներն ու բարեկամներն ալ համաձայն էին այդ նշանաձևերու հայեցակէտին։ Եւ Մամիկոն ու Իմաստուհի, տանը մէջ, իրարու հետ կ'ապրէին որպէս մտերիմ, ամենամօտ բարեկամներ։ Մէկըմէկու հանդէպ խոր և անկեղծ զգացումներ կը տածէին։ Փոխադարձաբար, բոլոր կերպով կը սիրէին զիրար։ Անոնք միմիանց արժանիք ու առաւելութիւն արդէն վաղուց կը ճանչնային։ Անոնց նկարագիրները,

խորհուրդներն ու դադափարները կատարելապէս հանգունատիպ հանգամանք մը կը կրէին։ Ու նշանուելէ յետոյ, անոնց ճշմարիտ սիրոյ ըզդացումը աւելի արծարծուած էր։ Զիրար կը պաշտէին։ Բայց անոնք միշտ կը մնային իրենց սիրոյ ու պաշտանքի անարատ ու աննիւթական զերազոյն վայելքին մէջ։

Զ.

Իրիկուն մը, սակայն, մութը տիրելէն ետք, երբ որ արդէն Մամիկոն վաղուց վերադարձած էր տուն և երեքն ի միասին նստած, կը խօսակցէին օրուան իրադարձութեանց վրայ, դուրսը րադիսուցաւ։ Այդ դռնաբաղիւնը անակնկալ էր անոնց համար։ Անկարելի էր այդ պահուն սպասել ունէ ալիքութեան։ Երկար ժամանակէ ի վեր, ամեն Հայ ընտանիքի պէս, Արիստակէսեաններն ալ սորված էին ալիս միայնակ նստիլ իրիկունները, քիչ մը ժամանակ խօսակցելու հետ և ապա շուտ մը պսակուիլ։ Եւ ցիւ իրարու հետ և ապա շուտ մը պսակուիլ, թէ կառուրով հետև գիտէին միևնոյն տուն, թէ կառուրով թեման զառան պաշտօնեաները երբեմն, վարութեան զառան պաշտօնեաները երբեմն, յեղակարծօրէն, առանց ունէ արդարացի պատճառի, զիջերային արշաւանքներ կը կատարէին Հայ տներէ ներս ու տեսակ տեսակ շահատակութիւններ ու խժոժութիւններ ի դորձ կը դնէին, այդ բաղիւնը իրենց սրտերը զողացուց։ Բոլորն ու դառն կասկած մը ունեցան։ Եւ թէ երբեք, ըսին անոնք իւրովի, խիստ կարե-

ւոր, ամենաանհրաժեշտ չարժանութի մը բեր-
մամբ Հայ մըն էր, որ եկած, դուռը կը բաղ-
խէր, անպայման հայերէն լեզուաւ խօսք մը
կ'ընէր ու իրենց անունը կուտար: Գիշեր ա-
տեն, Հայու մը տան դուռը ափ անող Հայ
մը, ներսը գանուղներուն սարսափ չազդելու
և վստահութիւն ներշնչելու համար, ուրիշ
կերպ չէր կրնար վարուիլ: Ներկայ ժամանակ-
ներու մէջ, հրամայական ընդհանրականոն մըն
էր ատիկա, տեղւոյն Հայերուն համար: Ու-
րեմն, անտարակոյս, դուռը զարնողը Հայ մը
չէր, այլ թուրք մըն էր և ամենայն հաւանա-
կանութեամբ թուրքեր էին, եղբակացուցին Ա-
րիստակէսեանները: Ու պահ մը շուարեցան ե-
րեքն ալ: Ի՞նչ ընէին: Անշուշտ, չէին ուզեր եր-
թալ, դուռը բանալ: Ո՛չ իսկ ձայն մը հանել կը
համարձակէին: Բայց չէին զխտեր միեւնոյն ա-
տեն, թէ ի՞նչպիսի ընթացք բռնէին, որով կա-
րենային խուսափիլ իրենց ուղղուած այդ ան-
հարկի, սոսկազդու կոչէն: Եւ անոնք, իրենց
այդ շուարուն վիճակին մէջ, արագ որոշման
մը եկան: Լոյսը, զոր վառ կը պահէին մինչև
այդ ժամանակ, քանի որ դեռ նստած էին, իս-
կոյն մարեցին: Այնպէս խորհեցան անոնք, թէ
այդ կերպով, դռնահարումին պատասխանե-
լու հարկադրութենէն զերծ կը մնան թերևս:
Ու իրենք, նոյն սենեակին մէջ, եղած տեղեր-
նին մնացին լուռ ու անշարժ և սպասողական
դիրք մը առած:

է.

Դրան բաղխինը կրկնուեցաւ: Եւ այս ան-
գամ աւելի սաստիկ թափով մը: Արիստակէս-
եանները աւելի ճնշուած դրութեան մը մատ-
նըւեցան: Բայց անոնք, եղած տեղերնին բա-
պասեցին դարձեալ, լուռ ու անշարժ մնալով:
Երրորդ անգամ բաղխուեցաւ դուռը: Ու այդ
բաղխինին ընկերացաւ սպանակաւ ձայն մը:
Ձայն հանող մարդը այսպէս կ'ըսէր տաճկերէն
լեզուաւ.

— Եթէ դուռը չի բանաք, կը կոտրենք
զայն և տունը ամբողջ կ'այրենք:

Անոնց կասկածը իրականութիւն էր այլ-
ևս: Անհնար էր լուռ մնալը: Բռնադատուած է-
ին պատասխան մը տալ: Այն ատեն, Տիկին Ա-
րիստակէսեան յայտնեց իր որդւոյն ու հարս-
նացուին, թէ ինքը պիտի երթայ, տան դրան
ետեր կանգնի և պատշաճ կերպով պատասխա-
նէ զրոնքն եղած հարցումներուն: Երեքն ալ
կատարելապէս վստահ էին այլևս, թէ այդ
պահուն իրենց զլխուն գալիքը երբէք բարիք
չէր կրնար բլլալ: Անոնք այն մտածումն ունե-
ցան անմիջապէս, թէ թուրքերը թերևս կու-
ցան անմիջապէս Մամիկոնը, որ քողաքին
զային ձերբակալելու Մամիկոնը, որ քողաքին
մէջ աչքի իյնող Հայ երիտասարդներէն էր և
կը մնար ազատ: Տիկին Արիստակէսեան,
վայրկենապէս, զգուշական միջոց մը յղացաւ:
Անիկա ուզեց իր որդին մէջտեղէն անյայտացը-

նել: Խորհեցաւ, թէ այդ կերպով թերեւ յաջողէր չարիք մը մարել: Մամիկոնին պատուիրեց, որ մօնէ դարանի մը մէջ և պահուրտի տնի տեղ: Մամիկոն, թէև խուսափման այդ ձևին համակիր չէր, բայց իր մօրը խօսքը յարգելու համար, փութաց կատարել անոր բրած պատուէրը: Ու մտաւ իրենց գտնուած սենեակի դարանին մէջը: Մայրը դարանի դուռը կրղպեց և բանային գրպանը դրաւ: Իմաստուհիին յանձնարարեց որ այդ սենեակը մնայ: Իսկ ինքը իսկոյն իջաւ մարի յարկը և գնաց, կայնեցաւ փողոցի դրան ետեւը:

Ը.

Չորրորդ և աւելի ևս զօրաւոր բաղխիւնէն ետք, որուն յաջորդեցին ոտնահարուածներ և լուստներ ու հայհոյանքներ, Տիկին-Արիստակէսեան հարցուց թուրքերէն լեզուաւ դրան առջև գտնուողներուն.

— Ի՞նչ կ'ուզէք:

— Բա՛ց դուռը, պատասխանեց թուրքերէ մէկը խաղաղ, բայց տիրական եղանակով մը:

— Ինչո՞ւ: Ի՞նչ պիտի ընէք:

— Կ'ուզենք ներս գալ:

— Բայց գիշերով, այսպէս ուշ ժամանակ, ի՞նչ նպատակաւ դուռ բանալ կուտաք ու ներս գալ կ'ուզէք:

— Քեզի կ'ըսենք, բա՛ց դուռը: Կարևոր խօսք ունինք ըսելիք...:

— Ես ալ կը խնդրեմ ձեզմէ, որ դրսէն յայտնէք ձեր կամքը: Եւ եթէ այդ անկարելի է, հաճեցէք վազը առաւօտ գալ և այն ատեն ըսել ու խօսիլ, ինչ որ կ'ուզէք: Հիմա տանը մէջ ևս ևաղջիկս մինակ ենք...:

— Այլ չա՛տ երկան բրիր:

— Վերջապէս չատ անյարմար է, որ ձեզ ընդունինք ներս...:

— Յանուն մեր վեհափառ Թաղաւորին կը հրամայենք, որ բանաս դուռը: Ու եթէ այս անգամ ալ պարտաւ խօսքերով ժամանակ անցրնես ու ըսածնիս չընես անմիջապէս, գիտցիր որ կորսուած էք բոլորդ ալ...:

— Ուրեմն ..., ուրեմն..., գոնէ վայրկեան մը սպասեցէք:

— Դա՞րձեալ ...:

— Որպէս զի երթամ լոյս մը վառեմ ու այնպէս գամ, բանամ դուռը:

— Շատ աղէկ: Քեզի այդքան մը ժամանակ չնորհք կ'ընենք:

Այս խօսքերուն վրայ, թուրքերէ մէկը սուտն ի սուտը հաղաց և կոկորդն ու ունդերը մաքրելու ազեղ ձայներ մը հանեց: Ուրիշ մը ոտքերը գետնը զարկաւ ու քսքսեց քարերուն վրայ, անհամբերութեան նշան ցոյց տալով: Երրորդ մը ձեռքերն իրարու շփշփեց, որպէս թէ կը պատրաստուէր գործի մը սկսելու: Իսկ մի այլ թուրք, քթին տակէն փողոցային, լըպիրը խաղի մը եղանակը սկսաւ մոլտալ:

Երբ որ Տիկին Արիստակէսեան, սանդուղ-
նէրէն արագարար վեր ելլելով, լոյսը վառեց,
նոր մտածում մը ունեցաւ: Մամիկոնի դիրքը
անոր ապահով չի թուեցաւ: Խնդիրը արդարեւ
խիստ լուրջ էր: Խուզարկու թուրքերը ան-
շուշտ դարաններուն մէջն ալ պիտի նայէին:
Վտանգը ականքն էր: Ուրեմն պէտք չէր որ
Մամիկոն պահուէր դարանին մէջ: Ատկէ աւելի
ապահով միջոցի մը գիտել հարկ էր: Անիկա
բացաւ դարանին դուռը և տղուն բաւ, որ եր-
թայ խոհանոցի ծխնելոյղին մէջ մտնէ: Բաւա-
կանաչաւի վեր բարձրանայ: Ու եթէ պէտք ըլ-
լալ, անկէ ելլէ տանիքին վրայ: Տունը աննը-
պաստ դիրք մը ունէր: Փախուստի ուրիշ ճամ-
բայ չիկար: Մամիկոն, լուռ հնազանդու-
թեամբ, հետեւեցաւ մօրը տուած հրահանգին:
Վաղեղ գէպի խոհանոց: Մտաւ ծխնելոյղին
մէջ: Մազլեցաւ, չուլլուեցաւ գէպի վեր: Բա-
րերախառարար ծխնելոյղին մէջ, տեղ տեղ,
դուռս ցում կ'գմնտորներ կային, որոնք և-
սան Մամիկոնի ոտքերուն կուռանները: Գոր-
ծողութիւնը կատարուեցաւ վայրկեանական ա-
րագութեամբ: Եւ Տիկին Արիստակէսեան, վաղ
կանթեղը ձեռքը, իր հարսնացուին հետ, իջաւ
վար սանդուղներէն, դուռը բանալու համար
անկոյ, գծիւն ալեկոյններուն առջև: Արիս-
տակէսեաններու տան դրան առջևէն բարձրա-
ցող նոզկալի ու սոսկալի ցայեւրդը խոր ազ-

դեցութիւն գործած էր նաև դրացիներուն վը-
րայ: Փողոցի այդ մասին վրայ գտնուող լու-
սաւոր տները մթութեան մէջ թաղուեցան հե-
տըզհետէ, իրարու ետեւէ: Բռնութեան մոզա-
շունչ քամին մարած էր անոնց լոյսերը...

Նիգը բաշելով Տիկին Արիստակէսեան և բա-
նալին կողանքին մէջ դարձնելով, բացաւ դու-
ռը կիսատ կերպով: Այն ատեն անիկա գէմ
յանդիման գտնուեցաւ թուրքերուն: Եւ կանդ-
նելով, դարձեալ անոնց հարցում մը ուղղել
փորձեց: Բայց թուրքերը, թուով չորս հոգի,
բոլորն ալ սրաւոր, ոստիկան գինտորներ, այլ
ևս երկար ժամանակ չի տուին կնոջը խօսելու:
Կոպտաբար դուռը հրեցին: Աւելի լայնօրէն
բացին զայն: Ու իրենք ներս մտան: Տան տի-
բուհին իր պաղարիւնութիւնը չի կորսնցուց:
Անիկա իմաստութիւն թեւէն ամուր բռնած, լոյ-
սըն ալ ձեռքը, քաշուեցաւ մէկ կողմ: Թուրքե-
րը հրամայեցին Հայուհիին, որ իրենց առջև
անցնի ու զիրենք առաջնորդէ վերի յարկը:

— Բայց րո՞ւք վերջապէս, կ'աղաչեմ, թէ ի՞նչ
պիտի ընէք և ի՞նչ կը փնտռէք, կրկին համար-
ձակեցաւ Տիկինը հարցնել թուրքերուն:

— Կ'ուզես անպատճառ գիտնա՞լ: Լաւ ու-
րեմն, բոլոր աղաղ կ'ուզենք տեսնել:

— Արդէն ըսի ձեզ, թէ աղաս հոս չէ՛ այժմ:

— Այդ ստախօս, օձաթոյն լեզուդ հիմա տեղէն կը փրթցնենք, եթէ անգամ մըն ալ յանդրգնիս կրկնել ըսածդ : Հասկցա՞ր :

Այլեւս աւելորդ համարեցաւ Տիկին Արիստակէսեան ուրիշ ոեւէ խօսք ընելը : Մտիպուած քայեց : Յատա՞ջ անցաւ անիկա իմաստուն հին հետ : Ոտքը, ծանրօրէն, դրաւ սանդուղի յետնատիճանին վրայ : Երկու Հայուն հիներուն համար ճշմարիտ Գողգոթայի մը վերելքը այդ սանդուղի : Բայց լուռ համակերպութեամբ մը, անոնք իրենց քայլերը փոխեցին : Եւ բոլորը միասին ելան վեր սանդուղիներէն :

ԺԱ.

Տունը կույար հարծես : Առարկաները սրգաւորի երեսից ունէին : Տմոյն լոյսը հըէջակերպ պատկերներ կը զծէր պատերուն վրայ, դաժան սրաւորներու ամենի ստուերներէն : Այդ սոսկատեսիլ ստուերներուն տիրուանքը, դիւակերպ այ արտայայտութիւններ ունէին իրենց դէմքերուն վրայ : Անոնք բոնատիրական կեցուածք մը կը ցուցադրէին : Յափշտակող, լափող ցիւներու նման սրասուր աղնարկներ կը ձգէին իրենց շուրջը : Եւ ահա, անոնք չարժեցան : Ինկան ասդին, անդին, Մամիկոնը փրնտրուելու : Աւերող, քանդող տարրերուն ներկայացուցիչները, իրենց մէջքերէն կախուած սուրերն ալ հանելով, այս ու այն կողմ կը խրէին անխափօրէն : Կը ծակէին, կը ծակծը-

կէին սենեակներու պատերը, յատակատախտակները, դարաններու ու դարակներու փայտեայ դռները, նոյն իսկ մահճակալներու վերայ փռուած անկողինները : Կը կատաղէին, որ իրենց փնտռածը չէին գտներ : Ու դադանամը ունէ աղաղակներ կ'արձակէին :

— Ո՞ւր է տղադ, ահագնասոստ ձայնով մը պոռաց վերջապէս ոստիկաններու գլխաւորը Տիկին Արիստակէսեանի երեսին : Ո՞ր տեղ պահուրած է, մեր բարերար կառավարութեան դէմ դաւեր նիւթող Հայ յեղափոխականներու այդ պետը : Մենք անոր մասին չատ բաներ գիտենք : Եւ պէտք ունինք անոր : Ըսէ՛, ըսէ՛ մեղի, ո՞ւր է ան :

— Զիկայ : Անիկա տունը չէ՛... : Զեմ գիտեր ո՞ւր է այս գիշեր... : Բայց անիկա աշխատող ու մեր ապրուստին ետեւէ միայն վազող երիտասարդ մըն է : Անիկա ո՛չ յեղափոխական է, ո՛չ տառնի մարդիկ կը ճանչնայ և ո՛չ այ այդ տեսակ բաներ գիտէ :

Ոստիկանապետը բռնեցքի ուժգին հարուած մը իջեցուց Տիկին Արիստակէսեանի բերնին և պոռաց .

— Լռէ՛, խարերայ ջատուկ :

ԺԲ.

Ու ոստիկան զինուորները նորէն ինկան սենեակէ սենեակ : Շարունակեցին իրենց ապ-

արդիւն սրոնումը: Մտան վերջապէս խոհանոց: Հայուհիները սարսուռացին, վախնալով որ մի՛ գուցէ բան մը նկատեն հետախոյզները: Թուրքերը, բնականաբար, խոհանոցին մէջ ևս չի գտան Մամիկոնը: Անոնք, այս անգամ ալ, ձեռքերնին անցած գաւաթներն ու պնակները գետնին զարնելով, կոտորտեցին իրենց մոլեղին բարկութենէն:

— Եթէ չըսես, թէ ո՛ւր է տղադ, յարեց վճռական շեշտով մը սրագէշներու պարադուխտ, սա գեղանի աղջիկդ պիտի տանինք մեզի հետ: Ու գայն պիտի պահենք մեր քով, մինչև որ տղադ գայ, մեզի յանձնուի:

Վայրկեանը ահաւոր էր: Իմաստուհի, զողողալով ու զարհուրահար նայուածքներ արձակելով, իր ասպազայ կետրոջ ձեռքը բռնած, կանգնած էր անշարժ:

— Ձեր կրօնքն իսկ թոյլ չի տար որ այդ տեսակ արարք մը կատարէք, վրայ բերաւ Տիկին Արիստակէսեան և իր հարսնացուն պաշտպանելու նպատակաւ, յարմար դիրք մը բռնեց:

Հանրային ապահովութեան անարժան պաշտօնեան կրկնեց իր վճռական յայտարարութիւնը.

— Կամ տղադ, կամ աղջիկդ: Երկուքէն մէկը: Որը որ քեզ հաճելի է: Մէկը կամ միւսը չտոած, ասկէ դուրս չենք ելլեր: Լաւ գիտնաս ատիկա:

Այս խօսքերը արտասանելէ ետք, գլխաւոր սրակիրը նշան բրաւ իր ընկերներուն, որ մօտենան իմաստուհիին: Ու գայլերը մօտեցան դռնուկներուն: Տիկին Արիստակէսեան, իմաստուհիին հետ, ծունկի վրայ եկաւ անգուլթ բռնաւորին առջև: Եւ պաղատեցաւ թուրքին, որ ազատ ու հանգիստ ձգէ զիրենք: Լսող չեղաւ:

ԺԳ.

Այն ատեն, իրարանցում մը տիրեց խոհանոցին մէջ: Իմաստուհի Տիկին Արիստակէսեանի ձեռքը թողած, փախաւ անկիւն մը: Ու մինչ ոտտիկան զօրապետը հէք կինը գետին հրելով, ոտքովը կը զարնէր անոր, միւսները խոյացան աղջկան վրայ: Յարձակման ենթարկուած և բխտասարդուհին, իբրեւ գէնք, երկաթեայ խոշոր ունելի մը ձեռք ձգեց ու անով ինքզինք պաշտպանել ճգնեցաւ: Սակայն երեք թուրքերը գայն ամեն կողմէ շրջապատեցին և զի նախապի բրին:

— Դո՛ւն յայտնէ գոնէ, թէ ուր է փնտրուածնիս, որպէս զի քեզ ազատ թողունք, ըսին թուրքերը իմաստուհիին շողոմարար:

Իմաստուհի ևս բացասական պատասխան տուաւ: Այն ատեն, յարձակիչները, աղջկան թէկերը անմիջապէս իր ետեւը կապելով, գայն քշեցին դէպ յառաջ: Տիկին Արիստակէսեան,

զսպեց իր զգացած ցաւը, հաւաքեց ինքզինք,
խկոյն ոտքի թռաւ և փութաց Իմաստունիին
քով: Ոստիկանապետը, այս անգամ ալ, իր
սրին հակառակ կողմովը խիստ ծանր հար-
ուած մը տուաւ խեղճ կնոջ մէջքին: Անպաշտ-
պան կինը, չի կրցաւ այդ հարուածի ազդած
մոմուռի սաստիկութեան ներքեւ տոկալ: Ցաւա-
գին ազաղակ մը արձակեց: Ու ինկաւ գետին:
Իմաստունի, իր կալանաւորուած վիճակին մէջ
իսկ, ոգորելով զինքը բռնողներուն դէմ, ինք-
նապաշտպանական ջանքեր կը թափէր: Անի-
կա, անգամ մը, քաջարի շարժում մը ըրաւ,
ազատուելու յուսով: Բայց չի յաջողեցաւ: Ին-
քը միայնակ էր չորս վայրագներու դէմ:

ԺԴ.

Մամիկոն լսեց ամեն բան: Իր աչքերու-
վը տեսածի պէս, անիկա վերահասու եղաւ
կատարուող ողբերգութեան բոլոր մանրամաս-
նութիւններուն: Ձինք կը փնտռէին, իբրեւ ծա-
նոր յանցաւոր բռնելու, տանելու ու պատժե-
լու համար: Մայրն ու նշանածը, եղած ստի-
պումներուն չանսալով, զինքը ազատել աշխա-
տած էին: Որդեսէր մայրը, նոր սաստիկ հար-
ուած մը ընդունելով, ինկած էր գետին: Ու
Իմաստունի կը տանէին իրեն փոխան, զազիր
Թուրքերը: Արիւնը գլուխը ցատքեց: Մոռցաւ
իր անձը, բանտը, տանջանքը, մահը, կախա-
ղանը, ամեն բան: Եւ բուխուրիկին մէջէն ան-

միջապէս սահելով, ցատքեց վար: Անիկա իր
ամբողջ ձայնովը գոչեց.

— Ես հոս եմ, անօրէն մարդիկ: Թողէ՛ք
այդ աղջիկը ազատ: Ձիս բռնեցէք, տարէք:
Ու ինչ որ պիտի ընէք, ըրէք, թէն յանցանք
մը գործած չեմ այսպէս ձերբակալուելու հա-
մար:

— Օ՛ աղէկ, աղէկ, հրհուաց ոստիկան
զինուորաց մեծը: Դուն ստիպուած, քու կամ-
քովդ եկար: Մայրդ ուրեմն իրաւ կը խարէր
մեզ: Ինչ որ է: Կարծեմ թէ չի փախչելուդ հա-
մար, պատիժդ ալ քեզ մը թեթեւ պիտի ըլլայ:

Չորս ոստիկան զինուորները Իմաստունիին
ազատ արձակեցին իր կապանքներէն: Բռնեցին
ինքնին յանձնուած և վրան ու գլուխը մրոտ-
ուած Մամիկոնը: Ու սկսան զայն կապել ամ-
բապնդօրէն:

ԺԵ.

Հարուածեալ մայրը, սակայն, մեծ ճիգե-
րով, ոտքի ելած էր դարձեալ: Եւ Իմաստունի-
ին հետ, վերջին անգոր ջանք մը ըրաւ, Մամի-
կոնը Թուրքերու ձեռքէն ազատելու: Բայց ա-
նոնց ըրածին ու ըսածին կարեւորութիւն տուող
չեղաւ: Ընդհակառակը անոնք, երկուքն ալ,
մերկացուած սրերով անդին հրուեցան իրենց
սիրելւոյն քովէն: Մամիկոն, քանի մը հակիրճ
բառերով, ըսաւ իր մօրն ու նշանածին, որ չի
վախեն, չի վհատին, ինքզինքնին չի կորսնցը-

նեն, որուն հետեանքը աւելի վատ կրնայ ըլլալ, այլ դարձեալ քաջ մնան և համբերութեամբ սպասեն գործի վախճանին: Անիկա անոնց յոյս ներշնչեց նոյն իսկ իր անվտանգ ու անվնաս ազատման մասին ևս: Եւ ապա, դառնալով թուրքերուն, որոնք յայրատ, պաղչոտ ակնարկներ կ'ուղղէին իմաստուհիին և զանազան լպիւրջ նշաններ կ'ընէին անոր, երթալու համար իր պատրաստ ըլլալը յայտնեց: Անիկա ուզեց անմիջապէս տնէն դուրս հանել զանոնք: Զի Մամիկոն մակարեւեց, թէ ի դուր էր, անոնց չի հետեւիլու համար, իր կողմէ ցոյց տրուած ուէ հակառակութիւն: Ինքնապաշտպանական ճիգերը, ամեն պարագայի մէջ, այլ ևս նպաստաւոր արդիւնք մը յառաջ պիտի չի բերէին: Դիմադրական փորձ մը, նոյն իսկ կրնար անպատուաբեր ու յաւելտ ողբալի տեսարաններու տեղի տալ...: Ուստի, վերայայտարարեց զինքը կալանաւորողներուն.

— Զիս կ'ուղէիք, չէ՞: Ահաւասիկ ձեր ձեռքին մէջն եմ: Այժմ կրնանք երթալ ուրեմն: Ու բոլորն ի միասին, իջան վարի յարկը: Իմաստուհի, դողացող ձեռքին լամբարը դրաւ գետինը:

ԺԶ.

Բաց էր արդէն տան դուռը: Շուարման հետեանքով, դոցուած չէր անիկա, թուրքերու մուտք գործելէն ետք: Երբ որ չորս ոստիկան

զինուորները, կալանաւոր Մամիկոնը առած, դուրս կ'ելլէին դռնէն, մայր ու նշանած, անվախօրէն յառաջ նետուելով, փարեցան անոր, վերջին անգամ: Ու շատ դժուարաւ, սրակալներու բռունցքի հարուածներով միայն անոնք բաժնուեցան անկէ: Տիկին Արիստակէսեան և իմաստուհի, այն ժամանակ պըջուցեալ աչքերով դիտեցին իրենց սիրելին, անմեղ ու բարի էակ մը, որ զազանարնոյթ ասուններէ չըջապատուած, ի տարապարտուց կը տարուէր դէպի բանտ, ոճրարար ու դահճագործ հրէշներու որջը: Մամիկոն, թուրքերուն հետ, հեռացաւ տակաւ: Հուսկ ապա, բոլորովին անհետացաւ կիսամութ փողոցին մէջէն: Այլ չեւեաց անիկա: Այն ժամանակ, այդպէս տխրագին պարագաներու ներքե իրենց սիրահատորէն զրկուած ծնողին ու խօսեցեալին կարեւոր սրտերը փլան: Երկուքն ալ դառնաղաւուն, հեղձամղձուկ հեկեկանքներ արձակեցին, զսպուած ձայներով: Գոցեցին դուռը: Եւ լուսակալն առնելով, մահու չափ տրտում, գայթ ի գայթ, քալեցին դէպի սանդուղ: Կթոտած ի զայթ, ելան վեր: Ու իրարու փարելով, այս քայլերով ելան վեր: Անոնց ուղիւնահոս արմատիկոնի վրայ: Անոնց աղբերակունք-ցունքները, չէին դադրեր իրենց աղբերակունքներէն: Քիչ մը ժամանակ, այդ աղեկտուր դիրքին մէջ մնալէ ետք, երկու դժբախտները իրարմէ բաժնուեցան: Անոնք իսկոյն եկան ծուն-

կի վրայ: Եւ սկսան աղօթել արաասուագին:

— Տէ՛ր, կը հեծեճէր որդեգուրկ մայրը, երկու բարի գաւառներս չարին զո՛հ գնացին: Դուն պահպանէ գէթ այս անմեղ մենուճարս, որ մեր միակ վերջին յոյսն է, ապաւէնն ու մխիթարութիւնը: Ո՛վ բարերար Աստուած, զուն ողորմէ նաեւ մեզ նման բռնութեան զո՛հ եւ զոյ՛ր ընդ Հայերուն: Քու երկնային արդարութիւնդ թող հասնի արագապէս և միանգամ ընդ միշտ աղատէ անպարտ Հայ ազգը, անգութ ու ոճրագործ թուրքին ձեռքէն:

ԺԻ.

Հսկումով ու աղօթքով, ամբողջ գիշերն անցուցին անոնք: Ու առաւօտ, մթնշաղին, երբ որ յոյսին փառքը երգող աքաղաղները խօսեցան, երկու լքեալ էակները, իրենց տեղերէն շարժեցան: Երեսներն լուացին: Երկուքն ի միասին պատրաստեցին ճաշ մը, Մամիկոնին համար: Պաշարէն դատ, հազուստներու ծրար մըն ալ չինեցին: Ու որոշեցին, քիչ ետքը, զանոնք տանիլ կառավարատան բանար, անտուն գիշերող իրենց հոգեհատորին: Երբ որ սակայն, բանտի դրան առջև հասան, զիրենք կեցուցին: Այն տեղ գտնուող երկու թուրք պահապաններ իրենց ազդարարեցին, թէ Մամիկոնի նման քաղաքական ծանր յանցաւորի մը հետ անկարելի է տեսակցիլ ու ունէ հաղորդակցութիւն ունենալ: Եւ երկու այցելուները, ինչ որ ըսին

ու ըրին, չի յաջողեցան ներս մտնել: Ետ դարձան մերժուածները: Անոնց աչքերը մթնցած էին: Կը քալէին, առանց առջևնին տեսնելու: Բնազդը կ'առաջնորդէր զիրենք: Շուարեանքը հասան տուն: Գիշերը, նոր յոյսերով վերատոգորուեցան: Ու յաջորդ օրը, միևնոյն ժամուն, դարձեալ գնացին կառավարատուն: Այս անգամ, Տիկին Արիստակէսեան որոշած էր կառավարչին ներկայանալ անձամբ և իր զաւակը տեսնելու արտօնութիւն խնդրել անկէ: Սակայն, յուսախար եղաւ: Կառավարիչը չընդունեց զայն իր ներկայութեան: Եւ ծառային միջոցաւ յայտարարեց, թէ Մամիկոն այլևս բանտին մէջ չէր, այլ անիկա, նոյն առաւօտուն, ղրկուած էր աքսոր, հեռու տեղ մը:

ԺԼ.

Ի դուր յուսակտուր եղած մայրը ու սըրտաբեկ ընկճուած հարսնացուն հարցուցած էին այդ սոսկալի լուրը իրենց հաղորդող թուրքին, թէ Մամիկոն ի՞նչ յանցանքի համար և ո՞ւր ղրկուած էր այդպէս, առանց դատի ու դատաստանի: Որոշ պատասխան մը չէին տուած:

— Ատիկա, մեր վսեմափայլ տէր կառավարչին գիտնալիք բանն է, ըսած էր թուրքը անոնց սառնօրէն և կոնակը դարձուցած:

Երբ որ տուն վերադարձան երկու անտէրները, այլևս չի գիտցան ինչ ընելին, առաջին անգամ: Յուսահատ մայրը, ինկաւ երև-

սի վրայ ու սկսաւ իր մազերը փետտել: Ապա անիկա գնաց, իր այլևս կորսուած համարած որդւոյն հագուստները առաւ ու ջղածիգ շարժումներով, զանոնք կրծքին ու շրթունքներուն վրայ դրաւ: Անվերջօրէն համբուրեց ու առատահոս արցունքներով թրջեց զանոնք: Յետոյ նորէն ինկաւ երեսի վրայ, Մամիկոնի զգեստները ձեռքը և սկսաւ ողբերգել, զողջօջուն և հատկիւնալ ձայնով:

— Ո՛ր ևս, զաւակս, ո՛ր ևս: Եկուր, իմ անուշիկ որդեակս, եկուր: Եկուր ու հագիր այս աղուոր հագուստներդ: Հագիր ու դէմս նստէ, որ քեզ դիտեմ: Քեզ դիտեմ կարօտով ու զամ քու զեղեցիկ գլուխդ գրկեմ: Գրկեմ, գնեմ կուրծքիս վրայ ու սեղմեմ: Սեղմեմ իմ ամբողջ հոգուս սիրոյն ուժովը ու ետքը, ոտքերուդ տակը իյնամ, մեռնիմ...:

Իմաստունհի, ձեռքերովը դէմքը ծածկած, քաշուած էր անկիւն մը: Լուռ էր գերեզմանի պէս: Անիկա այնպէս կը զգար, թէ իր գլխուն վրայ արևը մարած է: Անոր աչքին այլևս երկիրը ցուրտ, ամառի ու մութ վայր մը կ'երևնար: Ու անիկա իր ահէն ու ցաւէն սաստկարուն սարսուանքներ կ'ունենար: Իր կեանքն ու կենդանութիւնը հեռացած էր իրմէ: Անոր սև վշտի խորութիւնը անկարելի էր չափել: Ամբողջ աշխարհ անատակ էր մխիթարել զայն: Իմաստունհի ևս, Մամիկոնի մօր նման, չէր ուզեր այլևս մարդու երես տեսնել և կը կա-

մէր միշտ մնալ առանձին: Եւ սակայն, բարի զբաղիներ, մտերիմ բարեկամներ ու մերձաւոր ազգականներ, յաճախակի այցելութիւններ կուտային անոնց: Կ'աշխատէին ամեն կերպով, խաղաղեցնել անոնց սրտերն ու հոգիները: Բայց այդ կարեկից անձնաւորութեանց քաջալերական խօսքերն ու յուսադրիչ հաւաստումները, ազդեցութիւն մը չէին կրնար գործել երկու անսփոփներուն վրայ:

ԺԹ.

Շարաթներ անցան այսպէս: Տիկ. Արիստակէսեան և Իմաստունհի, որքան որ ալ կորսուած կը համարէին Մամիկոնը և կ'ողբային շարունակ անոր վրայ, այնու ամենայնիւ, ինքնաբերաբար, կը սկսէին տակաւ տարտամ յոյս մըն ալ ունենալ: Վերջնական տխուր համոզումէ մը հետզհետէ ձերբազատուելով, կ'իյնային անորոշ կարելիութիւններով լի մտածմանց ովկէանին մէջ: Միթէ Մամիկոնն ալ, իրենցմէ բաժնուած պահուն, փրկութեան հաւատով տողորած չէ՞ր զիրենք: Եւ վերջապէս, կրնայի՞ն իսպառ հաշտուիլ, Մամիկոնը անդարձ կերպով կորսնցուցած ըլլալու մահացուցիչ զաղափարին հետ: Երկուքն արդէն ամեն օր եկեղեցի կ'երթային ի միասին, աղօթելու Մամիկոնի փրկութեանը համար: Ու տունը եղած ժամանակին ալ, կ'աղօթէին շարունակ: Անոնք աղօթքի կեանք մը ունէին հիմա: Իսկ

աղօթքի միջոցաւ Արարիչ Աստուծոյ հետ ունեցած իրենց հանապազօրեայ ու շարունակական հաղորդակցութիւնը զիրենք միշտ աւելի կը հեռացնէր վհատական խորհուրդներէ։ Անոնք հոգեպահ ուժով մը կը վերագորանային։ Աւետարանական համբերութեամբ մը կը լեցուէին։ Եւ այսպէս, առաւօտ մը դարձեալ, ամեն օրուան նման, Տիկին Արիստակէսեան եւ Իմաստուհի տնէն դուրս ելան, եկեղեցի երթալու համար։ Բայց դեռ դուռը չէին կղպած, երբ որ դէմերնին ելաւ ծերունի մարդ մը, ձեռքը ձկներով լեցուն փոքրիկ կողով մը բրդնած և զիրենք բարեկեց։ Այդ մարդը Յոյն մակաւար մըն էր։ Անունը Պառպա Քօստաքի։ Տեղւոյն Հայ շրջանակներուն մէջ երբեմն կը խօսուէր համակրանօք այդ հայասէր Յոյն ծերունիին վրայ։ Արիստակէսեանները իրենք ալ կը ճանչնային զայն։

Ի.

Պառպա Քօստաքի, հետաքննական ակնարկով մը շուրջը նայեցաւ և խորհրդաւոր նշան մը բրաւ Հայուհիներուն։ Ըստ տրուած նշանին, անոնք տանը դռնէն ներս մտան։ Յոյնը ինքն ալ անոնց հետեւեցաւ։ Ու երբ որ փողոցին դուռը գոցեցին, Պառպա Քօստաքի ըսաւ, թէ Մամիկոնը ողջ է և թէ անոր ձեռամբ գրուած նամակ մը ունէր իրենց յանձնելիք։ Մայր ու նշանած մեռելութենէ յանկարծ կենդանու-

թեան եկողի մը ողևորութեամբ լեցուցան։ Հրճուական անպատում զգացմամբ մը խայտացին։ Կայծկլտացին։ Ու խանդադատանօք շրջապատելով աւետարեւ ծերունին, իրարու ետեւէ անհամար ու անվերջ հարցումներ սկսան տեղալ անոր վրայ։ Պառպա Քօստաքի ձեռքին կողովիկը մէկ կողմ դրաւ և կատակի ձեռով, շուարածի երևոյթ մը ցոյց տուաւ այդ հարցումներու տեղատարափին առջև։ Անիկա, բարեմիտ ժպիտով մը, այն ատեն ձեռքերը տաքաւ իր ականջներուն, իրբե թէ զանոնք գոցելու համար, որ չի-խլանան։ Ապա, ժպիտը միշտ դէմքին վրայ, ցուցամտար մօտեցուց իր շրթներուն, լուսթիւն պատուիրելու համար այդ ալլալլամէ եղածներուն։ Ու հանդարտ և զանախով մը յայտարարեց անոնց.

— Սպասեցէք, որ բռնմ։ Նամակը դուր պիտի տամ ձեզ հիմա, հակիրճ կերպով ամեն բան կը պատմէ արդէն։

Եւ այդ խօսքերուն վրայ Յոյնը, գետինը նստաւ և իր ոտքի մուծակներէն մէկը և գուլպան հանեց։ Ու ձեռքը, հանած գուլպային մէջը խոթելով, առաւ հոն գտնուող թղթիկը և զայն յանձնեց Իմաստուհիին։ Նամակը իրօք, Մամիկոնի ձեռամբ գրուած էր։ Բայց մատիտով գրուած այդ նամակին թուղթը ո՛չ միայն շատ մաքուր չէր, այլ նաեւ քիչ մըն ալ ճմռթկուած էր։ Այնպէս որ բաւական ալլանդակ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր այդ սիրոյ ու ող-

ջութեան թղթիկը: Այնու ամենայնիւ, առանց
դժուարութեան, Իմաստուհի սկսաւ կարդալ
նամակը, ջղապինդ թափով մը զայն իր կրքը-
քին վրայ սեղմելէ ետք:

ԻԱ.

Նամակին րովանդակութիւնը հետեւեալն
էր:

«Իմ սիրելիներս, մայր իմ և Իմաստուհի.

«Ողջ եմ և առողջ: Այս տողերը կը գրեմ
Պառպա Քօստաքիի մակոյկին մէջ, Կովկասի
ցամաքին առջեւ: Բռնուելէս ետք, Թուրքերը
բանտին մէջ, ծեծեցին ու դանակոծեցին զիս,
իմ չի գիտցած բաներուս մասին հարցումներ
ուղղելով ինձ: Վերջապէս նաւակի մը մէջ գը-
րին զիս, իբրեւ թէ հեռու տեղ մը լքելու հա-
մար, որպէս աքսորական: Բայց ծովին բացե-
րը ելլելունս, նաւակին մէջ գտնուող երեք ոս-
տիկան զինուորները վրաս յարձակելով, զիս
կապել ուղեցին և ծանր քար մը մօտեցուցին
ինծի: Հասկցայ հաստատապէս, թէ այդ քա-
րը ոտքերուս կապելով ու զիս սպաննելով, ծո-
վը պիտի ձգէին մարմինս: Բոպէն սոսկալի էր:
Տեսայ թէ ազատում չիկայ: Ուստի վճռեցի
ինքնապաշտպանական գերագոյն ճիգ մը ընել,
բախտիս թողելով հետեւանքը: Ու մինչ կապը
մօտեցուցին ինծի, արագագոյն շարժմամբ մը
ու անսպասելի զօրաւոր ոստմամբ մը ջուրը
նետուցայ ու անյայտացայ: Լողալով չատ հե-

ռուները գնացի, մերթ գլուխս միայն ջրէն
դուրս հանելով: Ու երբ որ նկատեցի, թէ նա-
ւակը այլեւս չերեւար, ջրին երեսը ելայ: Քիչ
մը հեռուն նշմարեցի ձկնորսի մակոյկի մը: Ուղ-
մը դուեցայ դէպի այն կողմը: Դիտեցի, թէ մեր
Պառպա Քօստաքիին մակոյկին մէջ նստած,
Դառպա Քօստաքիին Բարի Պառպան, ին-
ձուկ կ'որսայ: Մօտեցայ: Մօտեցայ: Բարի
կոյն ընդունեց զիս իր մակոյկին մէջ և սկսաւ
խնամք տանիլ ինծի: Քիչ մը խորհելէ ետք, ա-
զատուելու միակ միջոցը Կովկաս երթալս հա-
մարեցայ: Եւ խնդրեցի Պառպա Քօստաքիէն,
որ զիս Կովկաս տանի: Մարդասէր ծերունին
տեսնելով, թէ երկուքիս համար նեղ նուաղ
կերպով բաւականելու չափ պաշար մը կայ մա-
կոյկին մէջ, անմիջապէս ճամբայ ինկաւ: Ու
զիս բերաւ, հասցուց Կովկաս: Անոր հինգ ոս-
կի տուէք: Ահա այսպէս, ևս ազատ եմ այլ
ևս: Անշուշտ Աստուած ողորմած է: Հող մի'
լնէք: Կը յուսամ, թէ չարագործ Թուրքերն ալ
ձեզ չեն նեղեր, իմ խեղդուած ըլլալուս մասին
համոզում գոյացնելով իրենց մէջ: Անպայման,
սակայն, պիտի ջանամ, որ կարելի եղածին
չափ շուտ, դարձեալ գտնենք մէկգմէկ:

«Բռնու սիրով ու կարօտով կը համբուրեմ
«ՄԱՄԻԿՈՆ»
երկուքդ ալ:

ԻԲ.

Ընթերցումը քիչ մը երկար տևեց: Վասն
զի նամակին մէջ մի հատուածի պարունակու-

թիւնը, թէ՛ կարգացողին և թէ՛ լսողին վրայ, որոշ ազդեցութիւն մը կ'ընէր: Տեղի կուտար տեսակ տեսակ խօսակցութեանց ու արտայայտութիւններու: Անոնք, փոփոխակի կերպով կը տխրէին, կը տագնապէին և կամ գոհունակութեան խոր հառաչանքներ կ'արձակէին, կը ժպտէին: Երբ որ սակաջն աւարտեցաւ նամածը, իրենց կրած բուռն տպաւորութիւններէն զերայուզուած, անզուտոյ սրտազեղում մը ունեցան ու իրարու գիրկ ինկան: Եւ այս անգամ ուրախութեան արցունքներ թափեցին: Մայրը առաւ իր որդւոյն նամակը և գուրգուրանօք համբուրելով, դրաւ զայն իր ծոցը: Պառպա Քօստաքի ինքն ալ, չի կրցաւ անտարբեր մնալ այդ սրտայոյզ տեսարանին հանդէպ: Եւ իր թրջուած աչքերը սրբեց ձեռքին ետեւ կողմով: Տան տիրուհին վեր հրամցուց իր որդւոյն ազատարարը: Անոր հազար ու մէկ տեսակ շնորհակալութիւններ յայտնեց և օրհնութիւններ տուաւ: Այս փեց ոսկի բերելով, կարկանդակ տուաւ: Հինգ ոսկին վարձքը և մէկն ալ նրկաւ ծերունի Յոյնը, աչքը կուշտ մարդ, հաւառակ իրեն եղած: սաստիկ ստիպումներուն, չընդունեց մէկ ոսկի նուէրը: Տիկինը այնուհետեւ գինի բերաւ և հրամցուց իր թանկագին հիւրին: Պառպա Քօստաքի, քանի մը բաժակ գինի իրարու վրայ խմելէ ետք, ոտքի ելաւ, երթալու նպատակաւ: Անիկա շնորհակալ եղաւ

Հայուհիներէն, զինքը այդպէս հիւրասիրելուն համար: Ըսաւ, որ երանի թէ կարենայ բոլոր Հայերն ալ այդպէս ազատել անիրաւ թուրքերու ձեռքէն: Գոհունակութեամբ յիշեց այն պարագան, թէ ինքը Հայ փախչելու վրտանդաւոր արհեստին մէջ մասնագէտ վարպետ մը եղած է այլևս: Աւելցուց նաև, թէ բնաւ հոգը չէր, եթէ նոյն իսկ զինքը, իր կատարած այդ բարի գործին համար օր մը բռնէին, տանէին ու կախաղան հանէին: Այս խօսքերէ ետք, Պառպա Քօստաքի բաժակ մը գինի ևս խմելով, Հայուհիներուն յայտնեց, թէ ինքը ունի ժամանակ դարձեալ պատրաստ է իրենց ծառայելու, եթէ հարկ ըլլայ: Ու անիկա, իր բերած ձուկերը Տիկին Արիստակէսեանին ընծայելով, պարապ կողովն առաւ և մեկնեցաւ:

ԻԳ.

Սուգի տունը, տեսակ մը կիսահարսանեկան յարկի փոխուեցաւ: Տիկին Արիստակէսեան և Իմաստուհի այլևս գոհ էին: Մամիկոնի մասին միամտած: Իրենց յոյսն ու կեանքը կազմող սիրելի ու պաշտելի էակը ողջ էր ու առողջ: Անիկա նաև ապահով կացութեան մը մէջ կը գտնուէր: Անոնք բիւրիցս շնորհակալ եղան Աստուծոյ: Ու սկսան այն ատեն խորհիլ, թէ Մամիկոն ի՞նչ կրնար ընել իր կողմէ, որպէսզի շուտով դարձեալ մէկգմէկ գտնէին: Գիտէին, թէ անիկա այլևս անկարող է վերա-

դառնալ երկիր: Թրքական հողի վրայ ուտ ք
 գնելը անոր համար մահ էր: Մինչդեռ իրենք,
 թերես աւելի շուտ կրնային զայն դառնել, եթէ
 յանձն առնէին երթալ Կովկաս: Եւ արդէն այ-
 սուհետեւ Սամսոնի մէջ իրենց ապրիլը ի՞նչ նը-
 պատակի կրնար ծառայել: Չէ՞ որ ունեցած
 ապրուստի միջոցներն ալ հետզհետէ կը սպա-
 ոէր: Վե՞րջը: Բնական տուններին, իրաւ է
 թէ իրենցն էր: Բայց անիկա հասութարեր
 կալուած մը չէր: Իսկ ներկայ պարագաներուն
 տակ զայն ծախելու հնարաւորութիւն չիկար:
 Դիցուք թէ յաջողէին չնչին գնով մը ծախել
 զայն: Սակայն ի՞նչպէս պիտի կարենային ապ-
 րիլ միայնակ, առանց Մամիկոնի: Երկուքին
 ալ այնպէս թուեցաւ, թէ այդպիսի կեանք մը
 աշուսհետեւ տանիյն այլեւ անկարելի էր իրենց
 համար: Անոնք անդրադարձան նաեւ տիրող հա-
 յահարած քաղաքականութեան վրայ: Թուրք
 կառավարութիւնը թերես իրենց մասնաւոր
 նեղութիւն մը չի տար ու դիրենք չի հետապըն-
 դէր այլեւ, քանի որ անիկա այնպէս կը կար-
 ծէր, թէ Մամիկոն խեղդուած, ոչնչացած է:
 Բայց, կոտորածի մը, բնոջանուր աղէտի մը
 պարագային ի՞նչ պիտի ընէին, երբ որ զիրենք
 պաշտպանող մը չունէին: Իսկ ջարդի սարսա-
 փը միշտ կար ու կը մնար: Ի՞նչ օգուտ, ըսին
 անոնք իրարու, եթէ իրենք ալ մնան ու ի զուր
 տեղը դռն երթան: Մնաց որ, առանց այդ ալ,
 արդէն Սամսոն իրենց աչքին դժոխք մը կ'երե-

ւար: Կարճ ժամանակի մը մէջ, անոնք իրենց
 սիրելիները կորսնցուցած էին այդ տեղ: Քիչ
 մնացած էր որ Մամիկոնէն ալ զրկուէին ընդ
 միշտ: Ու այս բոլոր խորհրդածութիւններէն
 ետք, անոնք որոշման մը եկան վերջապէս:

ԻԴ.

Տուած որոշումնին մեկնելն էր: Սամսոնէն
 հեռանալով, պիտի երթային Կովկաս: Յօյս
 ունէին, թէ այն տեղ պիտի յաջողէին շուտով
 գտնել Մամիկոնը և ապահով, ազատ ու հան-
 դիստ կերպով ապրիլ անոր հետ: Այդպէս ժա-
 մանակ մը պիտի մնային Կովկաս, մինչև որ
 թուրքիոյ դժոխային քաղաքականութիւնը
 փոխուէր, աշխարհաւեր պատերազմը դադրէր
 և արիւնոտ Հայաստանը փրկուած վերականգ-
 նէր: Ու մեկնելու էին շատ ժամանակ չանցու-
 ցած, աղէտի մը, նոր փորձանքի մը չենթար-
 կուած: Այլեւ տունը, կարասիները և ամեն
 ինչ, անոնց աչքին առջև ունէ արժէք չունէ-
 լին: Անոնց հոգիները կը թուրրային: Կը
 ձգտէին վայրկեան առաջ Մամիկոնին հետեւի,
 զայն վերադառնել ու անոր ներկայութիւնը վա-
 յելիլ: Այսպէս, անոնք իրենց խելքով ու միտ-
 քով կը յաճէին միայն մեկնելու որոշման
 չուրջ: Մինչև իսկ անհանգստութիւն կը զգա-
 յին, որ անմիջապէս չէին կրնար իրականացր-
 նել փափաքներն: Բայց անշուշտ ատիկա դիւրին
 բան մը չէր: Գիտէին, թէ իրենք բացարձակ

ճամբորդութիւն մը չէին կրնար ընել: Բոլորովին անկարելի էր, քայլ մը իսկ առնել կառավարութեան գիտակցութեամբ: Հայերու երթեկոծութիւնը իսպառ արգելուած էր, թէ՛ ծովու եւ թէ՛ ցամաքի ճամբով: Ուստի, Տիկին Արիստակէսեան և Իմաստուն չի փախուստի պիտի դիմէին: Ուրիշ միջոց չի կար այդ գոթաբէն ազատուելու համար: Իսկ փախուստի գործն ի գլուխ բերողը պիտի ըլլար Պառպա Քօստաքին: Անոր կամքէն ու ջանքէն միայն կախուած էր իրենց այդ փախաբին իրագործումը: Ուրեմն հարկ էր երթալ նախ զայն գտնել, հետը խօսիլ և անոր հաւանութիւնը առնել այդ մասին:

ԻՅ.

Օրն իրիկուն եղած էր: Այլևս չէր կարելի այդ օր Պառպա Քօստաքին տեսնել: Անոր տունը բաւական հեռու էր իրենց բնակած թաղէն: Հետեւաբար մտադրեցին յաջորդ օրը, առաւօտուն երթալ անոր, յայտնել որոշումն և խնդրել անկէ, որ օգնէ իրենց: Անոնք կը յուսային, նոյն իսկ վստահ էին, թէ այդ բարի Յոյնը պիտի չի մերժէր իրենց խնդրոքը: Չէ՞ որ անիկա արդէն յայտարարած էր, թէ պատրաստ է ունէ ժամանակ իր ձեռքէն եկած ծառայութիւնը չի խնայել իրենց համար: Գիշերը, լոյսը մարած և անկողիններուն մէջը պառկած, անոնք երկար ժամերով իրարու հետ խօ-

սեցան ու խորհրդակցեցան զարձալ իրենց առնելիք քայլին վրայ: Պառպա և ի նկատի առին նաև փախուստի միջոցին պատահելիք զանազան ու վտանգաւոր պարագաները: Բայց այդ բոլորը աչքի առջև ունենալով հանդերձ, երթալը մնալէն միշտ աւելի նախադաս համարեցան: Ու առաւօտուն, անոնք ի միասին գնացին Պառպա Քօստաքին տունը: Անոնք տան տիրուհիին յայտնեցին, թէ իրենք կը փախաբին Պառպա Քօստաքին տեսնել: Իսկ մեր Պառպան, գիշերը գինիի փառաւոր ուրախութիւն մը ընելուն և ուշ պառկելուն պատճառաւ, զեւ չէր ելած իր անկողնէն: Տան տիրուհին անմիջապէս գնաց, Պառպան արթնցուց, բսելով թէ երկու ծանօթ Հայուհիներ եկած էին տեսակցելու իրեն հետ:

ԻԶ.

Շուտ մը ելաւ իր անկողնէն, հագնուեցաւ Պառպա Քօստաքի, եղած զեկուցման վրայ: Եւ փութաց հիւրերուն մօտ: Հայուհիները իրենց տուած որոշումը յայտնեցին անոր: Անկէ խնդրեցին պաղատագին, որ ընդունի ու կատարէ իրենց հայցը: Աւելցուցին, որ եթէ գլխաւոր Կովկաս հասցնելով ազատէ, յաւիտեան երախտապարտ պիտի մնան իրեն: Միևնոյն ժամանակ, Տիկին Արիստակէսեան վարձատրութեան նաև, ինչպէս ալ յիշեց: Ըսաւ Պառպա Քօստաքին, ինչպէս ալ յիշեց, իրեն մինչև քսան ոսկի տալ որ եթէ ուզէր, իրեն մինչև քսան ոսկի տալ

յանձն կ'առնէր, իր կատարած ծառայութեանը համար: Վերջապէս, ամեն հնարաւոր նիւթական զոհողութիւն պիտի ընէին անոնք սիրով, իրենց փրկութեան նկատմամբ: Պառպա Բօստաքի, իր սուրճը խմելով, աչքերը աւելի լայն լայն բացաւ: Լոռութեամբ ու խորին ուշադրութեամբ լսեց Տիկին Արիստակէսեանի և Իմաստուհիի բրած բոլոր խօսքերը: Եւ, համարձակ ու վճռական մարդ, երկու Հայուհիները Կովկաս տանելու մասին իր հաւանութիւնը յայտնեց: Յարեց, թէ ամեն մասամբ պիտի ջանար, որ զգուշ ու անպտանդ կերպով զանոնք չուկէտ հասցնէր: Իսկ վարձընկալութեան մասին ալ, անիկա վեհանձնօրէն ըսաւ, թէ յորամաղրուած քսան ոսկիի գումարը շատ էր: Թէ ինք ուրիշները շահագործել չէր սիրեր, մեղք կը համարէր: Եւ կը գոհանար, իբր արդար վարձը իր մատուցած ծառայութեան, իւրաքանչիւր անձէ հինգ ոսկի միայն առնելով: Ուրեմն, երկուքը ի միասին, անոր տասը ոսկի վճարելով, գործերնին պիտի տեսնէին:

Ի՛հ.

Ըստ տրուած որոշման, յաջորդ օրը, արշալոյսին, Հայուհիները պիտի երթային Պառպա Բօստաքիին տունը, որ մօտ էր ծովեզերին: Եւ անկէ ալ մակրոյկը նստելով, ճամբայ պիտի ելլէին: Պառպա Բօստաքի արդէն ճամբորդութեան համար հարկ եղած պարէնը պի-

տի գնէր շուկայէն նոյն օրը: Իր կողմէ Հայուհիներուն այնպէս պայմանադրած էր անիկա, որ ուտեստի ծախքը ինք պիտի ընէր: Տիկին Արիստակէսեան շատ պնդած էր, որ այդ ծախքը ինքը հոգար: Բայց Պառպա Բօստաքի բացարձակապէս մերժած էր անոր խօսքը: Մամիկոնի մայրը և նշանածը շատ զգածուած էին բարի Յոյնին իրենց մատուցած ազատարարական ծառայութենէն: Անոնք խիստ գոհ էին միևնոյն ժամանակ զիրենք փրկել ջանացողին ըրած յոյժ աննշան պահանջէն և ունեցած վեհանձն վերաբերումներէն: Այս պայմաններուն տակ, երկու Հայուհիները, իրենց ճամբորդութեան ծախքը հոգալէ յետոյ, քովերնին ալ ղեռ պիտի ունենային մաս մը դրամ: Այնպէս որ անոնք պիտի կարենային ժամանակ մը գոթութիւննին պահպանել Կովկասի մէջ, մինչև որ գտնէին Մամիկոնը: Երկուքն ալ, աճապարանօք, մօտաւորագոյն քանի մը ազգականներու, բարեկամներու ու զրաջիններու հրաժեշտի լուր, բարեկամներու ու զրաջիններու հրաժեշտի աջցելութիւններ տուին: Բոլորն ալ զարմացան: Բայց միևնոյն ատեն շատ բնական գըտան անոնց այդ որոշումը: Այդ մերձաւորներէն, երանութիւն տուին անոնց նոյն իսկ, որ պարագաներու բերմամբ, կը թողէին սարսափներով յի երկիրը և կ'ուղղուէին դէպի անբոյժ նաւահանդիստ մը, ուր կը գտնուէր նաև Մամիկոն: Ամենն ալ, ի սրտէ անվտանգ ու բարեյաջող ճամբորդութիւն մաղթեցին երկուքին և

Թրջուած աչքերով բաժնուեցան անոնցմէ։ Տիրին Արիստակէսեան և Իմաստուհի, տուն վերադառնալով, սկսան իրենց ճամբորդութեանը համար պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսնել։

Ի՞նչ։

Ճամբորդութեան պատրաստութիւնը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ տան կարասիներն ու գոյքերը քիչ մը հաւաքելով, պատասպարուած դիրքի մը մէջ դնելը։ Ահա այդքան։ Այնպէս ըրին, որպէս թէ ամարանոց կ'երթային ժամանակի մը համար։ Միայն թէ կարգ մը թանկագին իրեր, գորգ, մետաքսեղէն հագուստ, արծաթեղէն, ևայլն, Հայ դրացնի մը յանձնեցին։ Հետերնին բնաւ բան մը չէին կրնար առնել։ Նոյն խալ փոքրիկ ծրար մը ունենալու չէին ձեռքերնին։ Այդպէս պատուիրած էր իրենց Պառպա Քօստաքի, փորձառու հօր մը ու եղբոր մը յատուկ հոգատար խստութեամբ։ Եւ անոնք, կէտ առ կէտ կը կատարէին իրենց բարեկամին օգտակար պատուէրը։ Վաղորդեան մտածումներով ու ապագայի խորհուրդներով լսրուած, անոնք գիշերն համրուն չի կրցան աչքերնին գոցել, քնանայ, թէ և իրենց սովորական անկողիններուն մէջ կը գտնուէին, վերջին անգամն ըլլալով։ Դեռ բոլորովին մութ էր, երբ որ եւրան անոնք իրենց անկողիններէն։ Նախ և առաջ, ծնկաչոք և ջերմեռանդ հողով աղօթք մը

ըրին։ Խնդրեցին Ասուծմէ, որ իրենց ըլլար առաջնորդ։ Հայեցին նաև տիեզերաց Տիրոջմէն որ բռնութեան ու հալածանաց ներքեւ ճնշուող ու հիւժող բոլոր Հայերուն համար ևս դիւրութիւններ ստեղծէր, որպէս զի անոնք ալ իրենց նման ազատուէին։ Աղօթքէն յետոյ, անոնք պարզ ու իրենց մարմինը տաք պահող հագուստներ հագան։ Վերարկուներնին վրանին քաշեցին։ Գլուխներնին ծածկեցին մէյ մէկ ցփսիներով։ Եւ անոնք, արշալոյսի առաջին շողերն արդէն նշմարած ըլլալով երկնակամարին վրայ, մնաւ բարով ըսին իրենց տան ու դուրս ելան։ Դուռը կըպեցին բանալիով։ Ու վերջին ակնարկ մըն ալ ձգելով իրենց տան վերայ, սկսան քալել արագաբար։

Ի՞նչ։

Պատասխանին պատրաստած էին, Պառպա Քօստաքիի տուած հրահանգին համաձայն, եթէ երբէք Թուրք մը հանդիպելով, իրենց այդ ժամանակ փողոց ելլելու մասին հարցում մը ընէր։ Հասան Պառպա Քօստաքի տունը։ Իրենց բարեկամ մակուկավարը, արդէն պատրաստ էր։ Ու անոր հետ իսկոյն գնացին ծովեզերք, ուր ապառաժիկի մը կապուած, խաղաղօրէն կ'օրօրուէր ջրերուն վրայ իրենց փրկագործ մակուկը։ Երբեք ալ մտան մակուկին մէջ։ Այդ միջոցին, Պառպա Քօստաքիի տղան, ուտելիքներ ու զովարար պտուղներ պարունա-

կողմեն ծրար մը չարկած, ձեռքն ջրով լեցուն
և փսիաթապատ հսկայ շիշ մը բռնած, եկաւ
իրենց մօտ: Պառպա Քօստաքի առաւ այդ բո-
լորը, տեղաւորեց մակոյկին մէջ: Ու ըսաւ իր-
ազուն, որ այլիս այդ տեղ չի կանգնի, երթայ
տուն: Ծովին մարդը, միենոյն ժամանակ,
Հայուհիներուն յանձնարարեց, որ մակոյկին
մէջ, իրենց յատուկ տեղը նստակին: Հայուհի-
ները պառկեցան հարկ եղած ձեռով: Պառպա
Քօստաքի անոնց վրայ կարգ մը պարկեր ծած-
կեց: Եւ պարկերուն վրայ, անխնամ ձեռով ձը-
գեց հսկայ կարթ մը: Այդ բոլոր գործողու-
թիւնները ճարպիկ ծերունի ձկնորսը կատարեց
երկու վայրկեանի մէջ, անօրինակ արագաչար
ժութեամբ մը: Եւ անիկա, գլխուն կարմիր
գտակը վար առնելով, երեք անգամ երեսը խա-
չակնքեց և «Բանիայ»ին ու «Այ Նիկօլայ»ին
օգնութիւնները հայցեց: Ապա, գլուխը ծած-
կելով, թիակներն առաւ իր ձեռքը: Ու սկը-
սաւ մակոյկը վարել հանդարտ ջրերուն վը-
րայ, զընթէ նետի մը արագութեամբ:

Լ.

Փոքրիկ մակոյկը զրահապատ, հաստա-
տուն մեծ նաւի մը նման յառաջ կը սուրաբ զի-
շեր և ցորեկ: Պառպա Քօստաքի երբեմն, յար-
մար տեղեր ու ժամանակներ միայն չէր թիա-
վարեր: Դադար կ'առնէր: Յոգնափառտակ,
քրտնաթոր ճակատը կը սրբէր: Քիչ մը հան-

դիստ չունչ կը քաշէր: Հեռագիտակի նման սը-
րաթափանց իր նայուածքը կ'ածէր իր շուրջը,
ամեն զի: Սիրտը հանդարտ, ձեռքերը իրարու
կը շփէր: Եւ դարձեալ, թե՛ ճակներով ջրերը
կը ձեղքէր և յառաջ կը վարէր մակոյկը: Տի-
կին Արիստակէսեան և Իմաստուհի, ցորեկնե-
րը առ հասարակ, երբ որ մանաւանդ հորիզո-
նին վրայ շողենաւ ծուխ մը կը նշմարէին,
պառկած կը մնային պարկերուն ու կարթին
ներքեւ: Իսկ գիշերները, աւելի ապահով սը-
տով ու հանգիստ կերպով կ'ընային
նստիլ ու խօսակցիլ Պառպա Քօստաքի
հետ: Այս ձեռով, ճամբորդեցին անոնք միշտ,
մինչև այն օրը, երբ որ վերջապէս թրքական
ջրերէն դուրս ելլելով, մտան ուստական ծո-
վասահմաններէն ներս: Այլ այնուհետեւ բոլոր-
ովին ազատ էին անոնք: Արձակ ու համարձակ
կերպով կրնային նստիլ միշտ ալ և իրենց շուր-
ջը դիտել: Իրենց շնորհաւոր բախտէն Սե Ծո-
վը, հակառակ իր խենթուկ ու անհանդարտ բը-
նաւորութեան, խաղաղ եղած էր ընդհանրա-
պէս: Բնաւ չէր փոթորկած: Այսպէս, շարու-
նակ, հանգիստ կերպով ճամբորդեցին փա-
խըստականները: Եւ առաւօտ մըն ալ, Պառպա
Քօստաքի, ցոյց տալով հեռուն նշմարուող ցա-
մաքը, ըսաւ Հայուհիներուն, թէ ատիկա էր
կոպկաս երկիրը, ուր պիտի կարենային հասնիլ
քիչ մը ետքը:

Հասան հուսկ ապա, օրհնեալ երկրին առջև: Պառպա Բօստաքի Հայուհիները հանեց ցամաք: Ապահովուց զանոնք, թէ այլևս բնաւ վախ մը պէտք չէր որ ունենային, քանի որ Քրիստոնեայ երկրի մը մէջ կը գտնուէին եւ Ռուս կառավարութիւնը կը պաշտպանէր փախրատական Հայերը: Անիկա աւելցուց նաեւ, թէ անոնք երթալու եւ յոռաջ քալելու էին իրենցմէ քիչ մը անդին փոռուող ու երեցող այն ճամբայէն, որ գիրենք ուղղակի պիտի տանէր, հասցնէր Պաթում քաղաքը, երկու ժամ ետք: Յոյնը բաւ նոյնպէս, թէ Մամիկոն եւ այդ ճամբայէն զնացած էր Պաթում: Հայուհիները իրենց անսահման շնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնը յայտնեցին Պառպա Բօստաքիին: Տիկին Արիստակէսեան, այս անգամ եւ, դրամական նուէր մը տալ փափաքեցաւ Պառպային: Բայց դարձեալ մերժեց Բօստաքի, ճշմարիտ եւ վեհանքն «Փայիքարեայ»ի մը յատուկ եղանակով: Վերջապէս, Պառպա Բօստաքի հրաժեշտ առաւ Հայուհիներէն եւ անոնց բարի բախտ մաղթելով, ցատկեց իր մակոյկին մէջ: Եւ երիտասարդական անխոնջ ու զօրաւոր ուժով եւ աշխուժութեամբ, վերստին սկսաւ թիավարել եւ հեռացաւ ծովեզրէն: Վերջինն ըլլալով, անիկա, քիչ մը անդիէն, անգամ մըն ալ զլիարկովը երկարօրէն բարե-

ւեց ազատեալները: Տիկին Արիստակէսեան եւ Իմաստուհի զնացին, մտան իրենց ցոյց տրուած ճամբուն մէջ: Եւ սկսան հանդարտ ու կանոնաւոր քայլերով յոռաջ երթալ: Օրերով շարունակ մակոյկին մէջ նստելէ ու պտուկէլէ ետք, քալելը անոնց համար այժմ հաճոյք մըն էր: Մնաց որ արդէն նոյն տղ ճամբէն քալած էր նաեւ իրենց սրտի սիրելին, Մամիկոն:

Պաթում հասնելուն, արդեօք այն տեղ պիտի կարենա՞ն հանդիպել Մամիկոնին: Բայց անշուշտ, եթէ Պաթումի մէջ չ'ալ չէր անիկա, Կովկաս երկրի ունէ մէկ կողմը կը գտնուէր: Եւ այս տեղ ու այն տեղ հարցնելով, բնակաւորար, վերջապէս պիտի հասկնային անոր ուր ըլլալը: Պիտի գտնէին զայն: Ու զեղեցիկ անակնկալի մը եկած իրենց սիրելին ու իրենք, ինչ մեծ հրճուանք պիտի զգային: Այն ատեն երեքն ալ, ի նկատի ունենալով բոլոր քաջաներնին ու ամբողջ ազգին կրած ահաւոր տառապանքները, բարեբախտ պիտի համարէին ինքզինքնին, որ այդպէս փրկուած են: Չէին գիտեր, թէ Մամիկոն ինչ զրազում ունէր: Բայց իրենք, այժմեանէ կ'առաջագրէին զեղեցիկ նպատակի մը հետեւի: Այսպէս, անոնք, երկուքը ի միասին, այսուհետեւ, առաջին առթիւ իսկ, պիտի սկսէին աշխատիլ հասարակական օգտաւէտ ձեռնարկներու մէջ: Պիտի

դործէին անձնութեամբ: Մտաշուտ էին սիրով աշխարհի գաղափարներու, որոնք կրնային օգնել անաստուած թուրքին կործանմանը, արդար Հայ ազգին փրկութեանը և ոտնակոխուած ազգակից զօրախաներու վերականգնումին: Այս աստուածատուր, բարի խորհուրդներով օրօրուն, անոնք իրենց քալած ազատ ու սպասով ճամբան շուտով կտրեցին, անցան: Ու մտան Պաթում քաղաքէն ներս:

ԼԳ.

Ստալին գործերնին եղաւ, հայապատկան պանդոկ մը փնտռելը, ամեն կերպով հանգիստ ու միամիտ ըլլալու համար: Ու գտան, ամենաին գիւրութեամբ: Իրենց գտած այդ պանդոկին տէրն ալ Տրապիզոնցի մըն էր զոր ճանչըցան: Անիկա բանի մը տարի առաջ, Սամսոն գանձուած միջոցին, պատեհութիւն ունեցած էր իրենց հետ ծանօթանալու: Պանդոկապետը, որ բնականօրէն կ'ապրէր Պաթումի մէջ, ուղեց զանոնք անսպասելի տանիլ իր տունը և այն տեղ հիւրասիրել, ըստ հայկական բարի սովորութեան: Սակայն, Տիկին Արիստակէսեան և Իմաստուհի, փախկանկատօրէն, մերժեցին այդ հրաւերը: Ու իրենց սիրելիի մասին շատ մը հարցումներ բրին անոր: Պոնտացի ճանչուորդ ըսաւ, թէ լսած էր Մամիկոնի Պաթում գալը: Բայց անիկա իրեն մօտ չէր եկած և օր մը ետքն ալ Պաթումէն գնացած էր Թիֆլիզ:

Մամիկոնի մասին այս տեղեկութիւնը առնելէ ետք, Տիկին Արիստակէսեան և Իմաստուհի, ցանկացան նոյն գիշերուան երկաթուղային գնացքով և եթ մեկնիլ Պաթումէն դէպի Թիֆլիզ: Եւ խնդրեցին իրենց այդ ծանօթ պանդոկապետէն, որ բարեհաճի զիրենք առաջնորդել քաղաքին երկաթուղոյ կայարանը: Ծամբորդուհիները մտան շոգեկառք: Առաւօտ կանուխ, անոնք Թիֆլիզի մէջ էին արդէն: Պաթումէ մեկնելուն, Թիֆլիզ գտնուող Սամսոնցի ծանօթ հայու մը հասցէն առած էին իրենց իջեանած պանդոկի տէրէն: Անոնք Թիֆլիզի երկաթուղային կայարանէն դուրս ելան: Եւ Հայ կառապան մը գտնելով, ցոյց տուին անոր իրենց հայրենակցի հասցէն: Անոնք նրստան կառք և ճամբայ ինկան: Մինչ կը յառաջանային, աչքերնին շարունակ իրենց շուրջը կը պտտցնէին, յուսալով որ թերևս կարենային Մամիկոնը տեսնել փողոցներուն մէջ: Քիչ ետքը, իրենց հայրենակից ծանօթի բնակած տանը առջև կը գտնուէին անոնք արդէն:

ԼԴ.

Սամսոնցի ծանօթ Հայր, երիտասարդ մըն էր: Թիֆլիզ եկած երկու տարի առաջ: Ան ալ թուրք կառավարութենէն հալածուած մը: Մանուէլ Աղարեան կը կոչուէր անիկա: Ատենէ մը ի վեր կ'աշխատէր Հայ վիրաւոր զինուորներ խնամող Հայկական պատիկ հիւանդանոցի մը մէջ, որպէս օգնական բժիշկ: Անիկա գործի

չէր գնացած դեռ, երբ որ տան տիրուհին լուր տուաւ անոր, թէ երկու Հայուհիներ եկած են և կը փափաքին զինք տեսնել: Մանուէլ անմիջապէս գնաւ զգինք դիմաւորեց և առաջնորդեց տան ընդունելութեան սենեակը: Անոնք մէկզմէկ ճանչցան, առաջին ականարկով իսկ: Մանուէլ իրեն եղած հարցումներուն սկսաւ մի առ մի պատասխանել: Այո՛, Մամիկոն թիֆլիզ եկած էր: Բայց քիչ ժամանակ միայն մնացած այդ տեղ: Անիկա Հայ կամաւորներու խմբերուն մէջ մտնելով, գնացած էր ռազմաճակատ: Մամիկոն Մանուէլին պատմած էր իր գլխուն եկած փորձանքները, եղբայրներուն խողխողուելը և ամեն բան: Ու իր հայրենասիրական և վրէժխնդրական զգացումները այնպիսի բուռն աստիճանի մը հասած էին, որ որոշած էր երթալ կոուիլ Հայ ազգը բնաջնջել աշխատող թշնամիներուն դէմ, յուսալով յաղթութիւն և հայրենեաց, ազգակցաց և սիրելեաց ազատութիւն: Եւ իրաւ ալ, արդէն Ռուսական զօրաբանակը, Հայ կամաւորաց աջակցութեամբ, յաղթական կը յառաջանար Հայաստանի մէջ և հետզհետէ կը խոյանար Սև ծովէն ետեւ եզերաքաղաքներուն վրայ: Այս բոլոր պարագաները պարզելէ յետոյ, Մանուէլ յարեց, թէ կը ցաւի որ Մամիկոնի կամաւոր երթալէն ետք, անկէ ունէ լուր ստացած չէր:

ԼԵ.

Հէք մայրն ու նշանածը, այն ատեն, տը-

խօսը մտածմանց մէջ ինկան: Անոնց ոգևորութիւնն ու յուսալից ականալութիւններով պարուրուած տրամադրութիւնները անհետացան: Ու պահ մը լուռ և գլխակոր մնացին: Ապա ելան ոտքի: Մանուէլի ձեռքը սեղմեցին: Պատրաստուեցան դուրս ելլել, առանց գիտնալու, թէ ուր պիտի երթային և ինչ պիտի ընէին: Մանուէլ նորեկներուն ականքն տխրութիւնը նշմարեց: Ոորհեցաւ միևնոյն ժամանակ, թէ անոնք անծանօթ էին քաղաքին: Ասկէ զատ, անիկա նկատի առաւ նաև անոնց ապրուստի միջոցներէ զուրկ ըլլալու հաւանական պարագան ալ: Ուստի փափաքեցաւ, բարեկամաբար, նախ և առաջ անմիջական կարգադրութիւն մը բնել անոնց տեղաւորման մասին: Ու առաջարկեց, որ անոնք շնորհ ընէին չերթալ ուրիշ տեղ և բնակէին իր սենեակը զոր իրենց տրամադրութեանը ներքե կը գնէր: Ըսաւ, թէ իր տան տիրուհին բարեսիրտ և պատուական Հայ կին մըն է ու իրենց համար կ'ըլլայ լաւ բարեկամուհի մը այդ օտար քաղաքին մէջ: Մանուէլ աւելցուց նաև, թէ իրեն համար բնաւ թող չի խորհէին: Ինքը կրնայ իր բնակութեանը համար խիստ զիւրութեամբ սենեակ մը գտնել այլուր և մնալ այն տեղ: Հայուհիները շատ շնորհակալ եղան իրենց հայրենակցին բարեացակամութենէն: Բայց քաղաքավար կերպով մերժեցին անոր ըրած ազնիւ առաջարկը: Միայն թէ անոնք համարձակեցան խնդրել Մա-

նուէլէն, որ եթէ ժամանակ ունէր, զիրենք տանէր ուրիշ այնպիսի Հայ տուն մը, ուր պիտի կարենային իրենց համար վարձու սենեակ մը գտնել: Մանուէլ, փափկանկատ մտածումներէ առաջնորդուած, այլևս չուզեց կրկնել իր բարեկամական առաջարկը: Անոնց ընկերակցութեամբ իր տնէն դուրս ելաւ: Եւ երեքն ի միասին սկսան շրջիլ Թիֆլիզի փողոցներուն մէջ, ի խնդիր վարձու սենեակի մը:

12.

Դժուար չեղաւ, փափաքուած յարմար պայմաններով օժտուած վարձու սենեակ մը գտնելը Հայ ընտանիքի պատկանող տան մը մէջ: Ու մինչ, երեկոյեան վերստին զիրենք տեսնելու խոստումով սենեակէն դուրս ելլելու վրայ էր Մանուէլ, առաջարկ մը ևս ուզեց ընել իրենց: Անիկա պարտք համարեցաւ, բարեկամական ուրիշ ծառայութիւն մը մատուցանել: Քովէն քանի մը բուպլի դրամ հանելով, դրաւ սեղանին վրայ:

— Ձեր զգացումները վիրաւորել չեմ ուզեր երբէք, ըսաւ անիկա սրտաբաց չեղտով մը: Ասիկա կ'ընեմ պարզ մտածութեամբ մը: Դուք նոր եկած էք այս տեղ: Անպայման պէտք կ'ունենաք դրամի, մինչև որ Մամիկոն վերադառնայ և աշխատի ձեր վիճակի բարւոքմանը: Ես պատրաստ եմ, մինչև այդ ժամա-

նակ, իմ ձեռքէս եկածը չի խնայել ձեզ համար, միշտ ալ: Կը խնդրեմ, որ բնաւ չի քաշուիք ու չի նեղուիք: Զիս օտար մը մի' համարիք: Նրկատեցէք որպէս ձեր զաւակն ու եղբայրը: Կը յուսամ, թէ բոլորովին անկեղծ սրտով իմ ըրած այս ամենաչնչին ծառայութիւնս չէք մերժեր ու այդ կերպով ինծի մեծ հաճոյք մը կը պատճառէք: Այնպէս չէ՞:

Տիկին Արիստակէսեան, վայրկեան մը, համակրալից նայուածքով դիտեց Մանուէլը: Եւ ապա պատասխանեց անոր քաղցր ձայնով մը ու վճռական եղանով.

— Շատ շնորհակալ եմք քու ազնիւ ու բարի զգացումներէդ: Բայց առ այժմ պէտք չունինք ատոր: Մենք քովերնիս քիչ մը դրամ ունինք տակաւին: Երբ որ անիկա սպառի, քեզի կ'ըսենք: Բայց անշուշտ ուրախ կ'ըլլանք, եթէ ազատ ժամանակներուդ մէջ երբեմն մեզ այցելես:

Մանուէլ զարձեալ աւելորդ համարեցաւ, իր ըրած նոր առաջարկի ընդունելութեան մասին պնդելը: Եւ սեղանին վրայ դրած դրամն առնելով, դնաց իր գործին:

13.

Ըրած խոստումին համաձայն, Մանուէլ երեկոյեան հանդիպեցաւ պանդխտուհիներուն:

Իրրեւ նուէր, հետը փունջ մը ծաղիկ և տուփ մը
ընտիր քաղցրեղէն բերաւ, զոր ընդունեցին ա-
նոնք շնորհակալութեամբ: Եւ նստելով, սկը-
սան խօսակցիլ: Տիկին Արիստակէսեան և Ի-
մաստուհի հարցուցին Մանուէլին, թէ արդեօք
վիրաւոր Հայ զինուորներ խնամող ունէ հիւան-
դանոցի մը մէջ կրնայի՞ն իրենց համար ան-
վարձ զբաղում մը գտնել: Այսինքն, զիրենք
կ'ընդունէի՞ն ձրի ծառայութեան մէջ: Որով-
հետեւ իրենք շատ կը փափաքէին այդ կարգի
հաստատութեան մը մէջ մտնել և իրենց ձեռ-
քէն եկած փոքրիկ օգնութիւնը, սիրայօժար
կամաւ ու առանց ունէ ակնկալութեան, ընծա-
յել անոր: Մանուէլ պատասխանեց, թէ իրենց
այդ անձնուէր ծառայութեան խնդիրքը, ան-
տարակոյս, հաճոյքով պիտի ընդունուէր ունէ
հիւանդանոցի վարչութեանէն, եթէ առաջարկ-
ուէր: Եւ ուստի որոշեցին, յաջորդ առաւօտ,
ի միասին երթալ քաղաքին մէջ գտնուող այդ
կարգի ամենէն մեծ հիւանդանոցներէն մէկը և
ներկայանալով վարչութեան, խնդիրը պար-
զել անոր: Առաւօտուն Մանուէլ եկաւ իր հայ-
րենկցուհիներուն սենեակը: Ու միասին զնա-
ցին իրենց ի նկատի ունեցած մեծ հիւանդանո-
ցը: Մտան վարչութեան գրասենեակը: Վար-
չութեան ներկայացուցիչը, համակրելի դէմ-
քով ծերունի կովկասահայ մը, լսեց եղած ա-
ռաջարկութիւնը: Եւ ըսաւ, թէ իր համոզ-
մամբ, այդ խնդիրքը մերժուելու պատճառ մը

չի կար բնաւ: Անիկա աւելցուց նաև, թէ միւս
օրը պիտի կարենար իրենց հաղորդել վարչու-
թեան պատասխանը, որ վստահաբար նպաս-
տաւոր ըլլաու էր:

ԼԸ.

Գուշակուածին պէս, արդարեւ, նպաստա-
ւոր էր տրուած պատասխանը: Ու այդ օրուը-
նէ սկսած, Տիկին Արիստակէսեան և Իմաստու-
հի, ընդունուեցան նոյն մեծ հիւանդանոցին
մէջ, որպէս կամաւոր սիրով և առանց վարձքի
ծառայողներ: Տիկին Արիստակէսեան կարգ մը
որոշ գործեր կը կատարէր հիւանդանոցին մէջ:
Անիկա վիրաւորներուն զանազան օգնութիւն-
ներ կ'ընէր: Արադահաս էր: Աշխոյժ Զանա-
գըրութեամբ մը կը գործէր: Անոր գլխուն
մազերը բոլորովին ճերմկած էին: Անիկա կը
սիրուէր ամենէն ալ, որպէս գթառատ սրտով
և անձնուէր զգացումներով օժտուած մայր
մը: Իմաստուհի, նախ օգնական հիւանդապա-
հուհի եղած էր: Ուշիմ և բանիմաց աղջիկ,
կարճ ժամանակ մը հիւանդապահական երե-
կոյեան դասընթացքներու հետեւելով, արհես-
տը ձեռք բերած էր գործնականապէս: Եւ դար-
ձած էր իսկական հիւանդապահուհի: Անոր
ակնբախ գեղեցկութիւնը նոր փայլ մը
ստացած էր սպիտակ հագուստներուն մէջ: Իր
աչալուրջ գործունէութեամբ և սիրով, քաղցը-
րութեամբ ու քնքուշութեամբ լի վերաբերում-

ներով, իմաստուն՝ կը յարգուէր մեծապէս, իբրեւ ճշմարիտ գթութեան քոյր, ո՛չ միայն իրմէ խնամուող հիւանդներէն, այլ նաեւ հիւանդանոցի ամբողջ պաշտօնէութենէն: Այսպէս, Տիկին Արիստակէսեան և իմաստուն՝ շարունակ զբաղուած էին: Աշխատանքի կեանք մը ունէին այլևս: Նոր և զաղաւիարական կեանք մը: Օրհնութեամբ լեցուն կենցաղ մը: Սակայն անոնց ներքին վիշտը ո՛չ միայն չէր թեթեւար, այլ նաեւ, օրը օրին, աւելի ևս կը ծանրանար, քանի ժամանակը կ'անցնէր:

ԼԹ.

Բնաւ լաւը չի կար Մամիկոնէն: Անոր անբնական կացութիւնը կը մաշեցնէր Տիկին Արիստակէսեանը և իմաստունին, որ հարազատ մօրմէ մը և աղջիկէ մը աւելի մտերմօրէն գիրար կը սիրէին: Անոնք լուռ կը հառաչէին: Իրենց առանձնութեան պահերուն ալ դառն արցունքներ կը թափէին: Ու կ'աղօթէին, որ բարին Աստուած երեսնին նայի, գթայ և սիրելին ողջ առողջ վերադարձնէ իրենց գիրկը: Ու իրենք միամտած, սրտով հանդարտած, դարձեալ և նոյն ջերմագին թափով պիտի դային ի հանդէս հանրօգուտ աշխատութեան ասպարէզին մէջ, շարունակելով իրենց նուիրական պարտականութիւնը: Եւ այդ կերպով, իրենք աւելի ևս մխիթարական և գոհունակ վիճակ մը պիտի ունենային: Երբեմն իմաստունի կը խոր-

հէր, որ ինքն ալ երթայ ուղղակի պատերազմադաշտ: Գտնէ Մամիկոնը: Եւ կամաւորաց խմբին մէջ մտնելով, Մամիկոնին հետ գործէ: Բայց այնքան ալ օգտակար ու գործնական չէր համարեր այդ խորհուրդը: Զի ինքը, ամեն ոք և Աստուած ալ գիտէր, թէ այդ քայլը պիտի առնէր լոկ, անուղղակի կերպով Մամիկոնին մօտ գտնուած ըլլալու համար: Ուստի դարձեալ կը վճռէր աւելի քաջ ըլլալ և համբերութեամբ սպասել իրերու բնական ընթացքին ունեցած վերջաւորութեանը: Անշուշտ ներկայ կացութիւնը չէր կրնար տևել յաւիտեան, անիկա կ'եզրակացնէր վերջապէս, խորին համոզմամբ:

Խ.

Օրհնեալ աշխատութեան շնորհիւ, սակայն, օրերն ու շաբաթները շուտ շուտ կ'անցնէին այդ բարութեան մօր և գթութեան քրոջ համար: Երբեմն նոր վիրաւորեալներ կը բերուէին ռազմաճակատէն հիւանդանոց և կը դրուէին բուժուելով հեռացողներուն և կամ անբոյժ մնալով մեռնողներուն տեղերը: Այդ հիւանդանոցը բերուած վիրաւորները, ընդհանրապէս, Հայ կամաւոր զինուորներէն: Մամիկոնի մօր և նշանածին հոգիները կը դողային, թէ մի՛ գուցէ իրենց սրտի հատորն ալ օր մը այդպէս, վիրաւոր վիճակով բերեն հիւանդանոց: Զէին ուզեր երբէք այդպիսի մը-

տածում մը ունենալ: Բայց և այնպէս, ահա-
մայ, կը տրամաբանէին, թէ այդ ալ կրնար
պատահիլ: Ու բնաւ անբնական չէր, եթէ նոյն
խակ ատկէ աւելի սոսկալին ալ պատահէր...:
Միթէ Մամիկոն անխոցելի մարտի՞կ մըն էր,
որ բացառութիւն կազմէր: Չէ՞ որ կռուի ու
պատերազմի մէջ վտանգը հաւասարապէս ա-
մենուն համար է: Մանուէլ, իրիկունները յա-
ճախ այցելելով Տիկին Արիստակէսեանին ու
Իմաստուհիին, կը ջանար ուրախ տրամադրու-
թեան մէջ պահել զանոնք: Այս բարի, վեհան-
ձրն, պատուական երիտասարդը, իր ձեռքն ե-
կած բարոյական օգնութիւնը միշտ կ'ընծայէր
անոնց: Անիկա, ստուգիւ, Տիկին Արիստակէս-
եանը որպէս մայր և Իմաստուհիին իբրեւ քոյր
նկատելով, կ'աշխատէր բոլորանուէր սիրով,
որ Մամիկոնի բացակայութիւնը զգալի ընել-
չի տար անոնց: Այնպէս որ, Տիկին Արիստա-
կէսեան և Իմաստուհի անսահմանօրէն գոհ է-
ին Մանուէլի ներկայութենէն: Իրենց համար
մեծ բարիք մը և օրհնութիւն մը կը համարէին
այդ պարագան: Եւ անոնք, Մանուէլի հան-
դէպ իրենց տածած երախտագիտական զգա-
ցումները չէին գիտեր թէ ինչ կերպով ար-
տայայտեն:

ԽԱ.

Գթութեան երկու առաքելութիւններուն
կեանքը, այսպէս, միշտ նոյնն էր: Անոնք,

չարունակ, այլոց արցունքներ կը սրբէին: Ի-
րենց շուրջը միախառնութիւն կը սփռէին: Ան-
յոյս տառապողներուն յոյս ու սփոփանք կը
ներշնէին: Իսկ իրենք ալ, համբերութեամբ,
իրենց ներքին վիշտը զսպելով, ամեն օր յու-
սալից նոր ակնկալութեամբ մը կը վերանորո-
գուէին: Ու ակնդէտ կը սպասէին իրենց սի-
րելւոյն յաջող ու անվտանգ վերադարձին: Ա-
նոնք գիտէին, թէ Մամիկոնի և անոր ընկեր
բոլոր Հայ զինուորներուն յաջող վերադարձը
ազգային արդար փաստին համար կատարուած
սուրբ ճիգին փառապսակման նշանը պիտի
կազմէր: Ու կրկնապէս ուրախ պիտի ըլլային
այն ժամանակ: Սակայն ե՞րբ, ե՞րբ պիտի ծա-
գէր այդ փառաւոր, մեծ օրը: Առաւօտ մը,
աղմուկներ բարձրացան հիւանդանոցի բակին
մէջ: Սովորական դէպք: Տասնեակի մը չափ
նոր վիրաւոր զինուորներ վերադարձուած է-
ին ռազմաբեմէն, զորս յատուկ մարդիկ կառ-
քերու մէջէն զգուշութեամբ առնելով, կը զե-
տեղէին պատգարակներու վրայ: Եւ մէկ կող-
մէն, հետզհետէ, ներս բերելով, մահաւակնե-
րու վրայ կը տեղաւորէին զանոնք: Իմաստուհի
և Տիկ. Արիստակէսեան, որ արդէն ամեն ա-
տեն ալ, երբ նոր վիրաւորներ տեսնէին սրտի
բուռն յուզում մը կ'ունենային, այս անգամ
բուռն, տազնապեցան: Անոնք ահա-
ես, դարձեալ, տազնապեցան: Անոնք կա-
մայ, խորհեցան վերստին, թէ գուցէ իրենց
սիրելին ալ այդպիսի վիճակով մը պիտի բե-

րէին յանկարծ հիւանդանոց: Ու այդ միջոցին ներս բերուած հէք վիրաւորները տեսնելով, անոնք հառաչեցին խորապէս ու արտասուքով լեցուող աչքերնին աննկատելիօրէն սրբեցին, ըսելով իւրովի, թէ ատոնց իւրաքանչիւրն ալ մօր մը, նշանածի մը և կամ հարսնուկի մը սիրելին էր:

ԽԲ.

Ի՞նչ տեսան սակայն յանկարծ, ո՛վ երկինք: Այդ պահուն, իրաւ, Մամիկոնն ալ բերին ու դրին մահճակալի մը վրայ: Մամիկոնը դիմացնին էր: Այո՛, Մամիկոնը ինքն էր, բայց դունատ, լղարած դէմքով, խորն ինկած աչքերով: Մայր ու նշանած սրտի ահագին կրծկում մը ունեցան: Յեղակարծօրէն ծանրագոյն հարուած մը ստացողի պէս, տատանեցան: Երկուքին ալ աչքերը մթնցան: Վիրաւոր-որդւոյն մայրը, կիսանուաղ վիճակի մը հասած, ինկաւ Իմաստուհիի թևերուն մէջ: Իմաստուհի, հսկայագօր ճիգով մը բռնեց ինքզինք, որ չի մարի: Եւ սկսաւ ջանալ, այլոց օգնութեամբ, իր թևերուն մէջ գտնուողին ուշքը վրան բերու: Մայրը բացաւ իր աչքերը: Այն ատեն, Իմաստուհի և մայրը, ի միասին ուղղուեցան դէպի Մամիկոնը: Մայրը իր թևերն երկնցուց ընդ առաջ: Անոր սիրտը փլած էր և աչքերէն կը հոսէին արցունքներ: Իմաստուհի այնպէս զգաց, թէ իր ճակատը կ'այրուի: Անիկա, բռն յուզումէն ցնցուող ձեռքովը բռնեց ու

չփեց իր ճակատը և անոր վրայէն անդին ըրաւ մաղերը: Երբ որ Մամիկոնի մահճակալին մօտ հասան, մայրը ծունկի վրայ խնալով, իր զաւակը համբուրեց և հեկեկաց:

—Այս վիճակիդ մէջ պիտի տեսնէի քեզ, զաւակս, իմ սիրելի զաւակս...:

Մամիկոն, յայտնապէս, գերադոյն չըւարման մը մէջ էր: Անիկա, զարմացական ակնարկներով ու փոփոխակի կերպով կը դիտէր իր մայրն ու նշանածը: Անոր երազ մը կը թրւէր իր տեսածը: Կարծես թէ չէր ուզեր հաւատալ իր աչքերուն: Ու Իմաստուհի, որ մինչ այդ իր արտասուաթոր աչքերը Մամիկոնին ուղղած և անոր ձեռքը բռնած կաղնած էր, ծըռեցաւ դէպի վիրաւոր սիրելին ու հեւաց հատկիւնալ ձայնով:

—Այո՛, մենք ենք, Մամիկոն: Տեսածդ իրականութիւն է, իմ սիրելիս: Մենք ենք, մենք...:

Եւ մէկզմէկ պաշտոյ երկու կարօտեալ նշանածներու դողդոջուն շրթունքները իրարու փական: Այս սրտայոյզ տեսարանին հանդիսատես եղողները ևս, խիստ զգածուած, կ'արտասուէին:

ԽԳ.

Թէև վիրաւոր, բայց ողջ էր իրենց սիրե-

լին: Այս եղաւ առաջին մտածումը Մամիկոնի մօր և նշանածին: Ու անոնք փառք տուին Աստուծոյ, ասորը համար: Այն ատեն, իմաստունի թաջալերական խօսքեր ուղղեց Մամիկոնին, զայն փայփայելով: Եւ ապա գործվազեղ եղանակով մը աւելցուց.

—Մեր մայրը հիմա քեզ կը պատմէ, սիրելիս, թէ ինչպէս եղաւ, որ մենք Թիֆլիզ եկանք: Իսկ ես երթամ միւս վիրաւորները տեսնելու:

Ու իմաստունի, անմիջապէս հետեւեցաւ իր ուխտեալ պարտականութեան: Անիկա գընաց նորեկ միւս վիրաւորներուն քով, անոնց ևս յուսադրական խօսքեր ընելու: Բժիշկներու յայտարարութիւնը աննպաստ չէր Մամիկոնի համար: Մեծ բարեբախտութիւն մը: Վիրաւորը, իրաւ, բաւական արիւն կորսնցուցած էր: Բայց անոր վէրքը վտանգաւոր չէր: Եւ Մամիկոն, կանոնաւորապէս դարմանուելով, պիտի կարենար քիչ ժամանակէն բուժուիլ, առողջանալ ու ոտքի կանգնիլ: Մամիկոնի վիրաւոր վիճակով հիւանդանոց գտնուելու պարագան բնաւ պատճառ մը չեղաւ սակայն, որ Տիկին Արիստակէսեան և իմաստունի իրենց անձնուէր բնդհանուր գործունէութեանը մէջ ուէ ժամանակ մագիւ չափ թերանային ու թուլանային: Երկուքն ալ, գաղափարական էակներ, անխտրական ոգւով մը կը վերաբերուէին

ինչպէս իրենց սիրելւոյն, նոյնպէս միւս վիրաւորներուն հանդէպ: Անոնք հաւասար գուրգուրանքով կը մօտենային ամենուն և անոնց հարկ եղած խնամքները, օգնութիւններն ու դարմանները կ'ընէին միւս գթութեան քոյրերուն նման: Մամիկոնի դէմքը, տակաւ, իր բնական կայտառ երևոյթը կը վերստանար: Անիկա արագապէս առողջանալու ճամբուն մէջըն էր այլևս:

ԽԴ.

Դէպի առողջութիւն կը դիմէր չարունակ Մամիկոն: Անոր արագ բուժման գօրավիզ կը հանդիսանային, ի հարկէ, երկու զլխաւոր պարագաներ: Ատոնցմէ մէկն էր, Մամիկոնի համար, իր ազգային պարտականութիւնը կատարողի մը գոհունակութիւնը: Երկրորդը իր սիրելիներու մասին միամիտ ըլլալը, անոնց ներկայութիւնը վայելելը: Սակայն, տակաւ բժշկուող այդ երիտասարդին յուսալից, փայլուն ու երջանկաւէտ ապագայի հորիզոնին վերայ մութ կէտ մը կար: Եւ ի տես այդ հեռանկար սև փոքրիկ ամպին, յաճախ կը մտաւտանջուէր Մամիկոն: Բժիշկները, վերջին ժամանակներ, ըսած էին իրեն, թէ երբ որ վէրքը սպիանար և ինքը ի վիճակի ըլլար ոտքի ելլելու, քիչ մը կաղ պիտի քալէր: Զախ ծունկին վրայ կատարուող վիրարութեական գործողութիւնը յաջող անցած էր թէև, բայց անոր

ոտքին զնդակահար եղած ջղերը, իրարու կցուելով պրկուած, քաշուած էին: Իր սիրելիները շատ չէին ազդուեր այդ փոքրիկ ձախորդութենէն: Ու մեծ ջանքեր կը թափէին մայր ու խօսեցեալ, Մամիկոնը համոզելու համար, որ բնաւ հոգ չընէ իրեն այդ պարագան: Անոնք կը թելադրէին իրենց սրտահատորին, որ մը-խիթարուի, խորհելով աւելի դժբախտ հաշմանդամներու վիճակին վրայ և նկատի ունենալով վերջապէս ճակատագիրը այն անձերուն, որոնք ինկան ի մահ, պատերազմի դաշտին մէջ: Մամիկոն ինքն ալ, իր մտածումներով, արդէն կը սկսէր հետզհետէ հաշտուիլ այդ իրողութեան հետ: Վերջապէս, Մամիկոն բուժուեցաւ: Ու ելաւ դուրս հիւանդանոցէն, թողելով իր մայրն ու նշանածը այն տեղ, իրենց անձնուէր ծառայութեանը մէջ: Անիկա, իրօք, քիչ մը կաղ կը քայլէր: Եւ այդ կաղութիւնը, այլեւ իսպառ անբուժելի էր: Սակայն Մամիկոնի մարմնոյն մէկ անդամին այդ խեղութիւնը, որ արդիւնք էր հայրենանուէր սուրբ ըզզացման մը ի կատար ածման ճիգին, բնաւ չէր խանգարեր դայն, եթէ անիկա կամէր ունէ գործով զբաղիլ: Արդէն, իր աշխատասէր բրնաւորութեամբը, պարապ չէր կրնար մնալ ինքը: Մնաց որ դրամի ալ պէտք ունէին: Ուստի անիկա ինկաւ ասդին, անդին, իրեն յարմար գործ մը գտնելու համար: Ու յաջողեցաւ հուսկ ապա: Անիկա, Հայ առևտրական տան մը

մէջ, հաշուապահական պաշտօն մը դտաւ: Այն ժամանակ, Մամիկոն իրենց համար վարձեց համեստուկ բնակարան մը:

ԽԵ.

Յուսալից կը թուէր ազգին վիճակն ալ, այդ միջոցներուն: Կովկասեան Ռուս բանակը, Հայ կամաւորական զունդերուն օգնութեամբ, Հայաստան աշխարհի ամբողջական քաւումը իրականացնելու վրայ էր տակաւ: Այն ատեն, Մամիկոն և Իմաստուհի, իրենց մօր նուիրական կամաւը, առաջադրեցին շուտով ամուսնանալ: Անոնք ժամանակը հասած համարեցան այլևս, որ իրենց քաղցր սիրոյ հովուերգութիւնը իրական վայելման կուսանին վրայ հաստատեն, սուրբ պսակով միացան: Հարկ եղած կարգադրութիւններն ըրին, հարսանական պարզագոյն հանդէս մը կատարելու համար: Ու իրիկուն մը, հարս ու փեսայ, շրջապատուած զիրենք յարգող ու սիրող ոռոսահայ երկսեռ ծանօթներու և բարեկամներու բաւական մեծ խմբով մը, զնացին եկեղեցի պտակուելու: Մանուէլ Աղարեան, Արիստակէսեաններու սիրելագոյն հայրենակիցն ու ամենամրտերիմ բարեկամը, իր կանխաշայտ փափաքին համաձայն, եղաւ Մամիկոնի և Իմաստուհիի խաչեգրայրը: Անիկա, այս կերպով, Արիստակէսեան բնտանիքին մերձեցաւ ազգականական կապով ալ: Նորապսակները վերադարձան

տուն: Եւ այս համեստ հարսանիքին ներկայ եղող բոլոր անձնաւորութիւնները, չքասեղանով մը պատուասիրուելէ ետք, իրենց ջերմ ու անկեղծ խնդակցութիւնը յայտնեցին դեռապըսակ ամոյներուն և մեկնեցան: Ու երբ որ Արիստակէսեանները միայնակ մնացին, պահ մը լուռ, մէկզմէկ դիտեցին: Անոնք յիշեցին, այդ հանդիսաւոր պահուն, իրենց անմոռաց անցեալը: Անոնց աչքերը լեցուեցան արցունքով: Ապա անոնք հառաչեցին գոհունակ ըզգացմամբ: Եւ իրարու փարելով, իրենց թեւակոխած նոր կեանքին չնորհաւորական համբոյրները տուին միմիանց: Միւս օրը, Մամիկոն վերստին հետեւեցաւ իր գործին: Իսկ հարսու կեսուր փութացին հիւանդանոց: Անոնք, առաջուան նման, դարձեալ շարունակեցին իրենց անվարձ, ազգանուէր ծառայութիւնը, այլևս հանգստացած սրտով: Եւ ահա այսպէս, Արիստակէսեանները, այնքան հայածանքներ ու տառապանքներ կրելէ ետք, վերջապէս հասան անդորր վիճակի մը ու ազատ շունչ մը առին:

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ի Ն Գ Ո Ր Ծ Ե Ր Ը

Վեհ. Հայրիկը Բաղու (սպառած)	0.25
Տարածուած ախոր (սպառած)	0.25
Այց մը Անի քաղաքին	0.25
Արթնութիւն	0.50
Դէպի Փրկութիւն	0.25
Հայկականք	0.50
Արարատ—Կովկաս—Արարատ	1.00
Հայոց Հայրիկ	0.25
Հալածուածներ	1.00

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345327

35247

Գ Ի Ն
Մ Է Կ Տ Ո Լ Ա Ր
Ի ՆՊԱՍՏ ՀԱՅ ՈՐԲԵՐՈՒ